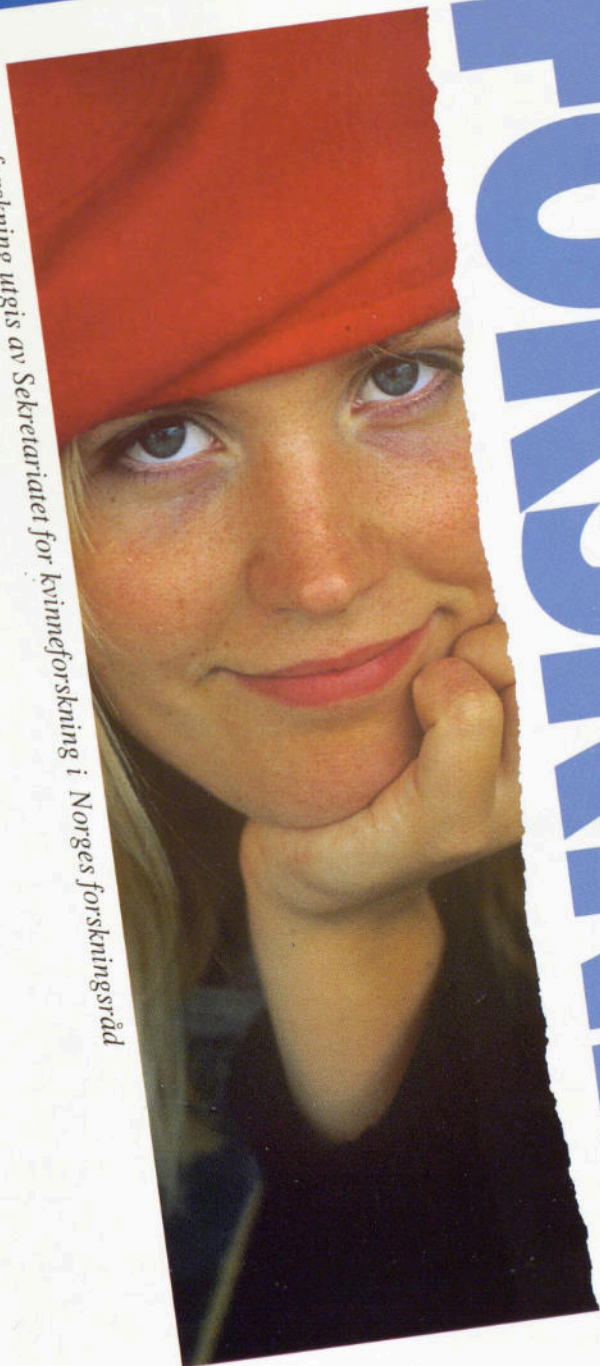

Kvinnor FORSKNING

Kvinnerett og
forskningspolitikk

Kvinneforskning utgis av Sekretariatet for kvinneforskning i Norges forskningsråd

KVINNEFORSKNING
fra Norges forskningsråd
Sekretariatet for kvinneforskning
Årgang 19, 1995

Redaksjonen:
Sekretariatet for kvinneforskning
Ansvarlig redaktør: Tove Beate Pedersen
Redaktør: Elin Svenneby
Omslag: Harald Gulli
Sats: Jet Z
Trykk: GCS AS
ISSN: 0806-6256

Utkommer med 4 nummer pr. år.
Ettertrykk er tillatt når forfatter samtykker og kilde oppgis.
Tillatelsen gjelder ikke illustrasjoner.

Løssalg: kr. 60,-
Abonnement: kr. 200,-

Post: 0809.22.37444

Redaksjonens adresse:
KVINNEFORSKNING
Norges forskningsråd
Postboks 2700 St. Hanshaugen
0131 Oslo

I SEKRETARIATET:
Seksjonsleder Tove Beate Pedersen
Rådgiver Elin Svenneby
Konsulent Evy Haneborg
Konsulent Toril Finsen Enger
Sekretær Karin Anker Hassel

Likestillingsrådgiver Anne Søyland er administrativt tilknyttet SKF.

Kjære leser!

Kvinnerett og forskningspolitikk er de bestilte hovedtemaene i dette siste nummeret av *Kvinneforskning* i 1995. I tillegg har vi vært så heldige å få hele tre artikler med andre temaer.

1800-tallets nye «yrkeskvinner» var ugifte. De arbeidet som telegrafister, sykepleiere eller lærere – inntil de giftet seg og ble forsørgt. Det fullverdige kvinnelivet var knyttet til make, barn og hjem. I artikkelen om Nilia Sæveraas leser vi om den gifte kvinnens kamp for sin rett til et yrkesliv på slutten av 1800-tallet. Bjørg Seland har hentet fram et for oss ukjent kildemateriale, og analyserer rettsdokumentene på en innlevende måte. Vi leser om Nilias aktive opposisjon mot holdningen om at hun, som gift, som gravid og som mor, ikke skulle undervise på skolen, men arbeide i sitt hjem, i skjul for offentligheten.

Nilias historie gir en historisk bakgrunn for kvinneverettsmiljøet i Norge. I Jane Elizabeth Wesenbergs artikkel får vi vite hvordan det oppsto og hva det etter hvert kom til å bety. Avdeling for kvinneverett ble etablert i 1978, og samarbeidet nært med Fri rettshjelp for kvinner. Universitetet i Oslo har gitt forelesninger i kvinneverett siden 1985, og Norge var det første landet i Europa som anerkjente kvinneverett som en egen disiplin. Forskningen ved Kvinneveretten har vært viktig for å bedre norske kvinners rettsstilling, og avdelingen har også oppnådd internasjonalt ry, ikke minst gjennom sitt samarbeid med afrikanske land.

Forholdet mellom universelle menneskerettigheter og realitetene i afrikanske land inngår i Else Anette Grannes' artikkel. FN-konvensjonen fra 1979 om å avskaffe alle former for diskriminering

mot kvinner er et viktig dokument når det gjelder anerkjennelsen av kvinners rettigheter. Særlig bemerkelsesverdig er det at konvensjonen faktisk gir kvinner like rettigheter med menn i ekteskap og familie, et område som i stor grad har vært unntatt fra rettslig regulering. Er utformingen av rettighetene eurosentrisk? Kan de harmonere med virkeligheten i utenom-europeiske land?

Så vender vi oss mot kvinneforskningens forskningspolitiske potensial, men forlater ikke kvinneveretten helt, for den forekommer som eksempel i artiklene til både Harriet Bjerrum Nielsen og Hege Skjeie. Disse artiklene er basert på innledninger som ble holdt på et møte mellom kvinneforskere og en tverrpolitisk tilhørergruppe på Stortinget i vår. Harriet Bjerrum Nielsen skriver om kvinneforskning som et kritisk korrektiv for annen forskning, og minner om kvinneforskningens tverrfaglige organisering. Fremtidens kritiske kvinneforskning avhenger av en forskningspolitikk som handler om mer enn likestillingstiltak, sier hun.

Hege Skjeie retter i sin artikkel om kvinneforskning som et «politisk verktøy», oppmerksomheten mot kvinneforskningen som normativt prosjekt. Hva kan – og bør – forskning og politikk ha felles? Den politiske betydningen av kjønn er ikke entydig, og verktøyfunksjonen innebærer en vanskelig balansegang, skriver Skjeie. Slagordet om at forskerne må komme seg «fra elfenbenstårnet til kommandotårnet», unnlater å problematisere de fortsatt herskende makt- og kommandostrukturer og -strategier.

Fra rettssaler og stortingsmøter retter vi så oppmerksomheten mot kvinners smil. Alle kvinner forventes fortsatt å være imøtekommende og tilgjengelige

for andres behov – være «blide». Men noen yrkesgrupper har dette som en eksplisitt del av sin jobb. Ulla Forseth spør hva smilene koster; hva det innebærer å skulle «selge sin sjel» hver dag for de blide og smilende damene som møter oss overalt i servicesektoren: bak skranke, i klesbutikkene og på kundeservice.

I Torill Steinfelds artikkel om romantikkens dameføtter er hun på sporet etter kvinnen som «ikke gikk», men som «svevde». Hun finnes i eventyret, i balletten, i skjønnlitteraturen og i brev og dagbøker fra første halvdel av forrige hundreår. Hvorfor har føttenes skjønnhet vært så akseptabel, og kvinnenens stemme- og språkkunst så provoserende, i hvert fall når den ikke var satt i andres tjeneste, men ble brukt til å si noe på egne vegne? Slik spør Steinfeld, og avslutter muntert med vår tids forhold til sko og føtter, representert ved Pippi Langstrømpe, en av forkjemperne for kvinneføttenes frigjøring.

Siste artikkel denne gang er skrevet av Liv-Jorunn Kolnes og handler om uønsket seksuell oppmerksomhet i idretten. Ett av funnene i hennes doktorgradsarbeid om kvinner og toppidrett handler om hvilke motsetninger og dilemmaer

idrettskvinner som utsettes for uønsket seksuell oppmerksomhet befinner seg i. Dette fenomenet er komplekst og sammensatt, men det handler så å si alltid om maktmisbruk fra trener mot utøver, som i historien om «Lotta».

Eva Lundgren-Gothlin anmelder Karin Widerbergs bok: *Kunnskapens kjønn*. Åsunn Lyngedal skriver om Tone Christin Galaasen og Hildur Nilsens bok *Advokater eller kvinnelige advokater*.

Kari Karamé har vært på konferanse om krig i Wien, og har skrevet rapport fra den. Harriet Clayhills anmelder utstillingen «Kvinnereskjebner» på Kvinnemuseet på Kongsvinger. Merete Lie bidrar med stoff om teknologi og kjønn. En god del av «småstoffet» forøvrig er vinklet mot kvinnerettslige temaer.

Den nordiske kvinneforskningskoordinatoren skriver på «Frides side» om åpningen av det nye nordiske instituttet for kvinne- og kjønnsforskning.

Vi arbeider nå med de første numrene av *Kvinneforskning* i 1996, der nr. 1 har arbeidstitelen «Kvinnerens medisin og helse» og der nr. 2 skal handle om kunsthistorie, kvinnelige kunstnere og kunstkritikere.

Red.

Vi gratulerer Tone Christin Galaasen og Hildur Nilsen
med Senter for kvinneforsknings (UiO) pris for
Fremragende bidrag til kvinneforskning !

Prisen er gitt for avhandlingen
Advokater eller kvinnelige advokater?
(se forøvrig s. 87-88)

Innhold

<i>Björg Seland: Sæveraassaken – en prøvestein for gifte kvinners rett til yrkesliv</i>	5
<i>Jane Elizabeth Wesenberg: Kvinneretten i Norge: historien, formålet, metodene og innholdet</i>	16
<i>Else Anette Grannes: FNs kvinnekonvensjon og familien</i>	33
<i>Harriet Bjerrum Nielsen: Kvinneforskning som et kritisk korrektiv</i>	40
<i>Hege Skjeie: Kvinneforskning som politisk verktøy</i>	50
<i>Torill Steinfeld: Romantikkens dameføtter</i>	59
<i>Ulla Forseth: Hva koster smilene?</i>	72
<i>Liv-Jorunn Kolnes: Om uønsket seksualitet i idretten</i>	82
 BOKOMTALER	
<i>Karin Widerberg: Kunnskapens kjønn. Minner, refleksjoner og teori. Omtale ved Eva Lundgren-Gothlin</i>	92
<i>Tone Christin Galaasen og Hildur Nilsen: Advokater eller kvinnelige advokater? Omtale ved Åsunn Lyngedal</i>	95
LITTERATURKOMMENTARER	97
FRIDES SIDE	100
MØTER, SEMINARER, KONFERANSER	103
LITT AV HVERT	110
PUBLIKASJONER	112
EGNE PUBLIKASJONER	114

Sæveraassaken – en prøvestein for gifte kvinners rett til et yrkesliv

Av Bjørg Seland

1800-tallets nye 'yrkeskvinner' var ugifte. De arbeidet som telegrafister, sykepleiere eller lærere – inntil de giftet seg og ble forsørget. Hun som fortsatte i yrket gjennom modne år, skulle vite at hun etter godtfolks dom hadde tapt. En enslig kvinne fikk gå i sitt virke som sykepleier og være takknemlig fordi hun hadde «faat den næst-bedste plass i verden» – som en framtrедende representant for standen uttrykte det, helt i samsvar med målet samfunnet satte for kvinners verd.¹ Det fullverdige kvinnelivet var knyttet til make, barn og hjem. Artikkelen om Nilia Sæveraas kaster et interessant lys over kvinnens «Dobbeltstilling» på slutten av 1800-tallet. Bjørg Seland har hentet fram et hittil ukjent kildemateriale, og analyserer rettsdokumentene på en innlevende måte.

Nilia Sæveraas ga juristene hodepine da hun som avskjediget lærerinne anmeldte sin sak for retten. Dette skjedde i Stavanger, året var 1896, og skolestyret mente at en gift kvinne og småbarnsmor var uskikket «til forsvarligt at røgte sin Lærergjerning».² Usaklig oppsigelse, svarte fru Sæveraas «...naar den eneste feil jeg har begaaet ... er den, at jeg har indgaaet

ægteskab...» Ti år skulle gå før Høyesterett, med knappest mulig flertall, ga henne støtte. Følger vi Sæveraassaken – eller «Stavangersagen» som den ble kalt i samtidig omtale – trinn for trinn gjennom systemet, kan vi avlese rådende kvinnesyn innen ulike lag i samfunnet. Der holdninger brytes og kampformuleres, øyner vi kimen til aksept for en ny kvinneverole.

Nilia Sæveraas (1866–1914). Foto utlånt av Nora Smedvig, Stavanger.

6 Nilia Nilsen var 23 år gammel da hun framstilte seg til lærerinneeksamen «av høyeste grad».³ Med eksamenspapiret i handa kunne hun søke undervisningspost i folkeskolen. Den nye skoleloven var nettopp ferdigbehandlet, i 1890 trådte den i kraft. Samme år ble Nilia tilsatt i «Lærerindepost» på Finnøy i Rogaland.

Året etter fikk hun en tilsvarende post ved skolen på Buøy i Stavanger kommune.

Loven av 1889 innebar en liten revolusjon for skoleverket. Nilia forberedte seg til å undervise i fag som gymnastikk, håndarbeid og tegning. At dette kunne støte an mot hva jevne folk mente skole-

lærere skulle stille med, det kunne hun nok ha ant. Men som hun selv sier: hun var ung og sterk og fylt av «en levende interesse for skolearbeidet». Hun hadde mot på å prøve. At hun skulle bli utfordret av skolelovens paragraf 34, var derimot neppe noe hun kunne ha forestilt seg.

Paragraf 34, annen passus, skulle beskytte barna mot folk som var «uskikkede til forsvarligt at røgte sin Lærergjerning». Sommeren 1896 fikk Nilia avskjed fra sin post i Stavanger folkeskole med henvisning til denne paragrafen. Hun gikk til søksmål for å få avgjørelsen omstøtt. Myndighetene holdt saken for å være av prinsipiell interesse, og Nilia Sæveraas ble innvilget fri rettsbehandling.

Nilia Nilsen ble født på Nesodden utenfor Kristiania. Far hennes var sjømann med styrmanns grad. Med arbeid knyttet til fyrvesenet, tok han familien med til Rogaland, der han gjorde tjeneste ved Tungenes fyr. Det var i hjemmekjente trakter Nilia søkte sin første lærerpost. Hun var fortrolig med landskap og folkelynne i bygdene rundt Stavanger.

Mens menn som søkte seminaret for en stor del var bondesønner, har det vært vanlig å oppfatte de første offentlig ansatte lærerinnene som rekruttert fra høyere sosiale lag. Slik embetsmenns døtre måtte ty til telegrafien for å skaffe seg utkomme når familien ikke lenger så selvsagt hadde råd til å fø på sine ugifte kvinner, slik skulle også folkeskolen ha vært forsynt med lærerinner fostret i 'dannede hjem'.

Enkelte lokale undersøkelser har vist at dette bildet kanskje er for ensidig.⁴ Nilia var neppe noe særtilfelle som lærerinne med bakgrunn i middelklassen.⁵ Sært var det vel heller ikke at hun i 1893 giftet seg med en lærerkollega, Nils

Sæveraas fra Lindås i Hordaland. Noe avvek hun fra normen ved å fortsette sin lærergjerning etter bryllupet. Merkværdig ble hun først da hun meldte seg syk for å føde sitt første barn, og med glatt mine møtte fram for å gjenoppta arbeidet da barnet var blitt to-tre måneder gammelt. Som om dette var den naturlige måten å forholde seg på, for en lærerinne som hadde giftet seg og fått barn.

«...paa grund af at hun er høist frugtsommelig...»

Lærereparets første barn ble født sommeren 1894. Da det mindre enn to år seinere ryktes på Buøy at Nilia var med barn igjen, syntes tilsynsutvalget i kretsen det var på tide å reagere. Ikke bare fortsatte denne lærerinna å gå i skolestua med voksende mage, hun gjorde heller ikke mine til å varsle sine foresatte om fraværet som nødvendig måtte følge.

Nemnda samlet seg til møte og formet en henvendelse til skoleinspektøren. Sognepresten, som satt som formann, trakterte papir og blekkhus med hvite skrivebordshender. De øvrige underskriverne grep om pennen med grove arbeidsnever – en byggmester, en gårdbruker og to fiskere. De sa det som det var: De så seg nødt til å underrette inspektøren om at Nilia Sæveraas «for nærværende er uskikket for skolen paa grund af at hun er høist frugtsommelig».

Da saken seinere ble lagt i spor som skulle føre til rettslig behandling, ble nemnda bedt om å utdype hva medlemmene mente med «uskikket for skolen». Et utidig spørsmål, må de ha tenkt, der de motvillig, men tålmodig ga seg til å forklare den «selvfølge, at hun som gift kvinde ikke kan tilfredsstillende fyldestgjøre fuldt ud de krav som skolen

maa sætte til en lærerinde, da hun af let forklarlige grunde ved leilighed blir nødt til at forsømme skolen.»

– Hvor direkte skulle en være nødt til å ordlegge seg om de mest naturlige – og minst like ujevnelige – forhold mellom ektefolk?

På direkte utfordring lot fisker og notbas Jonas Johannesen seg endelig overtale til å presisere. Med knudrete gammelmannsskrift erklærte han hva han hadde ment og fremdeles mente, nemlig at en gift lærerinne ikke burde undervise. Om dette trengte å grunngis, kunne han vise til at «hun ventelig på grund af svangerskab og barselseng vilde være hindret fra ved leilighed at komme paa skolen...». Så var i alle fall noe sagt i klartekst. Men dette var ikke hele anke-målet. Kommunens sakfører skulle i sin tur også prosedere på at en synlig svanger kvinne krenket bluferdigheten ved å stå framfor en skoleklasse. Dessuten var han kommet under vær med at Nilia, som småbarnsmor, ikke fullt ut hadde klart å passe timeplanen.

Uskikken til hva – og hvorfor?

Nilia lå i barselseng da oppsigelsesbrevet kom. Det vil si, at det virkelig dreide seg om en oppsigelse, måtte hun selv uteske. Skolestyret vedtok i møte 9. juni 1896 å avslå hennes søknad om permisjon. Grunnen ble angitt i svevende ordelag: «Den ansøgte permission kan paa grund af omstændighederne ikke indvilges.» Nilia, som selvfølgelig godt nok forsto hva vedtaket bunnet i, forlangte klar tale. Skolestyrets formann hadde gjennom flere uker ligget i korrespondanse med skoledirektøren om denne litt delikate saken. Han hadde overtilsynets støtte når han nå kunne meddele at skolestyret «finder det ikke stemmende med Skolens

Tarv at have i sin Tjeneste gift Lærerinde, der ved Svangerskab og Barselseng i længere Tid ... er hindret fra at varetage sin Gjerning».⁶ Som en naturlig følge av dette, mente skolestyret at Nilia burde søke avskjed.

Så snart hun var kommet på beina etter fødselen, viste Nilia at hun hadde tenkt å by øvrigheten motstand. Mellom diegivning og spebarnsstell planla hun mulige utspill. Først prøvde hun å skaffe seg støtte i nærmiljøet. Tilsynsutvalget for skolen på Buøy ble bedt om å komme med en uttalelse om oppsigelsen. Nå vet vi jo allerede hva disse allmuens representanter, med sin sogneprest i spissen, mente om gifte lærerinner. Etter henstilling fra Nilia ga utvalget likevel uforbeholden støtte til hennes søknad om permisjon. De holdt henne for å være en dyktig lærerinne, og slik sett «meget vel skikket for sin post, hvilken hun har røgtet med Flid og Troskab...» Notbas Johannesen trådte styrkende til med forsikringer om at hun var «afholdt og æret ... og børnene har under hendes vejledning gjort god fremgang».

Var det ikke likevel slik, at det i sin tid hadde vært klager og atskillig misnøye med den nye lærerinna på Buøy? Skoleinspektør Olsen kunne bare ikke huske hva det hadde gått ut på. Men handelsmann Thorsnæs visste beskjed. Han hadde vært formann i tilsynsutvalget den tid det sto på som verst. I sakfører Søren Aarstads lett sarkastiske gjengivelse «skriver (disse historier) sig fra den første tid, fru Sæveraas var ansat ved skolen, netop da den nye skolelovs bestemmelser skulde udføres. Der klagedes over, at fru Sæveraas var ugudelig i den grad, at hun lærte børnene sange («viser» hed det), underviste dem i naturfag, ja endog i gymnastik (hun lærte dem at danse, sagdes der)...» Bestyrtelsen hadde

vært så høylydt, at tilsynsutvalget måtte tre sammen. Folk ble gjort oppmerksom på at den nye skoleloven faktisk påbød slik undervisning. Siden hadde ingen hørt noe om misstemning rundt Nilia virke som lærer. Tvert imot – vi har selveste notbas Johannesens ord for at hun var «afholdt og æret» innen skolekretsen.

Inntrykket av en selvtrygg og dyktig lærerinne bekreftes i skussmål gitt av lærerkolleger og av rektor ved en annen Stavanger-skole, der Nilia seinere fikk gå inn i et vikariat. Vissheten om å være en som virkelig dugde i yrket, var det solide grunnlaget for hennes utholdenhet i fektningene som fulgte. Ingen klarte å rokke ved dette fundamentet. Men da oppsigelsen ble stridsemne i rettssalen, hadde kommunens advokat atskillig prestisje å forsvare. Om Nilia Sæveraas ikke kunne angripes for udugelighet, fantes det saktens andre innfallsvinkler i en kjenslig og litt uvanlig sak som denne.

Svangerskap og bluferdighet

Sist Nilia gikk med barn, hadde hun undervist fram til 1. mai og født tidlig i juli. Kommunens sakfører var flere ganger inne på at den «frugtsommelige» hadde gått for lenge i arbeid før nedkomst. Men «jeg var frisk og sterk og ikke i mindste maade generet af skolearbeidet,» svarte Nilia. Forsikringer om helse og arbeidskraft ble overhørt. Juristens bekymring bunnet ikke i hensyn til mor og barn, men i omtanke for hennes «Forhold til Skolebørnene, paa hvem det neppe bør benægtes at kunne gjøre mindre heldigt indtryk...»

Da Nilia ble gjort kjent med at hennes svangre mage skulle ha vakt anstøt i skolestua, følte hun behov for å forsvare seg: «Hvad det angaar ... skal jeg oplyse, at her ikke kunde være tale om saadant,

da en kone, som gjør rent i skolehuset og saaledes saa mig hver morgen, har udtalt, at hun ikke kunde forstaa, at jeg var i en saadan stilling. Enhver kan da vide, at intet barn kunde have nogen betingelse for at reflektere over dette.»

Samtidas normer krevde at svangerskap skulle tilsløres så godt det lot seg gjøre. Det gjaldt både i tale og framferd. Om tilstanden endelig måtte omtales, fikk det skje med nedslått blick og i dulgte vendinger. Som kvinne og yrkesutøver i «saadanne omstændigheder» er ikke Nilia opptatt av å flytte grensene for allmenn oppfatning av anstendighet. Hun er tvert imot ute etter å rettferdiggjøre seg på grunnlag av dette normverket. Hun framhever at hennes svangerskap var lite synlig selv i sjuende og åttende måned. Foruten vaskekona, nevner hun to mannlige medlærere som sannhetsvitner.

Om Nilia selv ikke presset grensene på dette området, hadde hun en talsmann i retten som gjerne gjorde det. Sakføreren hennes, Søren Aarstad, var ivrig venstremann og rask til ladegrep når han været politikk i rettssalen.⁷ Kvinners rett til å delta i yrkeslivet var en god sak for en som gjerne sto fram som radikal og samfunnsbevisst. Der kommunens mer konservative advokat områdd og sindig snirklet fram sine formuleringer, skjøt Søren Aarstad hals som en kamplysten hane og la raust med krutt i replikkene. Noen ville vel kalle ham oppkjæftig, der han arrig gikk til felts mot «en meget stor misforstaaelse,» nemlig at «det skulde virke uheldigt for børnene, at de gaves undervisning af en gift og frugtsommelig lærerinde...». Skulle så være tilfelle, «maa dog alle forstandige mennesker være enige om, at en slig opfatning hos børnene efter bedste evne maatte søges ændret...». Slik sett burde retten heller ha

omtanke for «at skolestyret ikke fjernede mødre i en sådan stilling fra skolen...».

Den røde juristen unnslo seg heller ikke for å komme med sakkyndige uttalelser om den følelsesmessige innvirkning barnefødsler kunne ha på en kvinne: «Rent subjektivt set har svangerskapet som regel ingen deprimerende indflydelse paa kvinden, og er der nogen, har den vel snarere en tilbøielighed til at tage af end at øges, efterhvert som antallet af børn stiger...». Han nevner ikke referansegrunnlag, men konklusjonen er besnærende: Jo flere barn, jo muntre mødre – desto bedre lærere skulle de bli!

Vi kan ane det stramme draget om munnvikene på ærverdige sakfører Daas, som nødig kommenterte denslags halvfrivole utspill fra motparten. Han ville ikke gi seg inn på noen disputt om barnetall og antatt innvirkning på kvinnesynet, men følte seg presset til å presisere at «en meget frugtsommelig Lærerinde kan være mindre heldig paa Skolen...». Nøyaktig hvor «meget frugtsommelig» hun måtte være før hun ble «mindre heldig», ville han ikke ha sagt noe om. Synd, for det kunne jo ha vært artig å vite!

Kan en mor være «punktlig med Hensyn til Klokkeslettet»?

Nilias faglige dyktighet kunne ikke trekkes i tvil. Men kunne hun som gift kvinne og småbarnsmor forventes å yte fullverdig tjeneste i skoleverket? Kommunens sakfører hadde hørt ett og annet som tydet på at dette kunne være vanskelig: «Det kan bemærkes, at forholdene in casu artede sig saaledes, at citantindens stilling som moder, allerede medens hun kun havde sit første barn, var til

adskillig ulempe for hendes lærerindegjerning. Hun maatte i undervisningstiden tildels gaa den temmelig lange vei hjem for at give barnet die, var tildels selv klein osv...»

Tilsynslærer Knudsen, konstituert skolestyrer og Nilias nærmeste overordnede den tid dette gjelder, tilbakeviste påstandene. Hans vitnemål forteller om velvilje og overbærenhet. Da det første barnet ble født, bodde ekteparet Sæveraa i et hus som lå tett opp til skolehuset på Buøy. Nilia stakk ofte hjemom i friminuttene for å se til barnet, det var riktig nok. Men dette skjedde med styrerens stilltiende samtykke. Knudsen tok selv på seg tilsynet med skolebarna mens hun var vekk. Om det skulle ha hendt at hun ikke var tilbake da det ringte inn, hadde dette dreid seg om noen få minutters forsinkelse en sjelden gang. Aldri hadde han funnet det nødvendig å påtale slike forhold.

Gjennom sin sakfører prøvde Nilia ytterligere å svekke inntrykket av å være bunden spebarnsmor. Noen kortere sykefravær utenom barselperiodene ble brukt mot henne: svangerskap, fødsel og omsorgsbyrde disponerte tydeligvis for sykелighet! Disse påstandene avviste Nilia bratt ved å legge fram legeerklæringer som ikke kunne knyttes til graviditet eller barselsskader. Hun ville ellers ha gjort klart at hennes ærend hjem i friminuttene kun var «at faa sig et stykke mad og et glas melk. Hun gjorde det aldrig for at se til barnet og give det die; det var ikke nødvendigt»!

For den som har råd til å se situasjonen i videre sammenheng, er dette en sørgelig form for argumentasjon. Her var det om å gjøre å vise at en mor med spebarn hjemme, kunne være fulltids arbeidstaker så god som noen. Nilia spinner tråden videre fra diskusjonen om

Elever og lærerpersonale ved Buøy skole i 1901. Til høyre i bildet: To garantert ugifte og barnløse lærerinner. (Fra fotosamlinga ved Statsarkivet i Stavanger.)

svangerskap og bluferdighet. Hennes forsvar er å fornekte. Lett omskrevet sier hun: Jeg var nok svanger, men det syntes ikke! Jeg fikk nok barn, men jeg lot meg ikke merke med det! Særvilkår for mor og barn var uhørt og milevidt utenfor rekkevidde når det striden sto om, var selve retten til et yrkesliv.

«tarveligt som der desuden maa leves i en skolelærers hjem»

Nilias arbeidsdag på skolen skal ha strukket seg fra klokka åtte om morgenen til klokka fire om ettermiddagen. Da familien våren 1895 flyttet til Hundvåg, fikk hun i tillegg et stykke vei å gå til og fra arbeidet. Selvfølgelig måtte ekteparet Sæveraas ha hjelp med tilsyn av barna, når både mann og kone arbeidet utenfor

hjemmet. Dette ble også et spørsmål juristene kunne snu og vende på.

Nilias sakfører framholdt at familien var godt hjulpen med tjenestejente. Dessuten hadde Nilia en søster boende hos seg. Hun tok sin del av husstell og barnepass. Ikke større enn familien var, og «tarveligt som der desuden maa leves i en skolelærers hjem», måtte alle kunne innse at hjemmet ikke krevde noe av Nilia «som på nogen måde skulde kunne virke forstyrrende endog i mindste måde på hendes lærerindegjerning». Hun behøvde ikke ta sin hånd i husarbeid, og hun var ikke mer «optaget med at stelle med sit barn end hun selv fandt for godt».

Nå var motpartens sakfører rørende bekymret over de byrder Nilia måtte bære som husmor, mor og lærer. Han grep begjærlig poenget med det enkle husholdet i en lærerfamilie: «Netop fordi

det vistnok i Regelen maa leves forholdvis tarveligt i en Skolelærers Hjem, bliver Konens byrde med smaa Børn i Huset ganske tung...». Han kunne ikke gå med på at tjenestejente og hjelpsom søster skulle veie opp for en mors fravær i arbeidstida.

Et litt kilent spørsmål ble brakt på bane da Nilias advokat kunne opplyse retten om at to gifte småbarnsmødre nå gikk i lærerinnepost i Stavangerskolen. Om skolestyret hadde så liten tiltro til gifte lærerinner – hvorfor var ikke disse to sagt opp? Sakfører Daae likte spørsmålet dårlig. Han buktet og vred seg gjennom en redegjørelse med utgangspunkt i at skolestyret tok stilling til slike saker hver for seg. Som grunn for forskjellsbehandlninga kan vi sikte ut at begge tilfellene gjaldt lærerinner som bare hadde ett barn. Familiens økonomi ble visst også vurdert. Dette blir ikke sagt i klartekst, bare forsiktig antydning: de to lærerinnene som fikk beholde posten etter å ha født barn, var bedre stilt når det gjaldt muligheter til å kjøpe seg fri fra husmoransvar og barnestell. De levde med andre ord ikke så «tarveligt», som en måtte gjøre i «en Skolelærers Hjem».

Nilia måtte være både stridig og sterk, slik hun trosset seg tilbake til skolen etter hver barselseng. Om det var arbeidsglede eller behovet for inntekt som var sterkeste drivkraft, det røper ikke kildene vi har tilgang til. Fire barn satte hun til verden, og mens oppsigelsessaken i årevis verserte for retten, holdt hun det gående med vikariater. Skolemyndighetene holdt seg altså til løsere retningslinjer når det gjaldt gifte lærerinner i vikariat! Tidvis gikk Nilia i mer enn full post. Økonomien må ha hatt en viss innvirkning, når viljen til lønnet arbeid var så påtakelig.

Fravær ved barsel

Nilias to første fødsler førte hver gang til fravær fra skolen i om lag fire måneder. Begge gangene fødte hun om sommeren, og hun minner påpasselig skolestyret om å trekke fra for sju ukers sommerferie, når hennes arbeidsgiver besværer seg over lange fravær. Ettersom det var «mindre heldigt for Børnene» at hun sto i skolestua med rund mage, måtte fraværet innledes i god tid før nedkomst. Langt tidligere enn Nilia hadde hatt for vane, burde en «frugtsommelig» lærerinne trekke seg tilbake. Og langt seinere enn hun hadde gjort, burde en nybakt mor vende tilbake til plikter utenfor hjemmet. Å begynne i arbeid allerede to måneder etter en barselseng, «er i og for sig en altfor kort Tid», uttalte kommunens advokat med bekymret mine.

Galt var det å arbeide for lenge foran en fødsel, galt var det å gå tilbake til arbeidet ved første mulighet til avløsning hjemme. Sakfører Daae var dessuten opptatt av tidspunktet for Nilias fødsler. At hun to ganger hadde nedkommet sommerstid, det måtte jo være ren tilfældighet. En neste gang kunne hun finne på å føde på helt andre tider av året. Og fikk han ikke rett? Ennå før saken ble tatt opp til behandling i underretten, hadde Nilia satt sitt tredje barn til verden. Sakfører Daae kunne triumferende opplyse at bevisenheten hadde funnet sted i februar. Tenk, hvor dyrt det ville blitt for skoleverket, om en ikke hadde rukket å sende oppsigelsen i tide!

Nilia viste stedig til bestemmelsen om at lærere årlig kunne innvilges inntil tre måneders permisjon ved sykdom. Den tid hun var fast ansatt, hadde hun født sine barn om sommeren. Da holdt jo skolen likevel fri! Slik sett hadde hun knapt overskredet den «normale» rammen for

fravær. Argumentet er tilforlatelig. Men motpartens advokat ville ha forsømt seg om han hadde latt være å påpeke at tre måneders permisjonen ikke var ment som noe stående tilbud til gifte lærerinner. De kunne jo komme til å føde – og føde igjen, uvisst hvor mange år framover!

I Danmark har lærerinnene «adskillige Børn»!

Nilia lot ingen muligheter være uprøvd. Hun tok kontakt med Stavanger Kvinde-sagsforening og ba om hjelp til å finne ut av hvordan lovgivning og praksis regulerte arbeidsmarkedet for gifte lærerinner i andre land. Kanskje ville det gjøre inntrykk her på berget, om hun kunne vise til andre holdninger i samfunn med mer framskreden sivilisasjon?

Formann i den lokale kvinnesaksforeninga var Anna Gjøstein. Hun tok på seg å gjøre en forespørsel til en søsterorganisasjon i Danmark: I Norge risikerte en lærerinne å bli oppsagt fordi «hun var gift og muligens kunde faa flere Børn». Kjente en til lignende tilfeller i Danmark? Svaret kom prompte. En representant for Dansk Kvindesamfund kunne forsikre at gifte lærerinner ikke var noe særsyn der til lands. I Danmark var det «mange kommunalt ansatte gifte Lærerinder – med adskillige Børn». Rettsdokumentene røper ikke om denne opplysninga gjorde nevneverdig inntrykk på byfogden i Stavanger.

Dom i underretten – anke til overretten

Om høsten år 1900 var saken ferdig behandlet i Stavanger byrett. Saksøker, Nilia Sæverås, hadde krevd at hennes

avskjed ble kjent ugyldig, at hun skulle få tilbakebetalt forlist lønn med rimelig rente for tida som var gått, at hun skulle få sin lærerpost tilbake med alderstillegg lagt til lønna og at kommunen skulle dekke omkostningene ved rettssaken. Sakfører Aarstad hadde allerede krevd klienten fritatt for utgifter til salær.

Innstevnet part, Stavanger kommune, mente for det første at denne saken aldri skulle vært brakt for retten. Skolestyrets vedtak var lovlig, beskyttelse mot vilkårlig behandling skulle ligge i at overtilsynet hadde gitt sin støtte i spørsmålet om oppsigelse. Når det nå likevel var kommet til rettslig behandling, ville kommunen ha godtgjort at skolestyrets vedtak bunnet i erkjennelsen av at Nilia Sæverås, som gift kvinne og mor til flere barn, var uskikket for skoleverket. Kommunen ville også ha rettens kjennelse for at dette var en rimelig og riktig avgjørelse.

Retten uttalte at det var skjellig grunn til å bringe saken inn for rettslig prøving. Saksøker ble innrømmet fri sakførsel. I domspremissene blir det understreket at Nilia Sæverås ikke var å anse som uskikket på grunn av manglende dyktighet eller misforhold i tjenesten. Men «Alt i alt finder Retten ... at en gift Lærerinde, der faar flere Børn, maa ansees som mindre skikket til at vedblive i sin Stilling...». Grunnene er på den ene sida knyttet til frykt for at «den Kraft, der skal lægges i Skolegjerningen, gaar tabt, idet den absorberes af det øgede Arbeide i og Omtanke for Hjemmet...». På den andre sida uttalte retten at «det maa betragtes som uheldig, og at det lett kan vække Anstød og Forargelse» om en synlig svanger lærerinne fortsatte å undervise. Skolestyrets vedtak om avskjed ble sett på som velbegrunnet. Stavanger kommune ble frikjent.

Det var allerede gått fire år siden Ni-

lia fikk avskjed fra fast stilling. Enda to år skulle gå før overretten var klar til å avsi kjennelse i ankesaken som fulgte. Overretten opprettholdt dommen – og saken gikk videre til Høyesterett. Først i 1906 ble det avsagt endelig dom.

Høyesterett har talt

Gjennom Høyesteretts dom av 10. februar 1906 fikk Nilia Sæverås medhold og oppreisning. Fire av sju dommere mente at Stavanger skolestyres vedtak om avskjed ikke var tilstrekkelig begrunnet. De tre som stemte imot, grunnga dette tosidig: Skolestyret hadde tatt en skjønnsmessig avgjørelse som ikke burde overprøves av retten. Dessuten uttalte de om vedtaket skolestyret hadde fattet – og hold fast, for her taler skolerte jurister – at det «ikke alene ikke kan karakteriseres som aabenbart urigtigt, men at der tværtom maa siges at have foreligget gode Grunde for det...».

Nilias bolde riddere blant juristene strevde også med å finstemme formuleringene etter alle nødvendige forbehold. Førstevoterende dommer, assessor Blom, «finder ... Spørgsmaalet overmaade tvilsomt...». Men han hadde, etter nøye å ha overveid saken, kommet fram til at han ikke kunne «anse de foreliggende Fakta som tilstækkelig Grund for Skolestyret til at træffe den her paaklagede Afgjørelse...». I sin videre redegjørelse trør assessoren tåspissdans gjennom juristvokabularet for å unngå å ordfeste at «foreliggende Fakta» skulle ha noe som helst med kvinnekropp og barnefødsler å gjøre: «...det kan ikke siges, at disse Afbrydelser er en Følge af en Sygelighed eller en vedvarende Tilstand hos hende ... Der foreligger jo heller ingen Vished for, at Afbrydelser af lignende Art, som de der har fundet Sted, vilde finde Sted i

Fremtiden, om der end kunde være en vis Sandsynlighed for, at ialfald noget lignende Afbrydelser kunde indtræffe senere...». Men konklusjonen var altså klar: skolestyret hadde ikke hatt skjellig grunn for sin oppsigelse av Nilia Sæveraas.

Bare fem dager etter at dommen var kunngjort, var Nilia tilbake som fast ansatt lærerinne i folkeskolen. Siden før år 1900 hadde familien vært bosatt på Stokkaveien i Stavanger. Nilia underviste nå ved Sandvigen skole. Men kort tid etter at saken hennes var ferdig behandlet, ble hun rammet av uhelbredelig sykdom. Hun døde på nyåret i 1914, få uker før hun skulle fylt 48 år.

Gjennom alle de år saken verserte – eller sto i stampe – på ulike trinn i retts-systemet, fortsatte Nilia Sæverås å være aktiv i yrket hun hadde valgt. Med unnatak for avbrudd ved tredje og fjerde barnefødsel, arbeidet hun temmelig regelmessig som lærervikar. Hun holdt fast ved «sin Dobbeltstilling» som mor og yrkeskvinne.⁸ Ved de valg hun gjorde og det liv hun levde, var hun med på å risse konturene til et nytt mønster. Hun var banebryter for en kvinneverole som skulle gi seinere generasjoner nye muligheter til utfoldelse – og legge nye byrder på kvinner som søkte å gripe disse mulighetene, i krysningsfeltet mellom omsorgs- og yrkeskrav.

*Björg Seland
amanuensis
Høgskolen i Agder*

Kilder og litteratur

Generelle opplysninger om Sæveraassaken og sitater fra sakens dokumenter er hentet fra:

Statsarkivet i Stavanger:

Arkiv for byfogden i Stavanger:

Bytingsprot. 1898-1899, domsprot. sivile saker 1898-1902

Bytingssaker 1900 (bilag til bytingsprotokollen)

- Stevning og andre formaldokumenter
- Div. brev og erklæringer eller gjenparter av samme
- Seks innlegg fra sakfører Aarstad, 11/4-1899 – 11/9-1900
- Fem innlegg fra sakfører Daae, 30/8-1899 – 8/9-1900

Stavanger byarkiv:

Arkiv for Stavanger skolestyre:

Forhandlingsprotokoll 1884-1901

Dokumenter 1896

- Korrespondanse mellom Stav. skolestyre og Overtilsynet i Chr.sands stift perioden 15/5-1896 – 30/11-1896 m. vedlegg
- Korrespondanse mellom Nilia Sæverås og Stav. skolestyre perioden 3/7-1896 – 30/7-1896 med vedlegg
- Korrespondanse mellom Stav. skolestyre og Stav. magistrat og formannsskap perioden 10/12-1896-20/1-1897

Trykte kilder og litteratur:

Beite, Lars: Stavangersaka. Nilia Sæveraas. 10 år i kamp for dei gifte lærerinnene. I *Skolehistorisk årbok for Rogaland* 1991

Norsk Retstidende 1906

Utfyllende personopplysninger er hentet fra:

Kirkebok for Nesodden 1866

Folketellinga for Stavanger by år 1900

Toft, Martin. *Bygdebok for Lindås. Gards- og ættesoge I*. 1981

Generelle opplysninger om skolehistorie og om kvinner i lønnet arbeid er hentet fra:

Dokka, Hans Jørgen *Fra allmueskole til folkeskole. Studier i den norske folkeskoles historie i det 19. hundreåret*. 1967

Fløystad, Ingeborg. Lærerinnutdanning og de første utdannede lærerinner i Agder 1874-1890. *Agder historielags årsskrift* nr. 69/1993.

Hagemann, Gro. *Kjønn og industrialisering*. 1994.

Hagemann, Gro. *Skolefolk. Lærernes historie i Norge*. 1992.

Melby, Kari. Frivillige organisasjoner – noen (de)konstruktive kommentarer. Manus 1989.

Melby, Kari. *Kall og kamp. Norsk Sykepleierforbunds historie*. 1990.

Noter

1. Utsagn fra Bergljot Larsen, leder for Sykepleierforbundet fra 1912, her sitert etter Melby 1989.
2. Passus fra Lov om Folkeskolen i Kjøbstæderne av 1889, J 34.
3. En lovendring i 1869 ga kvinner adgang til lærerposter i det offentlige skoleverket etter avlagt prøve av første eller andre grad. Prøven av andre grad stilte beskjedne kunnskapskrav og ga begrenset kompetanse, mens prøven av første grad i hovedtrekk tilsvarte seminaristeksamen for mannlige lærere. Ved seminarloven av 1890 fikk kvinner adgang til offentlig lærerutdanning. Prøve av lavere grad ga nå bare kompetanse for landsskolens småklasser, mens byskolen krevde prøve av høyere grad for undervisning på alle trinn.
4. Om rekruttering av kvinner til læreryrket – se Dokka 1967 s. 241 ff., Hagemann 1992 s. 74 f. og Fløystad 1993.
5. En husfar med styrmannspapirer og stilling i fyrvesenet kan etter rent økonomisk målestokk regnes til jevn middelklasse. I det kystsamfunn han tilhørte, ville han i sosial sammenheng rangere forholdsvis høyt, verdsatt for sin kompetanse og viktige yrkesrolle.
6. Sitater fra dokumentene speiler overgangsformer i forhold til rettskriving i tida – tydeligst ved vekslende praksis for gjengivelse av bokstaven å (aa/å), og for bruk av stor eller liten forbokstav i substantiv.
7. Overrettssakfører Søren Tobias Aarstad (1861-1928) markerte seg i politikken både på lokal- og riksplan. I 1891/92 var han ordfører i Stavanger. 1898-1900 satt han på Stortinget for Venstre. I perioden 1900-1903 bekledde han etter tur to ministerposter – han var finansminister i Steens regjering og justisminister i Blehrs regjering. 1913-1915 var han igjen på tinget, denne gangen også som stortingspresident. Hans befatning med Sæveraassaken vitner om et radikalt syn på kvinnepolitiske spørsmål. Generelle vurderinger av Aarstad som venstrepolitiker plasserer ham på partiets «mere forsigtige fløi» (sit. fra Norsk biografisk leksikon).
8. «sin Dobbeltstilling» er en formulering hentet fra sakfører Daaes innlegg i byretten 14/11-1899 og fra domspremissene, gjengitt i domsprotokollen, Stavanger byrett (se kildeoversikten).

Kvinneretten i Norge: historien, formålet, metodene og innholdet¹

Av Jane Elizabeth Wesenberg

Ved Universitetet i Oslo er det gitt forelesninger i kvinneverett siden 1985, og kvinneverett er nå et valgfritt fag for de som avlegger juridisk embedseksamen ved dette universitetet. Norge var det første landet i Europa til å anerkjenne kvinneverett som en egen disiplin, men en rekke andre land har senere begynt med forelesninger i kvinneverett som en del av kvinneforskningen. Avdeling for kvinneverett ble etablert i 1978 som en selvstendig enhet under Institutt for offentlig og internasjonal rett, noe som ga emnet både akademisk status og stabilitet. Avdelingen er ansvarlig for forskning og undervisning i kvinneverett, både for studenter og for eksterne organisasjoner og grupper. Som årene har gått, er stadig mer tid blitt brukt til forskning, og avdelingen har oppnådd internasjonalt ry som en feministisk forskningsinstitusjon som samarbeider med andre land, særlig i Afrika.

Kvinneverett er et produkt av den internasjonale kvinnebevegelsen. På 60-tallets andre halvdel og begynnelsen av 70-tallet hadde det juridiske fakultetet i Oslo en stor og aktiv feministisk forening (Kvinnegruppa) som besto av både stu-

denter og universitetstilsatte. De var aktivt involvert i kritiske lovstudier og feministiske temaer, med en felles forståelse av at det tradisjonelle jusstudiet overså kvinners problemer og at pensumlitteraturen hadde, og videreførte, et nedla-

tende kvinnesyn. Kvinneverett har nære forbindelser til norsk og internasjonal kvinneforskning, den både støtter seg på og bidrar til denne.

På begynnelsen av 1970-tallet var det ikke lenger mange lover som formelt diskriminerte kvinner i Norge, og disse er i dag så godt som ikke-eksisterende. Allerede ved unnfangelsen rettet kvinneveretten oppmerksomheten i en annen retning, nemlig mot regler som var kjønnsnøytrale, men som, når de ble satt ut i praksis, viste seg å fungere kjønnsdiskriminerende. Med andre ord ble fokus rettet mot å avsløre den virkelige diskrimineringen, den som var skjult bak en fasade av formell likestilling.

Fri rettshjelp for kvinner

Kvinnegruppa oppdaget også at på mange områder som er viktige for kvinner var det ingen lovregulering. Denne mangelen på rettslig beskyttelse gjorde kvinner sårbare i forhold til sterkere, vanligvis mannsdominerte grupper. Kvinnegruppas arbeid førte til etableringen av Fri rettshjelp for kvinner i 1974, en organisasjon som ønsket å identifisere de rettsproblemer kvinner står overfor, å hjelpe til med å løse disse problemene i hvert enkelt tilfelle, og å forbedre kvinners juridiske og sosiale stilling generelt. Fri rettshjelp for kvinner, nå JURK – Juridisk rådgivning for kvinner – eksisterer fortsatt som en av hovedaktørene for juridisk assistanse til kvinner i Oslo-regionen. Kvinnelige jusstudenter gir gratis bistand til kvinner innenfor alle rettsområder.

I tillegg til å møte det praktiske behovet for råd og assistanse i juridiske saker, la Fri rettshjelp for kvinner grunnlag for forskningsprosjekter. Som nevnt ønsket man å identifisere de juridiske problemer

som kvinner møter. Snart ble det klart at den innsikt og de erfaringer som ble vunnet gjennom denne rettshjelpen krevde nærmere undersøkelser og forskning. Siden de nødvendige fasiliteter, ressurser og forskningskrefter ikke fantes innenfor den etablerte jussen, ble temaet kvinneverett etablert i 1975 med det bestemte mål å analysere det empiriske materialet som var samlet. Denne interaksjonen mellom praksis og teori har vært sentral for utviklingen av kvinneverett.

Kvinneverett atskilte seg radikalt fra andre emner som det ble gitt undervisning i ved det Juridiske fakultetet, og det overrasket mange at det var mulig å få støtte for temaet fra et fakultet som tradisjonelt var svært konservativt. Støtten til den nye kvinnebevegelsen var imidlertid sterk blant mange studenter og en del av de ansatte ved fakultetet. Fakultetet var dessuten allerede sterkt påvirket av 1970-tallets fagkritikk og av kravene om økt studentdeltagelse i beslutningsprosessene, som ble framsatt på den tiden.

Studentenes medvirkning

Studentenes medvirkning har vært av avgjørende betydning for utviklingen av innholdet i kvinneverett. Ett av de første problemene en sto overfor var mangelen på pensumlitteratur. Selv om det fantes juridisk litteratur som dekket gjeldende rett, politisk teori som dekket kvinnespørsmål og litteratur som beskrev kvinners sosiale status, fantes det ingen litteratur som kombinerte de ulike områdene. Det viste seg imidlertid mulig å sette sammen et foreløpig pensum som tilfredsstilte fakultetsrådet, men for å kunne produsere litteratur som etter hvert kunne utgjøre et mer tilfredsstillende

pensum, ble de første kvinnelige jusstudentene oppmuntret til å skrive spesialfagsavhandling i stedet for å avlegge den vanlige eksamen. For første gang ble det gitt tillatelse til at to eller flere studenter kunne skrive avhandling sammen. Dette var et viktig element i utviklingen av en kollektiv ånd ved kvinneverettsmiljøet i Oslo. Et omfattende pensum av høy kvalitet er ikke lenger noe problem i kvinneverett, men mange studenter velger fortsatt å skrive spesialfagsavhandling i stedet for å ta den vanlige 8-timers eksamenen, og studentenes forskning utgjør et verdifullt bidrag ved Avdeling for kvinneverett.

I stedet for forelesninger i tradisjonell forstand, blir det undervist om kvinneverett i seminarer. Mangel på trygghet og mangel på trening i å snakke i offentlighet er et problem som mange kvinner har. Ved å skape et forum hvor studentene blir oppmuntret til å snakke, er det mulig å bidra til at problemet kan overvinnes. Dessuten er dialogen mellom seminarleder og studenter viktig når det gjelder videreutvikling av teorier i kvinneverett; her introduseres ulike perspektiver basert på ulike erfaringer.

For noen år siden ga Avdelingen forelesninger i kvinneperspektiver i alle temaer som ble tatt opp i 1. avdeling til juridisk embedseksamen ved Universitetet i Oslo: trygderett, familierett, erstatningsrett, statsforfatningsrett, arverett og rettskildelære. Dessverre var ikke Avdelingen lenger i stand til å opprettholde denne praksisen da opplegget ved fakultetet ble endret og forelesninger erstattet av seminarer i mindre grupper. Dermed ble kvinneperspektivet fjernet fra førsteavdelingspensum. Men mange seminarledere prøver likevel å integrere kvinneperspektivet, og i enkelte emner, som i trygderetten, har kvinneperspektivet blitt

så etablert at det må sies å utgjøre en naturlig del av emnet.

Studentenes egenaktivitet blir reflektert i arbeidsmiljøet og i de arbeidsmåter som blir anvendt på Avdelingen. I mange år ble den daglige driften av Avdelingen utført av studenter i samarbeid med de vitenskapelig ansatte. I dag har Avdelingen større administrative ressurser og en sekretær som tar seg av mye av det administrative arbeidet. Men studentenes engasjement er fortsatt viktig. Gjennom årene har Avdelingen hatt mange studentforskere ansatt, og studenter og vitenskapelig ansatte har kommet sammen hver fjortende dag til en uformell lunsj hvor akademiske temaer, personlige meninger og erfaringer diskuteres. Studentene blir oppmuntret til å delta i utviklingen av faget ved å foreslå endringer i pensum, temaer for seminarer etc.

Kvinneverettens tverrfaglighet

Som nevnt er kvinneverett inspirert av kvinnebevegelsen, og har hatt nære forbindelser med den. Kvinnebevegelsen har med sine krav om bedret rettslig og sosial status hatt en sterk interesse for utviklingen av kvinneverett. Fra første stund var de temaene som ble tatt opp knyttet til bevegelsens krav. Men nokså tidlig beveget kvinneveretten seg bort fra kvinnebevegelsen og profilerte seg mer som en akademisk enn en politisk disiplin. I dag har kvinneverett en klart uavhengig status.

Fra et akademisk synspunkt har kvinneverett vært nokså separatistisk. Separatismen ble delvis presset på disiplinen fordi den representerte en radikal bevegelse bort fra tradisjonell juss. Akademisk separatisme har forøvrig sine positive sider: den var nødvendig dersom kvinneverett skulle overleve blant de alle-

rede etablerte jussdisiplinene. Det var viktig å fremme en atmosfære hvor man i fred og ro kunne etablere den nye akademiske disiplinen, og kunne samle og sammenligne materiale på nye måter. Isolasjonen gjorde det mulig å konsentrere seg om å utvikle nye teorier og begreper, og å supplere tradisjonell juridisk teori, som ikke alltid har vært et godt redskap for å analysere kvinneverettslige temaer. Disse begrepene og disse nye måtene å se og forstå på har blitt styrken i kvinneveretten, og faget har gradvis vunnet respekt og aksept i juridiske, akademiske sirkler.

Det er imidlertid viktig å understreke at separatismen ikke har vært absolutt. Akademikere fra andre juridiske disipliner har deltatt i forelesninger, seminarer og diskusjoner ved instituttet, og kvinnelige jurister har deltatt aktivt i forelesninger, seminarer og diskusjoner i andre områder av jussen. Det alternative perspektivet på juss som kvinneveretten anvender, er av mange blitt oppfattet som et positivt bidrag til rettsteorien, ikke minst av den kritiske rettsbevegelsen. Separatisme er ikke lenger en nødvendig betingelse for kvinneverett som akademisk disiplin. Framtidens mål må være å integre kvinneverett i det tradisjonelle rettsfaget.

Kvinnerettens hensikt

Det kan kanskje virke noe ironisk at utviklingen av kvinneverett som juridisk disiplin har foregått samtidig med at den kjønnsdiskriminerende lovgivningen er blitt luket ut av lovbøkene og avskaffet. Men årsaken er temmelig enkel: formell likestilling under loven gir ingen garanti mot diskriminering i praksis. Det er ikke uten videre slik at regler om likebehandling og likestilling materialiserer seg i faktisk likebehandling og likestilling

mellom kvinner og menn, verken individuelt eller kollektivt. Faktisk er det ofte slik at formelle regler må tilgodese den svakere part eller gruppe for å kunne utjevne en eksisterende ubalanse. For å kunne utjevne lønnsforskjeller mellom to grupper, er det ikke tilstrekkelig å gi begge grupper lik lønnsstigning. Den gruppen som tjener minst må få mer. Fordi vi lever i et samfunn hvor kvinner og menn, av frihet eller tradisjon, tar ulike veier i livet og får ulike livsbetingelser, behov og muligheter, vil lov og rett nødvendigvis påvirke kvinner og menn på ulike måter. Derfor er det ikke tilstrekkelig for en skikkelig evaluering av jussen å forstå lovens bokstav og intensjon; man må også ha innsikt i lovens konsekvenser på individnivå.

Kvinnerett fokuserer på de konsekvenser loven har for kvinner generelt, selv om individuelle saker ofte utgjør utgangspunktet. Konsekvensene av de individuelle valgene kvinner tar, studeres for å kunne generalisere. Men kvinneverett behandler ikke kvinner som en homogen gruppe. Tvert imot har det alltid vært viktig å understreke det faktum at kvinner har ulike virkeligheter, interesser og mål. Mange av prosjektene ved Avdelingen har hatt spesielle grupper av kvinner som tema, som bondekvinner eller mishandlede kvinner, og har sett på deres spesielle konflikter, behov og interesser. Avsløring av potensielle ulikheter mellom ulike grupper av kvinner, f.eks. ulikheter som eksisterer mellom kvinner i lønnet og ulønnet arbeid når det gjelder fødselsrettigheter, har blitt gitt prioritet. På tross av disse ulikhetene har det vært mulig å definere visse verdier og interesser som er felles for kvinner og som er til fordel for kvinner som gruppe, selv om den relative fordel for individet kan variere.

Postkort utgitt av C.A. Erichsen, fotograf ukjent. (Arkiv: TraxiRama.)

For å illustrere den effekten som lovgivningen har for kvinner som individer, er det nødvendig å beskrive kvinners juridiske status. Dette kan ikke gjøres ved ganske enkelt å tolke loven som den står skrevet. En må også ha kunnskap om kvinners liv. Bare ved å konsultere kvinner selv er det mulig å få innsikt i de konsekvenser lover og regler har for kvinner. Kontakt med kvinner er også vesentlig for å kunne kartlegge deres behov og ønsker, hva de oppfatter som verdifullt og viktig. Gjennom grasrotundersøkelser har en måttet trekke den konklusjon at kvinners juridiske posisjon er dårligere enn menns; at i praksis er den beskyttelsen menn får av loven enten eksklusiv for dem, eller den blir bedre enn den som blir kvinner til del.

Hva er forklaringen på dette? Hvorfor

er kvinners juridiske status svakere enn menns? Svaret ligger i det patriarkalske samfunnet vi lever i. Juridiske regler har tradisjonelt vært, og er fortsatt, formulert i samsvar med menns behov, meninger og verdier. Regler som relaterer seg til trygderettighetene er en tydelig illustrasjon på dette. Reglene er basert på en (typisk mannlig) antagelse om at klienten er eller har vært i lønnet arbeid, og har hatt et langt og sammenhengende forhold til arbeidsmarkedet. Så selv om reglene i seg selv ikke differensierer mellom mannlige og kvinnelige trygdeklienter, får kvinner i praksis mindre trygd enn menn. I noen tilfeller fordi de har vært opptatt med ulønnet arbeid i hjemmet i hele sitt liv. I andre tilfeller fordi de har vært opptatt med ulønnede omsorgsaktiviteter i hjemmet i kortere eller lengre

perioder og således til tider har vært utenfor det betalte arbeidsmarkedet.

Loven – og menns kulturelle hegemoni

Loven er en viktig del av det kulturelle hegemoniet som menn har i vårt samfunn. Den styrende gruppens spesielle måte å se den sosiale virkeligheten på, er akseptert som tingenes naturlige orden, til og med av dem som faktisk underordnes av det. På denne måten bidrar jussen til å opprettholde den herskende gruppens posisjon. Kvinners verdier blir sett på som mindreverdige i forhold til menns på grunn av det kulturelle hegemoniet, og dette synet blir i stor utstrekning akseptert av kvinner selv, noe som tjener til å befeste og berettige mennenes overlegenhet i vårt samfunn.

For å kunne komme videre fra bare å fastslå det nå velkjente faktum at den juridiske posisjonen til kvinner er dårligere enn menns, er det nødvendig med en dypere forståelse av årsaker og grunner. Kvinneverett forsøker derfor å spore generelle trender i jussen for å komme fram til en teori om kvinner i juss. Det er kvinneverettens mål å forbedre kvinners status i jussen og i samfunnet, og en antar at ved å forbedre kvinners juridiske status, vil deres status i samfunnet forbedres. Dessverre er loven en langsomtvirkende endringsagent, og på mange måter må den betraktes som en institusjon som i stor utstrekning bidrar til opprettholdelsen av det tradisjonelle, mannlige hegemoniet. Samtidig blir jussen ofte oppfattet som et nødvendig redskap for sosial endring, og – som en konsekvens – for forbedring av kvinners status. Innsikt i strukturen og effekten av

juridiske regler er nødvendig for å foretå reformer.

Behovet for å formulere regler i samsvarende med kvinners behov, verdier og konflikter omfatter også behovet for å skape regler for kvinners virkelighet. Men det er særlig viktig at reglene ikke baserer seg på en virkelighet som ikke eksisterer, noe som hendte i den nye ekteskapsloven som gjelder fra 1. januar 1993. Loven var et resultat av arbeidet til en komité som ble nedsatt på 1970-tallet, ved begynnelsen av likestillingens tidsalder. Dengang så utsiktene til likestilling mellom kvinner og menn rosenrøde ut. Som et resultat av denne optimismen antok komiteen i flere saker at kvinner ville være økonomisk uavhengige av sine ektemenn innen 1990, som et resultat av økte muligheter for deltakelse på arbeidsmarkedet. Men dette ble ikke tilfelle. Som en konsekvens av denne overoptimistiske antagelsen har derfor et antall finansielle rettigheter blitt fjernet eller begrenset. Som en generell regel bestemmer loven at økonomisk støtte til en fraskilt ektefelle bare kan oppebæres i inntil tre år. Selv om loven åpner for mulige unntak, indikerer uttalelser i forarbeidene til loven at unntakene skal anvendes med stor forsiktighet. Lovens mål er økt uavhengighet for kvinner, og minsket avhengighet av deres tidligere ektefeller. Imidlertid tar ikke loven nok hensyn til kvinners virkelighet, som er at mange kvinner har tilbrakt år av sine liv hjemme i omsorg for barn, og at det – særlig blant den eldre generasjons kvinner – er mange som aldri har vært i lønnsarbeid eller som aldri har fått opplæring og derfor må arbeide som ufaglærte og derfor er lavtlønnete. Disse kvinnene er avhengige av støtte fra andre kilder. Slik bidrar loven til å svekke den juridiske posisjonen til eldre, ikke lønnsarbei-

dende kvinner, i stedet for å styrke den. Resultatet vil sannsynligvis bli øket avhengighet av staten. Problemet er ikke løst, men bare flyttet fra den private til den offentlige sfæren.

Målet med å forbedre kvinners juridiske status omfatter også utviklingen av nye juridiske områder og regulering av juridiske tomrom. Kvinner har vært aktive på tradisjonelt private områder, særlig i hjemmet, hvor lovreguleringen har vært begrenset. Bare i tilfeller der tradisjonelt private situasjoner har vekket offentlighetens interesse, har det vært nødvendig for loven å intervenere, for eksempel i forhold til offentlig barneomsorg, og omsorg for eldre og syke. Et slikt nytt juridisk område er fødselsrett. Inntil nylig ble fødselen oppfattet som en privat-sak, og det fantes bare lover der hvor det private og det offentlige møttes, f.eks. i møtet mellom den fødende kvinnen og sykehus eller lege. Som et resultat av fødselsteknologien, har det funnet sted en økende offentlig interesse for et større statsengasjement, inkludert lovreguleringer.

Det er på denne bakgrunnen at kvinneverettens formål er blitt definert som: «å beskrive, forklare og forstå kvinners rettslige stilling, med sikte på å bedre kvinners stilling i retten og i samfunnet».

Kvinner som metodisk utgangspunkt

Som nevnt i forrige avsnitt, fokuserer kvinneverett på de konsekvenser loven har for kvinner. Med andre ord; kvinneverett tar kvinner som sitt utgangspunkt og betrakter loven i et feministisk perspektiv. Et feministisk perspektiv på loven impliserer en systematisk gjennomgang av eksisterende regler, i den hensikt å

avsløre skjulte konsekvenser. Disse konsekvensene kan godt være av betydning for alle individer, men det er deres betydning for kvinner som her er relevante. Sammenlignet med hva som er vanlig i juss, legger kvinneverett sterkere vekt på lovens systematiserende funksjon, dens begrepsdannelse og teorikonstruksjon.

Det feministiske perspektivet impliserer at den substansielle vekten som ligger på de ulike rettskildene skiller seg fra det som er normalt i tradisjonell norsk retts-teori. Reelle hensyn er en rettskilde i tradisjonell norsk juridisk metode, selv om dens viktighet kan variere svært i praksis. I kvinneverett er imidlertid kvinneverettslige hensyn sannsynligvis den viktigste rettskilden. De har verdi som en uavhengig rettskilde, og blir aktivt anvendt for å øke grunnlaget for juridisk fortolkning. De er dessuten meget relevante når det gjelder å vurdere kvinners virkelige juridiske stilling.

I motsetning til de fleste rettsemner, er kvinneverett tverrfaglig. Den anvender både ulike juridiske disipliner og annen samfunnsvitenskap, særlig feministisk forskning fra fag som historie, økonomi, sosiologi og psykologi. Dessuten understreker kvinneverett nødvendigheten av tverrfaglig samarbeid. Kvinneverett er en empirisk basert rettsdisiplin, og tverrfaglig samarbeid er en betingelse for å akkumulere viten om kvinners liv og livssituasjoner. Tematisk er kvinneverett likevel et grenseløst fag, med hele rettssystemet som sin forskningsbasis. Utarbeidelsen av et feministisk perspektiv resulterer i et helhetlig syn på loven, som bryter det tradisjonelle rettsskillet mellom offentlig og privat rett.

Når kvinneverett analyserer kvinners problemer og trekker slutninger om hvordan kvinners posisjon i samfunnet kan forbedres og hva som er passende

redskaper for reformer, anvendes det tre kunnskapskilder: 1) Empiriske data om kvinners liv, kvinners posisjon i samfunnet og kvinners forhold til loven (den «deskriptive» eller «empiriske» kilde), 2) Rettskilder og juridiske læresetninger (den «legale» eller «doktrinære» kilde) og 3) Bestemte synspunkter på hvordan kvinners status er og hvordan den bør være (den «reformerende» eller «politisk-teoretiske» kilden).

Den empiriske kunnskapskilden

Det *empiriske* rettsstudiet, anvendelsen av juridiske lover og deres konsekvenser har bare tiltrukket seg sporadisk interesse gjennom de siste hundre års tid. Selv om retts sosiologi og et antall andre empiriske, rettslige disipliner har utviklet seg, kan ikke forbindelsen mellom juss og andre samfunnsvitenskaper sies å ha vært sterk. Tvert imot har tendensen for samfunnsvitenskapenes vedkommende vært å utvikle seg uavhengig av hverandre og å holde avstand heller enn å samvirke. Det kan i dette henseende være en fare for at lov og virkelighet har fjernet seg fra hverandre, og en har antatt nokså arrogant at virkeligheten blir reflektert i den eksisterende samlingen av rettsregler, i motsetning til å passe på at vi får regler som passer til virkeligheten. Denne misforståelsen kan bare unngås hvis de som formulerer og anvender loven er godt informert om hva loven gjelder, og har tilstrekkelig innsikt i rettsreglers effekt, samt forståelse for hva det er som motiverer mennesker til handling – kort sagt at de tilegner seg en mer helhetlig og mindre legalistisk innstilling til samfunnet, noe som krever innsikt i annen samfunnsvitenskap enn juss.

Som allerede nevnt er det sjelden at

lovgivning og juridisk praksis tillegger kjønn juridisk betydning i seg selv, og et studium av lovbøkene er derfor utilstrekkelig for å avsløre kjønns særlige konsekvenser. For å kunne avsløre lovens konsekvenser for kvinner, må man skaffe seg empirisk kunnskap om kvinners liv og posisjon i samfunnet. Mens kvinnerett har vært i stand til å støtte seg til empiriske data fra kvinneforskning og annen samfunnsforskning, er dette alene imidlertid ikke tilstrekkelig. Juss og andre samfunnsvitenskaper har ulike metodologiske tilnærmingsmåter, noe som medfører problemer når det gjelder integrering av empiriske data.

Fri rettshjelp for kvinner kombinerte samling av data om kvinners virkelighet med sitt tilbud om juridisk assistanse, noe som viste seg å være en god metode for å behandle kvinners juridiske problemer. Det skapte også et tillitsforhold, og sørget for grunnlaget for den første definisjonen og tolkningen av problemene. For forskningsformål var imidlertid de data en fikk fra kvinner, ikke representative nok til å bli brukt kvantitativt. Målet for kvinnerett var imidlertid ikke kvantitativ forskning, men å oppnå forståelse av kvinners juridiske problemer, hvilken karakter de har og hvordan de varierer. De data en fikk fra Fri rettshjelp for kvinner var tilstrekkelige for dette formålet.

Kvinnerett framsatte på dette grunnlag hypoteser om generelle sammenhenger, for deretter å teste disse mot samfunnsvitenskapelige data og teorier. Når problemets karakter og variasjon er identifisert, må en samle mer spesifikk kunnskap om kvinners problemer og virkelighet, i mer avgrensede områder. Det har vært anvendt kvalitative metoder for å oppnå innsikt i husmødres problemer og rettigheter, hjemmehjelpenes

rettslige situasjon etc. Selv om de empiriske data som blir samlet på denne måten som oftest er av beskjedne art, har de likevel resultert i nye definisjoner av problemer av stor praktisk interesse for kvinner.

Empirisk samfunnsforskning har derfor mange anvendelser i kvinneverett. For det første hjelper kvinneforskningen med å definere problemer og å prioritere deres behandling. Videre blir data og teorier fra kvinneforskningen brukt i tolkning og anvendelse av rettskilder. Dessuten samler kvinneverett data ut fra et juridisk motivert behov for empirisk kunnskap. Empirisk kunnskap spiller derfor en rolle både når det gjelder definisjon av problemer, begreps- og teoridannelse, tolkning av loven og også rettspolitikk. Veiskillet for norsk kvinneverett kan således sies å være en empirisk forskningsbasert virkelighet. Selv om rettsdoktrinene står over alt annet når det gjelder juridisk analyse, søker kvinneverett også å bygge på empiriske data i beskrivelser og vurderinger av loven.

Rettskildene

De rettskildene som er viktige for kvinneverett avviker noe fra tradisjonelle juridiske doktriner, og i dette avsnittet vil jeg forsøke å framheve de viktigste forskjellene. I tradisjonell juss, hvor fokus ligger på tolkningen og anvendelsen av eksisterende positiv rett, er lovfestet rett en primær rettskilde. Også i kvinneverett er *ordlyd og tolkning av lover* av stor betydning. Men de poengteres ikke i samme grad som i tradisjonell juss. Kvinneverettens mål er å vurdere eksisterende juss fra et feministisk perspektiv og å foreslå reformer og tiltak for forandring på sikt. Hovedinteressen ligger ikke på loven som den framstår i lovbøkene, men på

konsekvensene av loven når den settes ut i livet.

Selv om kvinneverett studerer lovens innvirkning på kvinner, er lovens intensjon også av betydning. For dette formålet er ofte *forarbeidene til lover og lovers historie* viktige kunnskapskilder.

Domstolspraksis har også høy status som rettskilde. Men den er mindre viktig i kvinneverett, først og fremst fordi kvinner sjelden framstår som prosederende part i de saker som kommer for retten.³ Menn har tradisjonelt dominert i det offentlige livet, og de har derfor aktivt brukt retten som konfliktløser. Kvinners liv, og dermed deres alternativer for å løse konflikter, har derimot befunnet seg i hjemmet eller innenfor den private sfære. Med økt deltagelse av kvinner i det offentlige liv vil kvinner oftere være part i juridiske handlinger og dermed i en posisjon til å påvirke jussen. Rettsavgjørelser vil dermed bli av økende betydning for kvinner og for kvinneverettsforskningen.

Men i forvaltningen er kvinner langt mer synlige, og *administrativ praksis* har derfor blitt en viktig kilde for kvinneverett, og har virkelig spilt en mer betydningsfull rolle her enn hva som vanligvis er tilfelle. Grunnen til dette er hovedsakelig det faktum at de organer det her gjelder, administrerer sosiale og økonomiske saker som er av stor betydning for kvinner. Kvinner føder og oppdrar barn og er jevnlig klienter i sosiale velferdssaker, noe som er et resultat av deres lave status på arbeidsmarkedet.

Den administrative praksisen til Trygderetten, i praksis den høyeste instansen når det gjelder trygdesaker, har vært en særlig viktig kilde for kvinneverett. I tillegg til å være en kilde som har gitt viktig presedens for kvinner, har Trygderettens arkiver skaffet materiale for den delen av forskningen som arbeider med å

identifisere mønstre i samfunnets beslutningsprosesser.

Departementale rundskriv, retningslinjer og direktiver, offentlige informasjonsbrosjyrer etc. blir sjelden brukt i tradisjonell juridisk doktrine. Dette er ikke rettskilder av stor verdi, og de kan sies å falle utenfor det tradisjonelle begrepet *rettskilde*. Men i kvinnerett ligger deres verdi i det at de bidrar til forståelse av hvordan lovene fungerer på de lavere nivåene av administrasjonen og i det praktiske livet. Kvinne­rettsforskerne har oppdag­et at lovens kjønns­spesifikke karakter er langt mer fram­tre­dende i ad­min­stra­tive rundskriv o.lign. enn i lov­tekstene og deres historier.

Et sær­trekk ved kvin­nerett er at *of­fentlig mening og sedvane* i høyere grad anvendes som rettskilder. Historisk ble folkemeningen og sedvaner tillagt større vekt enn i dag. Men på områder med begrenset innvirkning og regulering fra styresmaktene, fortsetter sedvane å spille en viktig praktisk rolle; for eksempel i privatsfæren og særlig i familielivet, som kvinners liv og interesser gjerne er fokusert omkring. Sedvane kan være en uavhengig rettskilde eller den kan være en empirisk faktor i relasjon til andre rettskilder. Videre, og av særlig relevans for kvin­nerett, kan sedvane være viktig når en skal beskrive kvinners virkelighet for å lage generelle teorier om kvinners situasjon.

Kvinne­rettslige hensyn

Kvinne­rettslige hensyn er de verdier som blir tillagt særlig vekt i kvin­nerett. De ligger under alle stadier av forskningen og kan sies å utgjøre basis i kvin­nerettens metode. Slike hensyn er til stede i definisjonen av kvin­nerett, og går gjennom de ulike elementene av definisjonen og

binder dem sammen. Enda viktigere: de gir rammer for våre konklusjoner og endringsforslag.

Normer og verdier – reelle hensyn – spiller en viktig rolle i moderne lovtolkning generelt. Men på grunn av deres såkalt subjektive natur er det en viss skepsis mot dem, og det blir viktig å skjelne mellom tillatelige og utillatelige hensyn, og å sette reservasjoner for hvor uavhengige eller kritiske de som anvender loven kan tillate seg å være. Kvin­nerett, på den andre siden, som er mer opptatt av teorikonstruksjon og juridisk politikk, kan tillate seg en mer liberal og omfattende anvendelse av reelle hensyn.

Rettferdighet og frihet er de primære verdier i jussen og de inkorporerer en rekke andre verdier som likestilling, verdighet, integritet, selvbestemmelse, selvrealisering. Disse er fundamentale prinsipper i juridisk teori generelt. De uttrykker edle ideer som det er lett å vinne aksept for, selv om det er liten konsensus om hva de medfører og den relative prioritet de skal gis. I det følgende vil jeg diskutere viktige synspunkter på rettferdighet og frihet i den grad de er relevante for kvin­nerett.

Rettferdighet

Rettferdighet er en grunnleggende juridisk norm som angår selve lovens vesen, og som utgjør et viktig synspunkt i anvendelsen av loven. I et kvin­neperspektiv står rettferdighetsnormen sentralt for å oppnå rimelige og gode resultater i anvendelsen av loven. Dette er tilfellet for eksempel når en prøver å oppnå en rimelig og god fordeling av fordeler og ulemper for de to kjønn på arbeidsmarkedet eller i ekteskapet. Men på hvilken bakgrunn kan kvin­nerett anta at et resultat eller en konklusjon er rettferdig? Hvor

finnes autoriteten for å hevde at en fore slått reform vil bli mer rettferdig enn gjeldende rett?

Først og fremst er det nødvendig å identifisere behovene og ønskene til kvinner generelt, og særlig deres meninger om hva som er rettferdig, fornuftig og tjenlig. Fra dette utgangspunktet er det mulig å utvikle hypoteser om kvinners verdier. Kvinne rett studerer deretter loven med grunnlag i disse hypotesene, for å undersøke om hypotesene lar seg forene med juridiske regler og prinsipper. Disse reglene og prinsippene blir så testet på basis av erfaring og antatte behov for, ønsker om og oppfatninger av rettferdighet for kvinner. Kvinne rettsforskere har kommet fram til at det i prinsippet er særlig tre områder hvor kvinner erfarer urettferdig fordeling: Det er når det gjelder penger, tid og arbeid. Til sammen utgjør disse tre områdene grunnlaget for kvinners urettferdig svake posisjon i retten og i samfunnet. Dette har gitt grunnlag for systematiseringer av tre av kvinne rettens hovedområder: husmorrett, pengerett og lønnsarbeidsrett.

Når det gjelder tilgangen på og fordelingen av penger er det systematiske ulikheter mellom menn og kvinner som ikke kan rettferdiggjøres. Fra et kvinneperspektiv er fordelingen av kontantflyten i samfunnet urettferdig. Retten til fordeler i det norske trykkesystemet kan her tjene som illustrasjon. Reglene er kjønnsnøytrale og gjelder både kvinner og menn. Men rettighetene er bygd på en mannlig norm: fulle rettigheter avhenger av et langt og vedvarende forhold til arbeidsmarkedet. Kvinner har sjelden maksimal tilknytning til arbeidsmarkedet fordi de tilbringer lengre eller kortere tidsperioder med ulønnet arbeid i hjemmet, i omsorg for barn, mann og andre familiemedlemmer. Hvis de har lønnet

arbeid er det ofte deltid og/eller i lavtlønnsyrker. Som en konsekvens har kvinner færre rettigheter enn sine mannlige kolleger fordi mye av arbeidet de gjør er ubetalt. På tross av viktigheten av det ubetalte arbeidet kvinner gjør, blir det lite verdsatt og det gir minimum uttelling i trykkesystemet.

Siden mye av det arbeidet som kvinner utfører ikke fører til inntekter, vil de bli avhengige av sine menn for penger til å dekke husholdningsutgifter og utgifter til eget forbruk. Norsk lov pålegger ektefeller gjensidig forsørgelsesplikt. Den kan oppfylles ved bidrag med penger eller in natura. Hver ektefelle kan dessuten kreve penger fra den andre innen visse grenser, for å dekke utgifter i forbindelse med husholdet, barna eller personlige behov. Men dette betyr at en kone som ikke har noen egne inntekter, som arbeider hjemme og tar fullt ansvar for hjem og barn, bare har et begrenset krav på penger for å dekke sine personlige utgifter. Mannen som har inntekten må betale for husholdningen og andre familieutgifter, men kan beholde resten av pengene til eget forbruk. Fra et kvinneperspektiv er denne pengefordelingen urettferdig. Hva en mer rettferdig fordeling skal bety i praksis, er et komplisert og mye debattert tema. Noen kvinne rettsforskere vil argumentere for at en rettferdig fordeling av penger betyr lik fordeling av familiens felles ressurser: inntekten bør deles likt. Andre vil argumentere for at det ikke er mulig å lovregulere ektefellers økonomi, den må overlates til ektefellene selv å bestemme over.

Omsorgsarbeidets mengde og karakter vil vanligvis føre til at kvinner generelt har mindre fritid enn menn. Omsorgsarbeidsdagen er ikke regulert, og en husmors arbeidsdag kan strekke seg over 24 timer. Det er få eller ingen avlastnings-

muligheter, og, som vi har sett, blir dette arbeidet lite verdsett i pengetermer. Selv om mange menn i dag tar mer praktisk familieansvar enn hva som tidligere var tilfellet, er byrdene fortsatt ikke likelig fordelt. Statistikk fra Statistisk sentralbyrå i 1990/1991 viste at i ekteskap hvor begge arbeider heltid, bruker menn i gjennomsnitt 2 timer og 36 minutter om dagen på husarbeid og familieplikter, mens tallene for kvinner er 4 timer og 8 minutter hver dag, det vil si 1 1/2 time mer enn sine menn pr. dag eller 10 1/2 time mer i uka.

En jevnere fordeling av tid og penger i familien og på arbeidsmarkedet er derfor en av sidene ved spørsmålet om rettferdighet i kvinneverett, særlig i ekteskapsrett og pengerett. Et avgjørende spørsmål er imidlertid hva kvinner virkelig henviser til når de søker en mer «lik fordeling». Er det en mer lik fordeling av arbeidet, eller er det en mer lik verdi av og respekt for det arbeidet kvinner utfører? Forskning har vist at kvinner er mer opptatt av å få større respekt for det arbeidet de gjør, blant annet som hjemmets omsorgsperson. Hvordan verdien skulle kunne bevises er et annet viktig og vanskelig spørsmål, som det ikke råder konsensus om. Statlig verdsetting ved hjelp av pekuniære rettigheter fra trygdesystemet og tydeligere og mer rettferdige rettigheter når det gjelder delingen av ektefellenes inntekter og de rettigheter som slike inntekter gir, er muligheter som har blitt diskutert.

Ikke bare tjener rettferdighetsvurderinger som et systematisk kriterium innen pengerett, ekteskapsrett og arbeidsrett, de stikker også ut kursen for juridiske reformer som kvinneverett foreslår. Kvinneverettens forskningsvirksomhet har skapt den intellektuelle basis for flere reformforslag og har tilskyndet alternative ruti-

ner og prosedyrer i statens kvinnepolitikk. Innføringen i 1991 av pensjonspeng fra trygdesystemet for de som er hjemme for å ta seg av barn under syv år, eldre eller syke familiemedlemmer er et eksempel på dette. Kjønnbaserte krav om rettferdighet har også bidratt til debatten om fordelingen av fordeler og ulemper i samfunnet generelt. Som vi skal se i det følgende, er rettferdighet og frihet tett sammenvevd, så rettferdighet kan ikke betraktes isolert. Rettferdighetskrav må ikke gå på bekostning av kvinners rett til frihet, verdighet eller selvbestemmelse.

Frihet

Frihet er grunnbegrepet i naturretten, nedfelt i den norske grunnloven som i mange andre grunnlover, og sentral i konstitusjonell og internasjonal lov i alle spørsmål som handler om rettigheter og plikter for individer og stater. Frihet har et særlig solid grunnlag i menneskerettighetsidealene. I kvinneverett har oppmerksomheten særlig blitt rettet mot beskyttelsen av den *individuelle* friheten. En mer likestilt fordeling av sosiale og økonomiske rettigheter, som vi har diskutert ovenfor i avsnittet om rettferdighet, bidrar også til en større grad av frihet. Retten til egne penger og tid og en mer lik vurdering av ulike typer arbeid er betingelser for handlings- og ytringsfrihet for både kvinner og menn. Likestilling og likelønn er et viktig grunnlag for frigjøringen.

Frihetsbegrepets negasjon er tvang, nødvendighet og avhengighet. Kvinneverett har arbeidet for å avsløre i hvilken grad kvinner blir utsatt for overgrep på sin frihet i sine dagligliv. Beskyttelsen av verdier som verdighet og integritet er

essensielle i denne sammenheng, og legger grunnlaget for selvbestemmelse og selvrealisering. I det følgende vil jeg forsøke å gi en mer presis forklaring på frihetsbegrepet slik det blir anvendt i kvinnerett.

Begrepet *verdighet* har en spesielt viktig plass i arbeidet for kvinnefrigjøring. Sammen med personlig integritet, er verdighet et fundamentalt element for selvaktelse og selvrespekt. Verdighet er knyttet til behovet for anerkjennelse av personlige og/eller sosiale kvaliteter, ens særegne karakteristika og spesielle aktiviteter, og vurderingen kan foregå på egne premisser eller være basert på ytre kriterier som rang eller alder.

Fra et kvinneperspektiv er vurderingen av personlig verdi reflektert i loven ved en verdighetsskala. De kriterier som blir brukt for å differensiere mellom ulike grupper, f.eks. mellom menn og kvinner, eller mellom lønnsarbeidende kvinner og ikke-lønnsarbeidende kvinner, er de som en bestemt status er knyttet til og i praksis betyr dette vanligvis deltagelse på arbeidsmarkedet. For å illustrere, kan en nevne at de fødselsrettigheter som kvinner har rett på ikke avhenger av aktiviteten som blir utført, det vil si fødselen, men av hvorvidt kvinnen har vært i lønnet arbeid i perioden forut for fødselen.

En annen illustrasjon er de sosiale goder som utbetales til enker og enkemenn, og som avhenger av de rettigheter den avdøde har oppnådd, og ikke av det gjenlevende individets behov. Loven fremmer derfor et slags hierarki, i det første tilfellet mellom kvinner som føder, og i det andre mellom enker og enkemenn, basert på kriterier som har lite å gjøre med den felles situasjonen de mennesker det angår befinner seg i.

En interessant prøve er å vurdere ulik-

heten mellom den kompensasjon som utbetales når en husmor dør, i motsetning til den som utbetales for en lønnsarbeidende ektemann. Som vi har sett, blir en husmors arbeid vurdert lavt mens hun er i live. Men det kan bli svært verdifullt etter hennes død, når hennes anstrengelser blir synliggjort gjennom mannens udekkede behov. Og det er hans behov som er kriteriet for å fastsette kompensasjonen som utbetales i forvoldt skade. Den motsatte situasjonen kan oppstå når en lønnsarbeidende mann dør og enkens pensjon skal fastsettes. Mens mannens arbeid har høy verdi når han var i live, blir verdien redusert betraktelig når han dør. Igjen er det den overlevendes behov som avgjør kompensasjonen, og det er antatt at en ikke-arbeidende kvinnes behov er mindre enn en arbeidende manns.

Dette er bare eksempler på generelle vurderinger av ulike typer arbeidsinnsats og behov. Men det er en kontinuerlig interaksjon mellom slike offisielle takseringsmønstre og våre begreper om verdighet, sett fra individets perspektiv. Stoltheten over kvinnearbeidet har blitt brutt ned av nedlatende begreper om husarbeid og husmødre – hvor ofte har vi ikke hørt kvinner si at hun er *bare* husmor? Disse nedlatende begrepene er blitt støttet av moderne likestillingspolitikk, med vektlegging på lønnsarbeidet og med menns liv og livsstil som norm.

Nært knyttet til begrepet om verdighet er begrepet om *personlig integritet*, som handler om retten til å få være i fred, både fysisk og psykisk. I hverdagslivet er kvinners personlige integritet ofte truet, primært på grunn av de holdninger som mange har til kvinner som seksualobjekter. Dette kan få alvorlige ettervirkninger, noe som er et tilbakevendende tema i kvinneforskningen. Voldtekt og gjentatt

misbruk kan påvirke ens selvoppfatning og gi skam og skyldfølelse med hensyn til eget liv. Atferdsmønstre som er forårsaket av en annens krenkelse og maktmisbruk representerer den mest ekstreme form for undertrykkelse av kvinner.

Nyere forskning har avslørt omfanget av seksuell trakassering på arbeidsplassene, og den effekt som uønsket seksuell oppmerksomhet har på kvinners syn på seg selv. I kvinnerett er det blitt gitt spesiell oppmerksomhet til overgrep som konemishandling, voldtekt og annet seksuelt misbruk, pornografi og prostitusjon. Når kvinner er ofre, eller det blir gjort seksuell profitt på deres bekostning, reduseres de til objekter, noe som beforder et degraderende syn på kvinner.

Kvinnerett har bidratt til den offentlige debatten med hensyn til den straffettslige respons på voldtekt og andre seksuelle krenkelser. Det er gjort framgang når det gjelder å forbedre den ydmykende posisjonen voldtekts ofre har hatt i straffeprosessen. Som et resultat av presset fra feministiske organisasjoner har det blitt gjort endringer i norsk lovgivning, som gir ofre for enkelte seksuelle og voldelige forbrytelser rett til representasjon i retten, og i reglene om bevisførsel som gjelder innskrenkninger i forsvarets og aktorats rett til å spørre om offerets atferd og tidligere seksuelle erfaring.

Andre viktige hensyn i kvinneveretten er retten til *selvbestemmelse* og *selvrealisering*. Retten til selvbestemmelse refererer til muligheten for å foreta uavhengige valg, til troen på egen makt og egne evner. Dette forutsetter at grunnlaget for å oppnå autonomi er lagt, blant annet gjennom materiell rettferdighet og juridisk beskyttelse. Selvrealisering, på den andre siden, refererer til den fulle og frie virkeliggjøringen av individets evner og

talenter. Total selvrealisering er ikke mulig, da andres ønsker og behov setter moralske og økonomiske begrensninger og samtidig legger grunnlaget for den samme realiseringen. Det meste en kan forlange av samfunnet er en likeverdig fordeling av individuelle og gruppevise muligheter, slik at individer har reell frihet til å velge hvilke evner og behov de vil maksimere, avhengig av de tilgjengelige ressurser og muligheter i samfunnet generelt.

I kvinneverett er selvbestemmelse et særlig framtreddende tema i området fødselsrett. Selvbestemt svangerskap og fødsel er essensielle rettigheter hvis kvinner skal ha mulighet til å planlegge sine liv. Slik selvbestemmelse er blitt gjort mulig via teknologisk og lovmessig utvikling med hensyn til prevensjon og abort, og særlig retten til selvbestemt abort. Tilgang til prevensjon og abort har ikke bare gitt kvinner kontroll over deres reproduktive evner, men også over egen seksualitet, med muligheter for å nyte sex uten frykt for et uønsket svangerskap.

Samfunnet står overfor ulike spørsmål med hensyn til den individuelle rett til å skape liv og dermed til graden av selvbestemmelse på dette området. Det samme gjelder spørsmålet om retten til å gripe inn i det ufødte liv ved hjelp av selektiv abort og fosterteknologi. Mens de medisinske og teknologiske mulighetene foreligger for å hjelpe til med å skape liv for de som ikke er i stand til å få barn på annet vis, å understøtte livet i situasjoner hvor biologien svikter, og å gripe inn i det ufødte liv når biologien «går galt», reises vanskelige etiske spørsmål med hensyn til hvor langt en skal gå når det gjelder å gi individer rett til å få barn, og hvor langt en kan og bør gå når det gjelder å blande seg inn i naturlige livs- og fødselsmønstre.

Områder av kvinneveretten oppsummert

I forrige avsnitt diskuterte jeg de metoder som brukes for å undersøke og analysere områder av jussen som er av særlig viktighet for kvinner. Jeg har så langt mulig gitt korte illustrasjoner hentet fra ulike områder av kvinneverett. I dette siste avsnittet vil jeg gi en kort presentasjon av de områder av jussen som kvinneverett så langt har fokusert på. Den klare kategoriseringen kan i noen tilfeller synes kunstig, og det er viktig å huske på at de ulike områdene er nært beslektet og ofte overlappende. Mengden av forskning innenfor hvert område varierer, men i alle tilfeller må vi dessverre innrømme at det fortsatt gjenstår svært mye arbeid å gjøre.

Innenfor *fødselsrett* har man samlet lovregler som tradisjonelt har blitt tatt opp av andre juridiske disipliner som helse- og velferdsrett, trygderett og familierett, og analysert lovregler for å skape en ny juridisk disiplin av sentral viktighet for de fleste kvinner. De viktigste sakene er juridiske spørsmål omkring befruktning, svangerskap, fødsel og fødselens konsekvenser, prevensjon og abort, hvor overveielser omkring selvbestemmelse er av særlig viktighet. Nylig har de etiske overveielser i sammenheng med fødselsteknologi og genteknologi blitt gitt særlig oppmerksomhet.

Barneverett studerer lovgivning og praksis som angår barns rettslige posisjon fra fødsel til myndighetsalder, for eksempel lovgivning og praksis når det gjelder barnefordeling ved skilsmisse og omsorgsovertagelse av barnevernet. Barneverett er både et eget fag og en integrert del av kvinneverett. Omsorg for barn er en av kvinners viktigste roller, og livene til

kvinner og deres barn er nært sammenknyttet. Det er derfor ofte ikke mulig å analysere kvinners stilling uten også å se på barnas stilling og omvendt, selv om kvinners og barns interesser i noen tilfeller sammenfaller og i andre kommer i konflikt med hverandre. Det har blitt satt i gang forskning om barn i internasjonal rett, med særlig oppmerksomhet på FNs konvensjon om barnets rettigheter, som Norge har ratifisert.

Husmorrett omhandler kvinner i deres særlige rolle som husmødre. Den samler, systematiserer og analyserer de juridiske reglene for omsorgsfunksjoner og annet ubetalt arbeid i hjemmet, uavhengig av om det gjelder husmødre som arbeider heltid, deltid eller overtid. Kvinneveretten søker en samfunnsmessig omvurdering av kvinners aktiviteter i hjemmet og anerkjennelse for det bidraget som kvinner gir gjennom sitt omsorgsarbeid.

Lønnsarbeidsrett omhandler kvinner som utfører betalt arbeid, i motsetning til husmorrett som omhandler kvinner som utfører ubetalt arbeid. Lønnsarbeidsrett belyser de urettferdigheter som ofte oppleves av kvinner på arbeidsmarkedet, primært på grunn av deres dobbeltrolle som omsorgsgivere og lønnsarbeidere. Det gjelder blant annet tilgang til arbeidsmarkedet, lønn og oppsigelsesvern.

Pengerett studerer kvinners ulike kilder til forsørgelse og den ulike tilgangen til og distribusjonen av penger mellom kvinner og menn. Pengerett er nært beslektet med lønnsarbeidsrett, da den angår den økonomiske situasjonen til kvinner i arbeid og i forhold til offentlige myndigheter. Samtidig er den nært knyttet til husmorrett, idet den studerer kvinners rett til økonomisk underhold fra ektemann, samboer, foreldre eller andre privatpersoner. Pengerett er viktig fordi

kvinneres økonomiske stilling ofte er svak, fordi deres stilling på arbeidsmarkedet er usikker og/eller fordi mange kvinner har dårlig betalt arbeid og/eller fordi de utfører ubetalt arbeid i hjemmet og derfor er avhengige av underhold. Pengerett legger vekt på verdien av å ha rett og mulighet til å disponere over egne penger, og etterlyser en mer rettferdig fordeling av penger mellom kvinner og menn, basert på en omvurdering av verdien av kvinners arbeid.

Likestillingsrett studerer forholdet mellom de formelle rettigheter kvinner har oppnådd etter likestillingsloven, og de faktiske muligheter for å oppnå denne likestillingen i virkeligheten. Oppmerksomheten gjelder både likestilling mellom kjønnene og likestilling *blant* kvinner. Man studerer også hvorfor noen grupper av kvinner ikke oppnår den samme status som andre uavhengig av likestilling ifølge loven, og hvorfor ulike kvinner i samme situasjon blir behandlet ulikt av loven.

Bygde- og bondekvinnerett er et relativt nytt studiefelt innen kvinneverett. Bondekvinners livsløp skiller seg ofte fra andre kvinners, siden deres ekteskap ikke bare medfører det vanlige ansvaret for omsorg for hjem og barn, men også arbeid på gården. Bondekvinner blir også ofte forventet å ta seg av de gamle, både den eldre generasjonen på gården og andre personer med tilknytning til gården gjennom tidligere arbeid eller av tradisjon. Bondekvinneverett fokuserer særlig på familierett, trygderett, odelsrett og arverett.

Strafferett har tradisjonelt vært forbryterorientert, og har derfor ignorert kvinners stilling, primært fordi kvinner sjelden opptrer som lovbrøyttere, men er ofre. Kvinneverett har hovedsakelig fokusert på kvinners stilling som ofre. Men

kvinneverett har også beskjeftiget seg med kvinnelige forbryttere. Mens tradisjonell strafferett har vist liten interesse for forbrytelsenes ofre, har kvinneforskningen fokusert på ofrene for seksualforbrytelser og andre typer mishandling. Kvinneverett har bygd på og videreført denne forskningen ved å studere kvinners *rettslige* posisjon som ofre, særlig som voldtektsofre og ofre for andre seksuelle forbrytelser, prostitusjon og pornografi. Det har vært særlig viktig å legge vekt på de konsekvenser som slike krenkelser av integriteten kan ha. Kvinneverettsforskere har pekt på en økt sannsynlighet for at en person blir lovbrøttere eller sosialklient etter en seksuell eller voldelig handling.

Kvinner og EU-rett består av en sammenlignende studie av norske regler og EU-regler om reguleringer av områder som av erfaring er særlig viktige for kvinner, for eksempel regler som handler om rettigheter i forbindelse med fødsel og regler om lik lønn for arbeid av lik verdi. Ettersom Norge ikke er medlem av EU, framstår arbeidet på dette området som et bidrag til den politiske debatten om hvorvidt medlemskap ville være gunstig for kvinner eller ikke.

Kvinner og rett i u-land er et eget, stort prosjekt som sikter mot konsolidering og forbedring av norsk og internasjonal kunnskap om kvinner, rett og utvikling. Prosjektet består av flere deler. Institutt for kvinneverett har vært sentralt i etableringen av kvinneverett for kvinnelige jurister fra øst- og syd-Afrika, finansiert av NORAD. Dette er et program for kvinner som har avlagt juridisk embetseksamen, og det deier seg om opplæring, videreutdanning og utvikling av institusjoner med det mål å utvikle og integrere kvinneverettsdisiplinen i Afrika til beste for afrikanske kvinner. På linje med det empiriske utgangspunktet for kvinneverett

generelt, er utgangspunktet for afrikansk kvinnerett empirisk kunnskap om afrikanske kvinners problemer og verdier.

*Jane Elisabeth Wesenberg
førstekonsulent
Justisdepartementet*

Noter

1. Perspektivene som blir presentert i denne artikkelen representerer den norske tradisjonen når det gjelder kvinnerett, spesielt slik den er utviklet ved Universitetet i Oslo. En grundigere introduksjon til norsk kvinnerett finnes i Tove Stang Dahl: *Kvinnerett I og II*, Universitetsforlaget, Oslo 1987. Artikkelen er opprinnelig publisert under tittelen Norwegian Women's Law: its history, purpose, method and content. *Working Papers in Women's Law* no. 41. Institutt for kvinnerett, Universitetet i Oslo, oktober 1992. Oversatt til norsk og noe forkortet av Elin Svenneby i samarbeid med artikkelforfatteren.
2. Mens den norske likestillingsloven fra 1978, som internasjonalt ble feiret som et juridisk pionerarbeid, i prinsippet også gjelder for privatlivet, finnes det ingen håndhevelsesprosedyrer i rent private affærer.
3. Der kvinner forekommer i rettssaker, er det vanligvis som offer for forbrytelser, og ofte i forbrytelser av seksuell eller voldelig karakter. Men i disse tilfellene er ikke kvinnen part i saken, hun er et vitne i påtalemyndighetens sak mot gjerningsmannen.

FNs kvinnekonvensjon og familien

Av Else Anette Grannes

FN-konvensjonen om å avskaffe alle former for diskriminering mot kvinner fra 1979 representerer et foreløpig høydepunkt i anerkjennelsen av kvinners rettigheter. Særlig bemerkelsesverdig er det at konvensjonen gir kvinner like rettigheter med menn i ekteskap og familie, et område som i stor grad har vært unntatt fra rettslig regulering. Hvilke rettigheter gir egentlig konvensjonen på dette området? Og hvordan harmonerer disse med en kjønsspesifikk virkelighet, f.eks. i Afrika?

FNs vern av kvinners rettigheter

Menneskerettighetsarbeidet har både innenfor forskning og innenfor de offisielle menneskerettighetsorganer tradisjonelt vært mannsdominert. Menneskerettighets- og kvinneverettsteorier har historisk utviklet seg etter to ulike linjer (Eisler 1987, s. 48). Filosofer som beskjeftiget seg med menneskerettigheter (bl.a. Locke på 1600-tallet og Rousseau på 1700-tallet) ga uttrykk for at et dobbelt normsett måtte oppstilles. Det ble hevdet at begrepet menneskerettigheter («rights of man») måtte forstås slik at det var mannen som var i besittelse av en rekke «naturlige rettigheter». Kvinner ble

på den annen side ikke definert som individer, men som medlemmer av menns husstand og under deres kontroll. Menneskerettighetsarbeidet har også i stor grad fokusert på de sivile og politiske rettigheter. At kvinner tradisjonelt har vært utelukket fra det offentlige og politiske liv, har også bidratt til å utelukke dem fra rettigheter knyttet til dette området. I tillegg kommer at det er andre typer rettigheter enn de sivile og politiske som har vært viktigere for kvinner, nemlig de sosiale og økonomiske.

Utgangspunktet er likevel at alle menneskerettighetsnormer omfatter både kvinner og menn og har like stor gyldighet for begge kjønn. Prinsippet om like

(Foto: Marianne Grøndahl, Samfoto.)

rettigheter er således en av grunnsetningene i FN-pakten av 1945. Målsettingen om likestilling mellom kvinner og menn finner man også i Verdenserklæringen fra 1948. Internasjonale avtaler om menneskerettigheter er etter dette blitt vedtatt i stort antall av FN, av FNs særorganisasjoner og av regionale organisasjoner. I mange av disse er det tatt med et forbud mot kjønnsdiskriminering.

En økende erkjennelse av at kvinners rettigheter trengte forsterket vern, førte til at FNs generalforsamling i 1967 vedtok Erklæringen om avskaffelse av kvinneskandiskriminering. Erklæringen understreket behovet for forandring, men var i seg selv ikke et rettslig bindende doku-

ment. Året 1975 ble erklært som det internasjonale kvinneåret og tiåret som fulgte fikk navnet FNs kvinnetiår. Blant de viktigste begivenhetene i kvinnetiåret var det at FN-konvensjonen om å avskaffe alle former for diskriminering mot kvinner ble vedtatt.

Oversikt over FNs kvinnekonvensjon

FNs kvinnekonvensjon ble vedtatt av FNs generalforsamling 18. desember 1979, og trådte i kraft 3. september 1981. Konvensjonen består av i alt 30 artikler. De første 16 artiklene skal sikre kvinners

like rettigheter med menn på alle livets områder: politisk, økonomisk, sosialt og sivilt. I art. 1 fastlegges konvensjonens begrep om kvinnekategorisering. I art. 2 følger generelle bestemmelser blant annet om konvensjonens plikt til å innta prinsippet om likestilling mellom kvinner og menn i sin lovgivning og å sikre at dette følges opp i praksis. Art. 4 fastslår at vedtagelsen av midlertidige særtiltak for å fremme faktisk likestilling mellom kvinner og menn ikke skal anses som diskriminering i konvensjonens forstand. I art. 5 nevnes tiltak for å endre kvinners og menns sosiale og kulturelle atferdsmønstre i den hensikt å avskaffe fordommer og skikk og bruk basert på forestillingen om mindreverd eller overlegenhet for ett av kjønnene. At handel med kvinner og kvinneprostitusjon skal bekjempes, er fastslått i art. 6.

Konvensjonens artikler 7, 8 og 9 omfatter tiltak for å sikre kvinners rett til deltakelse i politisk og offentlig liv, samt retten til statsborgerskap.

Konvensjonens artikler 10, 11 og 12 inneholder bestemmelser om tiltak for å sikre kvinner likestilling innen områdene utdanning, sysselsetting og helse. Art. 14 omhandler særlige tiltak for kvinner på landsbygda. Konvensjonens art. 15 inneholder bestemmelser om likhet for loven, mens art. 16 omhandler likestilling i familie- og ekteskapslovgivningen.

Overvåkning av konvensjonen skjer gjennom opprettelsen av en komité for avskaffelse av diskriminering mot kvinner (CEDAW), bestående av 23 uavhengige eksperter. Land som har ratifisert konvensjonen plikter å rapportere om gjennomføringen av konvensjonen til komiteen. CEDAW baserer sin rapportbehandling på «den konstruktive dialog». Dette innebærer at CEDAW skal overvåke den generelle gjennomføringen av

konvensjonen, oppmuntre statene til å ta sine forpliktelser på alvor og støtte statene i gjennomføringsprosessen.

Endring av menns roller

Kvinnekonvensjonen understreker nødvendigheten av å endre menns roller for å kunne fjerne diskriminering av kvinner. Allerede i konvensjonens innledning blir det fastslått at så vel den tradisjonelle mansrollen som kvinners rollen i samfunnet og i familien må endres for å oppnå full likestilling mellom kvinner og menn.

Dette synspunktet blir videre utdypet i konvensjonens art. 5. Konvensjonens partene forplikter seg til å treffe alle egnede tiltak for å endre kvinners og menns sosiale og kulturelle atferdsmønstre med sikte på å avskaffe fordommer og skikk og bruk basert på forestillingen om mindreverd eller overlegenhet for ett av kjønnene. Konvensjonens partene skal også sikre at familieoppdragelsen gir en «*riktig forståelse av den rolle moren spiller for samfunnet*». Ifølge art. 5 er ikke konvensjonens partenes plikt begrenset til å gi en *forståelse* av den rolle moren spiller i samfunnet. Forståelsen skal i tillegg være *riktig*. Bestemmelsen fastslår med andre ord at moderskapet har en viktig sosial funksjon, ut fra *samfunnets* behov for reproduksjon. Denne forståelsen av moderskapet kan tenkes å komme i konflikt med konvensjonens art. 16(1)(e), som gir kvinner og menn, på *individuell* grunnlag, samme rett til å bestemme antallet barn og avstanden mellom dem (se nedenfor). Art. 5 synes med andre ord å gi staten en viss innflytelse på spørsmålet om reproduksjon, noe som har vært kritisert (se Burrows 1985).

Art. 5 har et bredt siktemål og skiller ikke mellom atferdsmønstre av privat eller offentlig karakter. Religiøse eller

etniske grupperinger kan ha sine sosiale og kulturelle atferdsmønstre som kan synes kvinnekriminerende. Art. 5 kan da tenkes å komme i konflikt med eksisterende diskrimineringsforbud på grunn av rase eller religion.

Ekteskap og familie

Internasjonale menneskerettigheter anerkjenner *familien* som en kollektiv enhet og et samfunnsfundament som kan forvente beskyttelse fra staten (se FN-konvensjonen om sivile og politiske rettigheter art. 17). Kvinnekonvensjonens art. 16 fastslår på sin side kvinners *individuelle* rettigheter ved inngåelse av ekteskap og ved dannelse og stiftelse av familie.

Familien fremstår altså på den ene side som en enhet i medhold av én menneskerettighetsbestemmelse, samtidig som familiens medlemmer i medhold av en annen menneskerettighetsbestemmelse er i besittelse av individuelle rettigheter. Dette kan synes motsetningsfylt. Familiemedlemmenes individuelle rettigheter må imidlertid regulere forholdet mellom de ulike medlemmene (Armstrong m.fl. 1994, s. 59). Videre må familiens kollektive rettigheter regulere forholdet mellom familie og samfunn (ibid.).

Kvinnekonvensjonens art. 16 omhandler kvinners stilling i ekteskap og familie. Konvensjonspartene skal her særlig sørge for at kvinner og menn sikres lik rett til å inngå ekteskap, til fritt å velge ektefelle, og like rettigheter i ekteskapet og ved ekteskapets oppløsning. Partene skal også sikre menn og kvinner like rettigheter og forpliktelser som foreldre, og samme rett til å velge antallet barn og avstanden mellom dem. Art. 16(2) omhandler barneekteskap og fast-

slår at å forlove eller gifte bort barn skal være uten enhver rettsvirkning.

Retten til *abort* er naturlig nok ikke uttrykkelig nevnt i konvensjonen. Det er tvilsomt om man kan forstå art. 16(1)(e) slik at når retten til tjenester i forbindelse med familieplanlegging er nevnt, må retten til abort være underforstått (Meron 1986, s. 72). Selv om man innfortolker en rett til abort i konvensjonens art. 16(1)(e), vil denne retten i så fall ikke være basert på en kvinnes eksklusive beslutning, men må baseres på et samtykke fra barnefaren. Uenighet om det ønskede antall barn kan nok oppstå i mange tilfeller. I en undersøkelse av 9 afrikanske par fra Yorubastammen ønsket mennene seg gjennomsnittlig 11 barn, mens kvinnene ønsket seg 6 barn (Howard 1986, s. 202).

Norm og virkelighet

Det har ofte blitt hevdet at konstruksjonen «likestilling» ikke samsvarer med den afrikanske virkelighet, der kjønnes atskilthet og komplementaritet er de bærende ideer bak kvinners og menns roller, og der utgangspunktet er kollektivt og ikke individuelt. I lys av dette har mange stilt spørsmål om konvensjonens krav om likestilling er mulig eller ønskelig å gjennomføre fullt ut i et afrikansk land. På den annen side har mange afrikanske land ratifisert FNs kvinnekonvensjon og gjennom dette gitt sin aksept til konvensjonens rettigheter.

I en rekke afrikanske land som tidligere har vært kolonier under europeisk overherredømme, eksisterer det dualistiske eller pluralistiske rettssystemer. Dette har sin bakgrunn i at deler av afrikanske rettssystemer under kolonitiden ble erstattet av kolonimaktens lovgivning. På familierettens område fortsatte

man imidlertid i stor utstrekning å anvende tradisjonell afrikansk rett, eller sedvanerett som den også kalles. Etter frigjøringen var det mange av de frigjorte statene som valgte å beholde sitt tosporede eller pluralistiske rettssystem. Tradisjonell rett eksisterer fortsatt i stor utstrekning på familierettens område. På tross av store variasjoner i den tradisjonelle retten, er det store fellestrekket at tradisjonell rett er kjønns spesifikk, i den forstand at kvinner og menn gis ulike rettigheter og plikter. Det er imidlertid grunn til å understreke de store variasjonene innenfor afrikansk tradisjonell rett. I provinsen Nampula i Mosambik finner man f.eks. ikke mindre enn fem ulike ekteskapssystemer som eksisterer side om side: det tradisjonelle matrilineære systemet, det tradisjonelle patrilineære systemet, det muslimske systemet, kristne ekteskap og borgerlige ekteskap (Welsh m.fl. 1987, s. 108). Hver av disse systemene har sine egne seremonier og skaper sine egne familierelasjoner.

Praksis med brudepris («lobolo») eksisterer som kjent i mange patrilineære afrikanske samfunn. Brudeprisen refererer seg til de økonomiske fordeler som tilfaller brudens foreldre ved ekteskapets inngåelse. Noen har fortolket brudeprisen som en kompensasjon for foreldres investeringer i oppfostringen av en datter og for tap av hennes produktive og reprodutiv evner (Welsh m.fl. 1987, s. 110). I tillegg har brudeprisen symbolisert de bånd som skapes mellom to familier på grunn av ekteskapet. Brudeprisen har også bidratt til å stabilisere forholdet mellom de nye ektefellene (ibid.). En kvinne kan ikke så lett forlate sin mann, siden det vil føre til en plikt for hennes familie til å returnere brudeprisen. Brudeprisen har med andre ord en rekke ulike funksjoner, men har som overord-

net mål å skape en sterk allianse mellom to familier.

I en rekke andre afrikanske land er det vedtatt kjønnsnøytrale lover på nasjonalt plan som skal begrense anvendelsen av en kjønns spesifikk tradisjonell rett. I Zimbabwe ble f.eks. en lov om myndighetsalder vedtatt i 1982. Loven ble betraktet som en milepæl da den kom og ble ønsket velkommen av ulike kvinneorganisasjoner og statlige organer som er beskjeftiget med kvinnespørsmål (Ncube 1987, s. 193). Loven fastslår at alle kvinner i Zimbabwe blir myndige ved fylte 18 år. Fastsettelsen av en slik myndighetsalder innebærer blant annet at alle kvinner over 18 år har full rettslig handleevne og også kan inngå ekteskap uten samtykke av sin formynder (ibid., s. 205). Loven innebærer også at dersom en kvinne over 18 år har hatt samleie med en mann, kan ikke lenger hennes formynder kreve såkalt «seduction damage» av «forførereren», slik ordningen var etter tradisjonell rett (ibid., s. 200–201). Loven innebar altså et radikalt brudd med tradisjonell rett. Under tradisjonell rett i Zimbabwe har kvinner vært betraktet som umyndige hele sitt liv. Rettshjelpsundersøkelser i Zimbabwe har avdekket en storm av protester mot loven og dens inngripen i tradisjonell rett (Tsanga 1988, s. 9). Det er skapt et gap mellom en kjønnsnøytral lov og en kjønns spesifikk virkelighet. Hensikten med loven var å styrke kvinners rettigheter. Men loven synes i noen grad å ha løpt foran virkeligheten og har ikke nødvendigvis resultert i en umiddelbar endring av denne.

Universalitet

«Vi viker ikke på at menneskerettighetene skal gjelde for alle kvinner i alle land»

(Foto: Mimsy Møller, Samfoto.)

uttalte barne- og familieminister Grete Berget på en pressekonferanse i forkant av FNs kvinnekonferanse i Beijing september 1995 (referert i Aftenposten 26. august 1995). Hun fremholdt at kvinners menneskerettigheter er allmenngyldige og universelle og at dette må slås fast i kvinnekonferansens sluttdokument.

Et stadig tilbakevendende spørsmål for den som beskjeftiger seg med menneskerettigheter er deres universalitet – eller mangel på sådan. Menneskerettighetene påberopes å være universelle, men er de det? I denne sammenheng tenker jeg særlig på debatten om en egen menneskerettighetsforståelse i Afrika, bygget på ideen om den menneskelige verdighet («human dignity»). En verdighet som har sine røtter i identifikasjon og fellesskap med andre, gjennom etnisk tilhørighet, språk, religion og kultur, og som har kommet til uttrykk i «the African Charter on Human and People's Rights» fra 1981. De afrikanske land som har ratifi-

sert FNs kvinnekonvensjon har likevel gjennom ratifikasjonen anerkjent de rettigheter som konvensjonen fastslår, og dette må gi den tilstrekkelige basis, selv om det selvsagt vil forekomme ulike tolkninger av rettigheter. En rekke fremtredende afrikanske forskere innen kvinneverett har derfor fremhevet at kvinners rettigheter etter FNs kvinnekonvensjon ikke er uforenelige med afrikansk tradisjonell rett, slik mange har hevdet. De påpeker at det er den rigide *fortolkningen* av afrikansk sedvanerett som er problematisk og som resulterer i kvinnediskriminering (Armstrong m.fl. 1994). På denne bakgrunn tas det til orde for ny fortolkning av sedvaneretten og ny empirisk forskning på området, som veien å gå i arbeidet med å begrepsfeste og styrke kvinners menneskerettigheter.

*Else Anette Grannes
førstekonsulent
Likestillingsombudet*

Litteratur

- Armstrong, Beyani, Himonga, Kabeberi-Machiaria, Molokomme, Ncube, Nhlapo, Rwezaura og Stewart. Excavating Women's Rights in African Family Law. I *Selected Articles, Scandinavian Women's Law, International and Comparative Perspectives in Women's Law*. Avdeling for kvinnerett, Oslo 1994.
- Burrows, Noreen. The 1979 Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women. I *Netherlands International Law Review* Vol. XXXII, 1985/1, s. 419-460.
- Eisler, Riane. Menneskerettighetsteorien må også

- omfatte kvinnene. I *Mennesker og Rettigheter* nr. 2, 1987, s. 48-54.
- Meron, Theodor. *Human Rights Law Making in the United Nations. A Critique of Instruments and Process*, Clarendon Press, Oxford 1986.
- Ncube, Welshman. Released from Legal Minority: The Legal Age of Majority Act in Zimbabwe. I *Women and Law in Southern Africa*, Zimbabwe Publishing House, Harare 1987 s. 193-209.
- Welsh, Gita Honwana, Francesca Dagnino og Albie Sachs. Transforming Family Law: New Directions in Mozambique. I *Women and Law in Southern Africa*, Zimbabwe Publishing House, Harare 1987, s. 105-124.

Kvinneforskning som et kritisk korrektiv

Av Harriet Bjerrum Nielsen

Å synliggjøre kvinners liv og kunnskap var en viktig motivasjon for den tidlige kvinneforskningen. Det er det fortsatt, men spørsmålene om vitenskapskritikk og integrering er i mellomtiden blitt påtrengende. Harriet Bjerrum Nielsen viser eksempler på nye spørsmål og ny kunnskap som er frembrakt av norsk kvinneforskning og minner om dens tverrfaglige potensial og tverrfaglige organisering. Fremtidens kritiske kvinneforskning avhenger av en forskningspolitikk som forstår at kvinneforskning er mer enn likestillingstiltak. Innlegget ble holdt på et møte i vår mellom stortingskvinner og kvinneforskere, arrangert av Sekretariatet for kvinneforskning.

Jeg har valgt å kalle min innledning for «Kvinneforskning som kritisk korrektiv» fordi jeg gjerne vil trekke frem at kvinneforskning handler om mye mer enn likestillingspolitikk. Likestilling er viktig i seg selv, men problemet er jo at det system som kvinnene får del i, takket være likestillingspolitikken, er dypt preget av å være oppbygget av menn alene – og problemet fremstår hva enten det systemet vi snakker om er vitenskapen og universitetet eller en hvilken som helst annen samfunnsinstitusjon som likestillingspolitikken åpner for kvinner (for

tiden ser vi det vel klarest i det religiøse stormvær som har fulgt etter at vår første kvinnelige biskop kom på plass). Jeg vil understreke kvinneforskningens betydning som kritisk korrektiv for å få frem at dens kanskje viktigste rolle består i å stille kritiske spørsmål til den eksisterende vitenskapen, de eksisterende fagene og den eksisterende virkeligheten: Å peke på blinde flekker i den måten vi tenker på og forstår kjønn på, stille nye spørsmål og komme opp med nye svar. Men la meg starte med hvorfor vi i det hele tatt har fått en kvinneforskning.

Hva er kvinneforskningen et symptom på?

Kvinneforskningen har både en mor og en bestemor. Bestemoren er den politiske feminismen – dvs. den politiske og kulturelle kampen for likeverd og likerett mellom kjønnene og for et samfunn som bygger på et verdigrunnlag som begge kjønn føler seg hjemme i. Den politiske feminismen er et frihetsprosjekt.¹

Kvinneforskningen er kunnskapsavdelingen i dette frihetsprosjektet. Den undersøker hvordan det går til at kjønnsmessig ulikhet og kjønnshierarkiet opprettholdes og legitimeres – også der hvor det slett ikke var hensikten, men hvor det bare skjer gjennom praksis, tradisjon og sedvane. Den undersøker hvilke konsekvenser kjønnsystemet har for våre liv, både personlig og samfunnsmessig. Denne sammenhengen mellom feminismen som frigjøringsprosjekt og feminismen som kunnskapsprosjekt betyr at ikke all forskning som har kvinner eller kjønn som tema kan sies å være kvinneforskning/feministisk forskning. Det er vanskelig å rubrisere noe som kvinneforskning hvis erkjennelsesinteressen til syvende og sist er å sementere/naturalisere det eksisterende kjønns-hierarki, med maktfordeler til menn. Kvinne- og kjønnsforskningen frembringer altså forskningsbasert kunnskap om kjønn i et frigjørende/feministisk perspektiv.

Hvis den politiske feminismen er kvinneforskningens bestemor, så er dens konkrete mødre den generasjon av unge kvinner som i 1960-årene for første gang i historien i stort antall fikk adgang til høyere utdanning. Det var i seg selv et resultat av den politiske feminismen. De unge kvinner skulle tilegne seg kunnskap og vitenskapelig tenkemåte – og oppda-

get snart at alt handlet om menns verden. En kvinneforsker har formulert erindringen om denne opplevelsen slik: «Når noen med autoritet, f.eks. en lærer, beskriver verden, og du ikke finnes i den, oppstår det et øyeblikk av psykisk ulikevekt, som om du så inn i et speil og så ingenting».² Kvinner på universitetet har nok alltid kjent til slike øyeblikk av psykisk ulikevekt – og noen av dem hadde også formulert kvinneforskningens prosjekt før den store kvinnegenerasjonen kom til på universitetene (noen av dem er tilstede her i dag – Harriet Holter og Åse Hiorth Lervik), men de var for få til å slå riktig igjennom.

Kvinneforskningen har fra starten av hatt to beslektede formål. Det ene har vært dette i et kritisk perspektiv å synliggjøre kvinners erfaringer, livsløp og levekår. Det andre har vært å vise at både vitenskapens forklaringsmåter og hele vår kulturelle selvforståelse er gjennom-syret av kjønn uten at vi nødvendigvis legger merke til det. All vitenskap lages jo et sted fra, av mennesker med et bestemt perspektiv på verden og med en bestemt historie og med bestemte livserfaringer. Denne menneskelige komponent i forskningen er med på å avgjøre hva slags spørsmål som forekommer relevante og hva slags forklaringer som forekommer rimelige. Det er ikke et spørsmål om å redusere vitenskap til politikk, men om å innse at også vitenskap lages av jordiske mennesker og ikke av guder. Det feminismen har vist er at det påvirker vitenskapen i en uheldig og ensidig retning hvis den utelukkende lages av en liten, homogen gruppe menn. Tendensen til å allmenngjøre seg selv vet vi øker dess mer makt man har. For å bli i speil-lignelsene: Når en sort kvinne ser seg selv i speilet ser hun en sort kvinne, når en hvit kvinne ser seg selv i speilet

ser hun en kvinne, når en hvit mann ser seg selv i speilet ser han et menneske. Prøv å erstatte med ordet «kvinne» hver gang det står «menneske» i lærebøkene: da ser du at «menneske» egentlig betyr «mann» begynte de unge kvinnene å hviske til hverandre.

Synliggjøringsprosjektet

Ved å skifte ut ordet «menneske» med «mann» oppdaget kvinneforskerne at kvinners liv, erfaringer og prestasjoner var blitt usynliggjorte eller nedvurderte. Det førte til et omfattende kunnskapsprosjekt hvor hensikten var å supplere, korrigere og synliggjøre kvinnes del av historien. I Norge fikk vi f.eks. det store paraplyprosjektet «Kvinner levekår og livsløp» som etterhvert kom til å omfatte 17 forlagsutgitte bøker i løpet av bare en femårsperiode (Universitetsforlaget 1982–87) – i tillegg kommer mengdevis av artikler, forskningsrapporter og hovedoppgaver. Her ble tausheten brutt – liv som i dag ellers ikke ville ha vært kjent og beskrevet ble synliggjort for første gang i forskningens historie: kvinners hverdag på arbeidsplassene, kvinner med småbarn, unge hjemmевærende husmødre i drabantbyene, eldre kvinner, unge jenter på nordnorske rekefabrikker, gutters og jenters lek i skolegården, innvandrerkvinner, kvinner i nabolag og lokalsamfunn – for bare å nevne noen eksempler. Et annet stort synliggjøringsprosjekt som ennå er under arbeid er den store nordiske kvinnelitteraturhistorien som dekker et tidsspenn på 1000 år. Vi trodde kanskje årsaken til at det var så få kvinner i litteraturhistorien var at kvinner ikke eigner seg som forfattere. Den misforståelsen har det krevet 12 års arbeid av 100 nordiske kvinnelitteraturforskere

og fem tykke bind (hvorav to er kommet ut til nå) å rette opp på.

Vitenskapskritikken

Det viste seg jo etterhvert at det ikke bare var tale om et kunnskapshull, men om et helt tenkesett som definerte kvinnen som en særart og mannen som det normale. Simone de Beauvoir stiller spørsmålet: «Hva er en kvinne?» og fortsetter: «Selve framsettingen av problemet gir meg straks et første svar. Det er betegnende at jeg spør. En mann ville aldri finne på å skrive en bok om den særstilling mennene inntar i menneskeslekten» (de Beauvoir 1949/1970, s. 14). Det var altså ikke bare kunnskapshullene som skulle fylles, men også teoriene som måtte revideres: De var systematisk blinde for at menn ikke utgjør hele menneskeheten, og ga dermed fordreide bilder av virkeligheten. Både individ og samfunn er blitt beskrevet med mannen som norm. Kvinner har vært forstått som et avvik fra normen – litt spesielt kanskje med tanke på at det dreier seg om halvparten av utvalget! Det betød at vitenskapens begrepsskille og målestokker var egnet til å fange opp en mannlig livsverden, ikke en kvinnelig. Selvsagte oppdelinger mellom offentlig/privat, omsorg/arbeid, arbeid/fritid, økonomi/sekualitet fungerer ikke når oppgaven er å beskrive kvinners liv. Kvinneforskningen peker altså på behovet for nye teorier og forståelsesmåter, større tverrfaglighet og mer innholdsfulle metoder. Ikke minst det tverrfaglige potensialet må fremheves som ett av kvinneforskningens aller viktigste bidrag.

La meg gi et eksempel: Ved å ta hensyn til kvinner og ikke bare menn i undersøkelsene har man f.eks. funnet ut av at et fenomen som moralsk tenkning

finnes i flere varianter. En amerikansk forsker, Carol Gilligan (1982), stilte jenter og gutter, kvinner og menn overfor en rekke tenkte moralske dilemmaer og fant at de to kjønn ofte nærmet seg problemstillingen fra helt ulike sider: For mennene betød moral å utøve sine rettigheter uten å begrense andres. Deres utgangspunkt var en verden av enkeltstående individer hvis samkvem må reguleres av et system av regler. For kvinnene betød moral å utvise omsorg og ansvar for andre og for seg selv. Deres utgangspunkt var en verden av relasjoner og hvor moralske problemer forstås som brudd på disse relasjonene som kan repareres ved kommunikasjon. For kvinner er menns moral avskrekkende på grunn av den potensielle rettferdiggjørelsen av likegyldighet og manglende ansvar. For menn er kvinners moral ubestemt og diffus.

Nå er ikke Gilligans poeng at det finnes en kvinnelig omsorgsmoral og en mannlig rettighetsmoral, på tvers av historiske omstendigheter. Poenget er derimot at man ved å ta utgangspunkt i kjønn plutselig ser et problem man ikke så før, en motsetning i vår kulturs moralbegrep. Man ser at det finnes både en dominerende og en svakere stemme og man får plutselig øye for hvordan denne «andre stemmen» systematisk blir borte når tingene skal defineres, får navn og forskes på. De to stemmene er to sider av saken som egentlig henger sammen, men som er blitt splittet gjennom kjønnsarbeidsdelingen hvor den ene siden fortrenses eller underordnes som mindre viktig. Forklaringen på Gilligans funn er altså ikke at mannens og kvinnens «vesen» er forskjellig – slik mange mener nå for tiden – men at vår kultur er bygget på prinsipper om splittelse og underordning: det offentlige overfor det private, rasjo-

nalitet overfor omsorg, fornuft overfor følelser – og at disse splittelsene legitimeres gjennom henvisning til kjønn.

Ved å sette spørsmålsteget ved om hvite, borgerlige menn kan tale i menneskehetens navn, har kvinneforskningen gått foran i kampen for å demokratisere vitenskapen – og dermed også banet veien for andre gruppers perspektiver og erfaringer. Hva skjer når også andre raser, klasser og kulturer får lov å trå inn i vitenskapens hellige haller? Kun ved et så bredt sammensatt forskersamfunn som mulig kan vi garantere en kunnskap som ikke presenterer særinteresser som allmenninteresser. Kvinneforskerne har brutt fortolkningsmonopolet. Derfor kan kvinnehistorikeren Gerda Lerner påstå at «innsikten i at menn ikke er verdens sentrum, men at menn og kvinner er det, vil transformere bevisstheten på en like så avgjørende måte som Copernicus' oppdagelse at jorden ikke er universets sentrum» (sitert etter Marshall 1994, s. 3).

Eksempler på nye spørsmål og ny kunnskap frembragt av norsk kvinneforskning

Den norske kvinneforskningen har oppdaget mange blinde flekker på vitenskapens kart i de vel 20 årene den har eksistert. Noen er allerede nevnt. Den nordiske tradisjonen har gjort at kvinneforskerne har vært sterkt likhetsorienterte og dermed har gjort områder som utdanning, arbeid, sosial reproduksjon og dagligdagens organisering til sentrale forskningsfelt. Men det har også kommet studier av f.eks. kroppen og av identitetsdanning knyttet til kjønn, kjønnets betydning for barn og ungdoms sosialisering, prostitusjon og seksualisert vold, kvinne- og kjønnshistorie, og kjønnets betydning for

kunst og kultur. Et særtrekk ved norsk kvinneforskning er at den har anlagt kvinneperspektiver på så uvanlige felt som primærnæringer, økologi og ressursforvaltning, bioteknologi og idrett. Jeg kan ikke gå like mye inn på alt, men vil trekke frem tre felt som jeg antar kan ha særlig interesse for dere som politikere (jus, medisin og skoleforskning) for å vise hva slags spørsmål kjønnspektivet har gitt anledning til og hva slags kunnskap det har gitt oss.

Kvinneretten ble opprettet som juridisk disiplin ved Det juridiske fakultet i Oslo i 1974 og som en egen avdeling ved Institutt for offentlig rett i 1978. Faget har som formål å beskrive, forstå og forklare kvinners stilling i retten og samfunnet med sikte på å bedre den. Forskingen spenner over områder som likestillingsrett, husmorrett, fødselsrett, strafferett, kvinner og internasjonale menneskerettigheter og kvinner og rett i utviklingsland. En rekke arbeider har med utgangspunkt i kunnskap om kvinners livs- og arbeidssituasjoner avdekket skjevheter i eksisterende lovverk og kommet med forslag til endringer. Gjennom f.eks. rettslig vurdering av kvinners hus- og omsorgsarbeid har man fremskaffet en grunnleggende forståelse av kvinners og menns ulike stilling i forhold til velferdsgoder som alderstrygd, sykepenger og arbeidsledighetstrygd. Rettsbeskyttelse av kvinners seksualitet har vært et annet viktig forskningsfelt. Tove Stang Dahls artikler om emnet utkom siste år med den talende tittelen: «Pene piker haiker ikke» (Stang Dahl 1994).

Medisinsk kvinneforskning er av nyere dato. Men også her har utgangspunkt i kvinneperspektivet ført til helt nye spørsmål og innsikter. Utover å skape en økt bevissthet om at kvinnekroppen ikke bare er en forminsket mannskropp med

en livmor i, har den medisinske kvinneforskningen spesielt bidratt med å tilføre medisinen tverrfaglige perspektiver: Kvalitative metoder har gitt ny kunnskap om kvinnelige pasienters opplevelse av sine helseplager og sine møter med helsetesenet og åpnet for en bredere metodologisk tilnærming i medisinsk forskning – noe som ikke minst har betydning i dag hvor vi ser en dramatisk økning i ubestemte plager, dvs. tilstander som skolemedisinen har kunnet stille lite opp for. Det samme gjelder f.eks. de medisinske kvinneforskernes kritikk av sykeliggjøringen av kvinners livsfaser og av reproduksjonsteknologien, f.eks. om det egentlig er noen medisinsk gevinst i å rutineundersøke friske, gravide med ultralyd. Man kunne selvsagt tenke seg at en mannlig forsker hadde funnet frem til det samme – men det er kanskje mer opplagt for en forsker hvis egen kropp prinsipielt er implisert, fremfor en forsker som kan hengi seg til sin fascinasjon av teknologiens muligheter for andres kropp?

Pedagogisk kvinneforskning. Elever var lenge gutter – fordi de var synlige i klasserommet og de som skapte problemer for skolen. Jenter var greie og uinteressante. Pedagogisk kvinneforskning har snudd problemet og sett at jenter får en annen behandling enn gutter, selv av likestillingsorienterte lærere – og at resultatene av dette kan bli et fall i selvtilliten hos en del unge jenter, selv om det verken behøver vise seg i bråk eller i dårlige karakterer. Jentene er i dag i flertall i høyere utdanning, samtidig som de fleste fag fortsatt ikke har oppdaget hvordan kjønnet forståelse gjennomtrenger deres teorier og begreper. Her har kvinneforskningen en viktig oppgave slik at en vunnet skanse ikke blir til et nederlag i neste runde. I dag ser vi f.eks. hvor-

dan dataområdet er i ferd med å skape en ny kjønnsbarriere. Kjønn er i endring – hvilken betydning har det for den nye generasjonen som vokser opp? Her er det bruk for kvinne- og kjønnsforskning også som kunnskapsbasert motvekt til medienes tendens til å fokusere på ekstremgrupper.

Kvinneforskningens organisering

Kvinneforskningen er kommet et godt stykke på vei siden unge kvinner begynte å stille spørsmål for 25 år siden. I første omgang førte det til at det tidligere NAVF opprettet et Sekretariat for kvinneforskning i 1976. Sekretariatet har fortsatt et nasjonalt ansvar for kvinneforskning. Siden har vi fått egne kvinneforskningsprogrammer, internasjonale samarbeidsrelasjoner, og egne tidsskrifter for kvinneforskning – også et engelskspråklig (NORA fra 1993). Fra slutten av 80-årene ble det opprettet sentre for kvinneforskning, og de finnes nå ved alle fire universiteter. Dessuten finnes det nettverk for kvinneforskere ved en del høyskoler. Sentrene er små, tverrfaglige enheter med ca. 1 fast, vitenskapelig stilling hvert sted, pluss noen få bistillinger og en administrativ stab. Oppgavene er omfattende: Sentrene skal være pådrivere for å få kvinne- og kjønnsperspektiver integrert i universitetsfagene, være informasjonssentraler, de skal initiere tverrfaglig forskning og må forholde seg til et stadig økende krav fra studentene om kompetansegivende undervisning. Nordisk og internasjonalt samarbeid er i dag forankret på sentrene, noe som f.eks. også avspeiler seg i at det nylig opprettede Nordisk institutt for kvinne- og kjønnsforskning er blitt sam-

lokalisert med Senter for kvinneforskning ved Universitetet i Oslo. Hvis vi ser på alle norske universiteter som helhet er det i dag opp imot 40 kvinnelige profesorer som har kvinneforskning som del av deres kompetanse.³

Er kunnskapsprosjektet ferdig?

Nå kunne man selvfølgelig si at alt dette er vel og bra – men hvor lenge skal vi holde på med det? «Har ikke likestillingen gått for langt?» spørres det daglig i mediene. Nå er det jo nokså klart for enhver som ønsker å se det at likestillingsprosjektet langt fra er gjennomført. Det jeg imidlertid vil peke på er at den utviklingen når det gjelder likestilling som vi tross alt har hatt, ikke på noen måte ser ut til å gjøre det kritiske korrektilivet overflødig. Det er snarere omvendt. Kvinneforskeren Karin Widerberg sier i en nylig utkommet bok at likestillingen fører til at flere og flere kvinner ikke føler seg hjemme (Widerberg 1995). Som jeg nevnte innledningsvis skyldes det jo at utdanningsinstitusjonene, arbeidsplassene og det offentlige livet ikke er skapt av kvinner eller for kvinner, men i en tid hvor den kjønnsmessige arbeidsdelingen var et selvfølgelig premiss. Mange kvinner føler seg rett og slett ikke hjemme i sine nye institusjoner. Eller blir irriterte over at deres innflytelse ikke står i forhold til deres antall. Selv om kvinner blir sluppet inn, er de fortsatt «kulturens fremmede» på disse stedene og dermed er det kvinnelige perspektivet et godt utgangspunkt for å få øye på og kritisere hva som egentlig foregår.

Kjønn gjennomsyrrer stadig vår tenkning. Ting skifter umerkelig betydning etter om vi taler om kvinner eller menn. Et eksempel: Når «foreldres selvrealisering» i arbeid settes opp mot barns be-

hov, gir det bare mening hvis vi forutsetter at det er en kvinnelig forelder det er snakk om, for menns arbeid har alltid vært definert som forsørgelse. Et annet eksempel: Det er mange i dag som hevder at «Kvinner må ha et reelt valg mellom om de vil være yrkesaktive eller være hjemme». Det lyder veldig fordomsfritt, men at tradisjonell kjønns-tenkning følger med på lasset viser seg i at ingen ville finne på å forlange det samme for menn. Hvorfor skal ikke menn ha lov til å velge selv om de vil arbeide eller være hjemmeværende? Kvinner er fortsatt en særart blant menneskene. Hvis rådet i kvinneforskningens barndom var å skifte ut ordet «menneske» med «kvinne», så tror jeg i dag man burde prøve å bytte ut ordet «kvinne» med «mann» eller «menneske». Da vil det bli mange rare utsagn!

Det at kjønn utgjør en så grunnleggende betydningsstruktur i vår kultur gjør at mange i dag nevner kjønnsforskning i samme slengen som kvinneforskning. Som den danske kvinnehistoriker Bente Rosenbeck (1992) formulerer det, må feltet for kvinneforskningen utvides til også å omfatte «... institutioner, hvor kvinder ikke er tilstede, men hvor kønnet er på færde» (s.126). Bente Rosenbecks poeng er at det er minst like viktig å få inn kjønn som analytisk perspektiv i disipliner som politisk og økonomisk historie, som å kreve plass til familiens og reproduksjonens historie. Et annet opplagt eksempel på en institusjon hvor kvinner i liten grad er, men hvor kjønn er på ferde, er militæret. Begrepet kjønnsforskning åpner også opp for å se menn som en særart, dvs. som kjønn, og ikke bare som mennesker.

Kvinne- og kjønnsforskningen er i dag preget av et teoretisk mangfold. Det har vært en utvikling i forståelsen fra å se

kvinner bare som ofre, dernest som engler – og nå som individer. Man er i dag blitt mer opptatt av forskjeller mellom kvinner og ikke minst hvordan likestillingsprosessen skaper nye forskjeller både mellom kvinner og mellom kvinner og menn. Man er opptatt av å forstå hvordan kvinner også selv kan være med på å reprodusere et undertrykkende kjønnssystem – f.eks. gjennom å forsvare privilegier knyttet til dette systemet. Spørsmålene er blitt mer komplekse, men også spennende og mer utfordrende.

Hva trenger vi for at kvinneforskningens potensial som kritisk korrektiv kan realiseres?

Ut fra det jeg nettopp har sagt om kjønn som analytisk nøkkel i de fleste sammenhenger er det klart at målet på sikt ikke er å lage en egen kvinnevitenskap, men å få kvinne- og kjønnsperspektivene integrert som et kritisk korrektiv i alle fag og forskningsfelt. Nå er det bare det at integrering er noe annet i teori enn i praksis. Evalueringer f.eks. fra kvinneretten og fra dagens sentre på universitetene viser at integrering som strategi kun virker hvis det finnes en særorganisering som er pådriver for denne integreringsprosessen. Integrering krever altså at det arbeides etter to spor. Jeg vil peke på to problemer ved å gjøre integrasjon til eneste målsetting:

Det ene er at integrasjon av et kritisk korrektiv forutsetter at fagene faktisk er innstilt på at de selv må forandre seg. Hvis fagene mener at de skal være slik de er til dommedag og at den eksisterende fagoppdelingen er skapt av Gud, så kan kvinneforskningen høyst gjøre seg håp om å få plass som en liten subdisiplin (jf. Bente Rosenbecks poeng), ikke om å

endre fagets selvforståelse – og da har vi mistet korrektivet av syne. Kvinneforskningens potensial for tverrfaglighet kan også bli skadelidende i en slik stivnet fagstruktur. Nettopp tverrfagligheten tilsier at en integreringsstrategi ikke står i motsetning til fornuften i å bevare egne kvinneforskningssentre.

Det andre problemet er at integrering i praksis ofte har vist seg å bety noe helt annet, nemlig ansvarsfraskrivelse. Det siste året har vi sett flere foruroligende eksempler på festtaler om at nå er tiden kommet for å integrere kvinneforskningen og at kvinneforskningen endelig ikke må isolere seg. Hvoretter de selvsamme festtalere ser helt uforstående ut når det så kommer krav om plass fra kvinneforskerne – for det er jo *altfor* spesielt og marginalt for deres allmenne bord.⁴ Jeg sikter her ikke minst til Norges forskningsråd. Det har vært særdeles uheldig for kvinneforskningen at de to NAVF-programmene i grunnleggende kvinneforskning gikk ut i 1993/94, altså samtidig med omorganiseringen til Norges forskningsråd. Reduserte bevilgninger til samfunnsvitenskap har antageligvis også hatt ikke-intenderte effekter for nettopp kvinneforskningen. Det har vart lenge før Forskningsrådet har kommet på banen, til tross for kraftige politiske signaler både fra regjering og storting⁵ om det motsatte, og til tross for gjentatte innspill⁶ fra kvinneforskernes side. I verste fall kan resultatet bli nesten en «kvartering» av kvinneforskningens midlene – fra 11 mill. i 1993 til 3 mill. i 1996.⁷

Jeg har lagt vekt på kvinneforskningens betydning som kritisk korrektiv. I det perspektivet er det spesiell grunn til bekymring når den nye strategiske planen til Norges forskningsråd utelukkende omtaler kvinneperspektivet i forbindelse med likestilling – nemlig når det gjelder

viktigheten av å rekruttere kvinnelige forskere. Dette er en målsetting som langt på vei faktisk er gjennomført, i hvertfall innen området Kultur og samfunn. Det som derimot er blitt borte er forståelsen for og verdsettingen av kvinneforskning som kritisk korrektiv. Hovedstyret i Norges forskningsråd skal i oktober ta opp kvinneforskningens stilling, og man får håpe at Rådet da vil bruke anledningen til ikke bare å evaluere kvinneforskningen, men også å undersøke hvor godt de selv har greid å få kjønnsperspektivene integrert i de programmer hvor kjønn ikke er eksplisitt tema: «Bidrar rådets arbeid til faglig selvkritikk og korreksjon eller kan alle andre (enn kvinneforskerne) fortsette ufortrødent med den samme type neglisjeringer og fordreininger som var begrunnelsen for at Sekretariatet for kvinneforskning ble opprettet i 1976?» (Haavind 1995).

Det har vært investert i 20 år. Jeg vil ikke være så dramatisk som å si at det står i fare for å bli tapt – selv om det har skjedd før at akkurat kvinne- og kjønnskunnskap lett kan gå i glemmeboken, kanskje nettopp fordi den stiller så mange upassende spørsmål? Kvinne- og kjønnsforskningen har tross alt fått plassert seg på universitetene i form av sentre og stillinger og er konsolidert gjennom nordisk og internasjonalt samarbeid. Etter en avmatting i jappeårene hvor de unge jenter trodde de var ferdige med kjønn, ser vi også en sterk oppblomstring i interessen for kjønnsperspektiver hos studentene. Det har nok en viss betydning at det nå er første generasjon som har vokst opp med likestilling som begynner på universitetet. Men det er klart at gevinsten ved investeringen kan bli større eller mindre. Det tar mer enn 20 år å bygge opp et fagområde. Det som

trengs er egentlig ikke så veldig mye, men treffsikkerheten bør være stor. Jeg vil peke på fire ting:

1. Vi trenger *en forskningspolitikk som forstår at kvinneforskning er mer enn likestillingstiltak*, som tar på alvor at kvinneforskningen først og fremst representerer et kritisk og tiltrengt korrektiv til vitenskapen generelt og som skjønner at kvasi-integrering er ansvarsfraskrivelse. Vi trenger m.a.o meget raskt å få Norges forskningsråd på banen med nye kvinne- og kjønnsforskningsprogrammer.

2. Vi trenger *de sterke miljøene som sentrene, tross små ressurser, utgjør i dag, og vi trenger å utbygge dem*. Sentrene fungerer som tverrfaglige knutepunkter, med vidstrakte forgreninger og samarbeid med de fag som de skal påvirke. Men det er ikke så lett å være faglig nyskapende når forskningsmidlene tørker inn. Et høyt prioritert ønske i dag er dessuten å kunne tilby kompetansegivende undervisning i kvinne- og kjønnsforskning, noe som finnes i nesten alle andre land, men i liten grad hos oss, og som er sterkt etterspurt av studentene. Erfaringer med slike tilbud har vist at det fremmer integrasjonsmålsettingen på den måten at studentene presser på for å få inn kvinne- og kjønnsperspektiver når de vender tilbake til sine hovedfag. Dessuten vil det kunne bety mye for økning av kompetansen hos likestillingsmedarbeidere i både offentlig og privat sektor.

3. Vi trenger *øremerking av kvinneforskningsstillinger til fagene*. På sentrene har vi den ganske entydige erfaringen at påvirkning av fagene kun er mulig hvis det kan etableres et samarbeid mellom senteret og kvinneforskere i faget. Hvis integreringen skal lykkes, må vi altså ha

støttespillere i fagene. En øremerking av stillinger til kvinne- og kjønnsforskning vil sannsynligvis være betydelig mindre kontroversielt enn øremerking etter kjønn.

4. Og endelig trenger vi – for å kunne binde det hele sammen i en velfungerende enhet, både forskningsrådsprosjektene, sentrenes aktiviteter og aktivitetene i fagene – en *nasjonal informasjons- og dokumentasjonstjeneste* for kvinne- og kjønnsforskning i likhet med den man har i andre land (f.eks. Danmark, Sverige og Finland). Denne saken er ferdigutredet av Sekretariatet for kvinneforskning og Senter for kvinneforskning ved Universitetet i Oslo og hører til de saker som hovedstyret i Norges forskningsråd skal ta stilling til når kvinneforskningen kommer opp i høst.

Norsk kvinneforskning har vokst frem som en «blanding av formaliserte utredninger og beslutninger på den ene siden og uformelle initiativer og kontakter på den andre siden» (Haavind 1995, s. 388) – ikke minst var støtten fra politisk hold, og især fra stortingskvinnene – avgjørende for kvinneforskningens start og for Sekretariatets opprettelse. Jeg håper at dette møtet kan bidra til å fornye og vitalisere denne kontakten, for jeg vet at kvinneforskerne trenger de kvinnelige politikernes støtte og jeg tror at de kvinnelige politikerne omvendt kan ha stor nytte av den kunnskapen og den strømmen av kritiske spørsmål som en livskraftig kvinne- og kjønnsforskning kontinuerlig frembringer.

Harriet Bjerrum Nielsen
 forskningsleder
 Senter for kvinneforskning
 Universitetet i Oslo

Litteratur

- de Beauvoir, Simone. *Det annet kjønn*. Pax, Oslo 1949/1970.
- Gilligan, Carol. *In a Different Voice*. Harvard University Press 1982.
- Haavind, Hanne. Kvinneforskning som kritisk korrektiv – en forskningspolitisk utfordring. I *Kjønn og samfunn i endring*. Norges forskningsråd, Oslo 1995.
- Marshall, Barbara. *Engendering Modernity*. Polity Press, Oxford 1994.
- Rosaldo, Renato. *Culture and Truth*. Beacon Press, Boston 1989.
- Rosenbeck, Bente. *Kroppens politikk*. Museum Tusculanum, København 1992.
- Stang Dahl, Tove. 1994. *Pene piker haiker ikke*. Universitetsforlaget, Oslo 1994.
- Widerberg, Karin. *Kunnskapens kjønn*. Pax, Oslo 1995.

Noter

1. Som allerede Simone de Beauvoir gjorde oppmerksom på er utgangspunktet frihet, ikke lykke: «Er ikke haremskvinnene lykkeligere enn de kvinner som har valgt? Er ikke husmoren lykkeligere enn den kvinnelige arbeider? Man vet altfor lite om hva ordet lykke innebærer, og enda mindre hvilke egentlige verdier det dekker over. Det lar seg ikke gjøre å måle andres lykke, men ingenting er lettere enn å betegne den situasjon man vil påtvinge andre, som lykkelig. Om man dømmer andre til stagnasjon, forteller man dem gjerne at de er lykkelige og hevder at lykke er stillstand (...) Det betyr at når vi er opptatt av det enkelte

menneskes muligheter, bestemmer vi det ikke ut fra begrepet lykke, men ut fra begrepet frihet» (de Beauvoir 1949/1970, s. 25-26).

2. Adrienne Rich: *Invisibility in Academe*, sitert etter Rosaldo 1989, s. ix.
3. Dette betyr ikke at de er *ansatt* i kvinneforskning. I tallet 40 inngår 6 professor I-stillinger.
4. NAVF-programmet om Forskning i seksualisert vold ble integrert i det nye programmet om Barn, ungdom og familie. NORAS-programmet om Forskning i likestilling ble integrert i Velferdsstatsprogrammet (nå Velferd og samfunn). Erfaringene så langt viser at søknader med kjønnsperspektiv oppfattes som marginale. Et annet nylig eksempel er forskningsprogrammet Norden og Europa under Nordisk ministerråd, hvor et eget avsnitt om kjønnsproblematikk ble tatt bort med henvisning til at det skulle integreres i de andre temene.
5. Forskningsmeldingen, Stortingsmeldingen om høyere utdanning, Statsbudsjettet for 1995 og Stortingskomiteens merknader til Statsbudsjettet.
6. Det kom f.eks. innspill fra kvinneforskerne omkring årsskiftet 1993/94 i form av konkrete programutspill: «Kjønn i endring» (1993) fra Sentrene for kvinneforskning og «Kjønn: Stabilitet og endring» (1994) fra en gruppe framtreddende samfunnsvitenskapelige kvinneforskere.
7. I skrivende stund (oktober 1995) ser det heldigvis lysere ut enn i april. Området for Kultur og samfunn i Norges forskningsråd har kommet på banen og nedsatte i juni en plangruppe for å ferdiggjøre et forslag til et nytt program for kvinne- og kjønnsforskning, med oppstart fra 1996.

Kvinneforskning som politisk verktøy

Av Hege Skjeie

De gamle båndene mellom kvinneforskningen og kvinnebevegelsen er blitt løsere, om ikke helt oppløst! Hege Skjeies artikkel ble opprinnelig skrevet som innlegg på et møte mellom kvinneforskere og stortingspolitikere på Stortinget i vår. Skjeie diskuterer hva kvinneforskning som et «politisk verktøy» kan være, og hva det har vært. Er kvinneforskningen et normativt prosjekt? Hva kan forskning og politikk ha felles? Den politiske betydningen av kjønn er ikke entydig, og verktøy-funksjonen innebærer en vanskelig balansegang, sier Skjeie. Slagordet om at forskerne må komme seg «fra elfenbenstårnet til kommandotårnet», unnlater å problematisere de eksisterende makt- og kommandostrukturer og -strategier som finnes både «utenfor» og «innenfor» Akademia.

Kvinneforskning som normativt prosjekt; hva forskningen og politikken kan ha felles

Det inngår i kvinneforskningens selvforståelse at den er et normativt prosjekt: kvinneforskningen både bygger på – og vil bidra til å realisere – idealer om selvbestemmelse og medbestemmelse. På samme måte som politikken, er kvinne-

forskningen engasjert i diskusjoner av begreper som rettigheter og rettferdighet; avhengighet og gjensidighet; dominans og likeverd. Også kvinneforskningen interesserer seg for hva som er, og bør være, statens legitime oppgaver, såvel som statens grenser. Enkelte har riktignok hevdet at dette normative prosjektet i (for) liten grad har blitt tematisert og reflektert. (Slagstad 1994) Men også på denne bakgrunnen kunne vi eventuelt, om noe (selv)ironisk, påpeke at kvinne-

forskningen og den politiske virksomheten ikke bør være fremmede for hverandre.

Samtidig har norsk kvinneforskning hatt et sterkt empirisk feste. Arnlaug Leira (1992) har for eksempel beskrevet den kvinnesosiologien som vokste fram på 1970-tallet som sterkt påvirket av gullaldersosiologiens «problemorienterte empirisme» (Aubert 1969) – der forskerne nettopp var engasjerte i – og av – å kartlegge og dokumentere sosial urett og ulikhet, for å frambringe forandring og reform. For kvinnesosiologien ble forpliktelsen å spesifisere betydningen av kjønn som organiserende prinsipp i samfunnet – i fordelingen av makt og ære; tid og penger; arbeid og omsorg – gjennom konkrete studier av kjønnsmessig arbeidsdeling, dagliglivets organisering, omsorgsarbeid og omsorgspolitik. Også for denne forskningen var formålet forandring og reform.

For meg blir likevel det generelle spørsmålet om kvinneforskningen som politisk verktøy – dvs. tittelen på innlegget mitt – et til dels problematisk spørsmål. For kvinneforskningen er ingen «styringsvitenskap», slik f.eks. mye av sosialøkonomien og deler av statsvitenskapen lenge har vært (Skjervheim 1983). Normen om et kunnskapsbasert politisk handlingsfelt kan nok være felles, i den enkle forstand at vi alle foretrekker beslutninger som bygger på fakta om og drøftinger av mulige konsekvenser, framfor få eller ingen tanker om konsekvenser. Men «styringsvitenskapenes» grense går likevel ved problematiseringer av selve styringsgrunnlaget. For kvinneforskningen har nettopp slike problematiseringer vært en av kjernevirksomhetene – også etter at styringsposisjonene har blitt mer rettferdig fordelt mellom kvinner og menn.

I selve betegnelsen «verktøy» rommes mest en forestilling om det passive. Om vi holder oss til ordbok-forståelsen, er det personifiserte «verktøyet», eller «redskapet», en person som brukes av en annen person til å fremme dennes vilje, sak, eller idé. En slik betydning glir nærmest umerkelig over mot det manipulatoriske: den øker frykten for at «bruk» i stedet blir til «misbruk». I en slik betydning tror jeg mange kvinneforskere vil se med skepsis på en oppgave som «politisk verktøy». Som forskere har vi etter hvert blitt mer klar over hvor viktig det er å holde fast ved våre egne premisser for og i produksjonen av kunnskap, samme hvor politisk relevant, aktuell, og interessant den måtte være. I parentes bemerket blir dette ikke minst viktig for den delen av kvinneforskningen jeg selv tilhører, den anvendte forskningen innenfor instituttsektoren. Prinsipielt sett er dette forskning som er til salgs, og som må selges – med betaling i form av oppdragsmidler – men der forpliktelsene er tildels uklare på såvel kjøper- som selger-siden.

I forhold til «verktøy»-funksjonen, er det m.a.o. på sin plass å minne om ett av Hans Skjervheims poenger, i understrekingen av et viktig skille mellom vitenskap og politikk. I vitenskapen prøver vi ikke bare å hevde meninger, det trengs også gode, og systematiske, grunngevinger. Disse grunngevingene kan være av forskjellige slag – men det krever mye arbeid og tid å utarbeide dem. I vitenskapen er vi i den situasjonen at vi alltid kan utsette å ta standpunkt inntil vi mener vi har et tilstrekkelig og forsvarlig grunnlag for det. I politikken er man derimot under handlingstvang. Det må tas avgjørelser ut fra den beste innsikt som foreligger i øyeblikket. Svært mange avgjørelser i politikken kan ikke utsettes – man kan ikke si at først må det forskes så og så

lenge. Politisk sett kan det være uthaling. På denne måten er det i alle tilfeller en kløft mellom politikk og vitenskap. (Skjervheim 1983, s. 206.)

Når det er sagt, skal jeg likevel bruke tid på å vise fram noen konkrete forsøk på å bygge bro over kløften mellom vitenskap og politikk; noen konkrete situasjoner der kvinneforskningsmiljøer enten selv har valgt, eller har blitt tillagt, rollen som «politisk verktøy». De er alle eksempler som jeg har hentet fra min egen forskningshverdag – selv om de bare i begrenset grad handler om egne konkrete erfaringer.

Ett eksempel konsentrerer seg om etableringen av et sentralt premiss for den norske offentlige likestillingspolitikken; det premisset som fastslås gjennom likestillingslovens generalklausul, § 3: Forskjellsbehandling av kvinner og menn er ikke tillatt. Ulik behandling som fremmer likestilling mellom kjønnene er likevel tillatt.

Et annet eksempel tar opp et sentralt premiss for den norske kvinneintegrasjonen i politikken; gjennomslaget for en politisk argumentasjon basert på forestillingen om «kjønn» som politisk relevante kategorier.

Et tredje eksempel konsentrerer seg om ett aspekt ved den norske statsfeminismens praktisering (Hernes 1987) – om hvilke forventninger forvaltningen har til de kvinneforskningsprosjektene den finansierer gjennom «anvendte» programmer, der også det problematiske forholdet mellom kunnskap og legitimering blir satt på spissen.

Likestillingslovens hjemmel for positiv særbehandling

Likestillingslovens forhistorie går tilbake

til stortingsvalget i 1973. Da var en dramatisk EF-avstemning bare formelt et tilbaketrukket stadium, og et nærmest sønderskutt Arbeiderparti gikk til valg på et program der kvinnepolitikk var blitt et hovedpunkt – med forslaget om en «lovhjemmel for å forby diskriminering av kvinner på alle områder – spesielt i arbeidslivet» som det mest sentrale. Med partiet i regjeringsposisjon etter valget startet det lovforberedende arbeidet i regi av Forbruker- og administrasjonsdepartementet, men nå med et kjønnsnøytralt formulert utgangspunkt – en lov om likestilling mellom kjønnene. Selve forslaget om en lovregulering viser oss partipolitikkenes markeringsbehov i den nye kvinnepolitiske debatten; i Torild Skards beretning framstilt på følgende måte:

Like gammelt som kravet var om selvbestemt abort, like ny var tanken om en egen likestillingslov. Så da regjeringen la fram sitt forslag, var opinionen meget lite forberedt på de spørsmålene som ble reist. (Skard 1981, s. 241.)

Helt uforberedt var deler av opinionen likevel ikke. Den tidlige alliansen mellom kvinneforskning og kvinnebevegelse på 1970-tallet hadde sitt kanskje klareste institusjonelle uttrykket i Kvinnerettens kopling til organisasjonen Fri rettshjelp for kvinner, senere JURK – Juridisk rådgivning for kvinner. Med Arbeiderpartiets forslag om en egen likestillingslov fikk det juridiske feministmiljøet en kjempeoppgave – for med dette forslaget ble også noen av feminismens viktigste normative begreper satt på den politiske dagsorden. Nå skulle såvel forvaltningen som partiene diskutere hvordan verdier som likhet – likeverd – likestilling kunne konkretiseres i form av rettslig bindende

regler. Ut av det juridiske kvinneforskningsmiljøets engasjement i likestillingsloven kom også en av lovarbeidets største kontroverser; spørsmålet om generalklausulens 3. ledd – «forskjellsbehandling for å fremme likestilling».

Opprinnelig inneholdt departementets forslag kun et generelt forbud mot forskjellsbehandling. Kvinnerettsmiljøet insisterte på at dette var en dypt problematisk likhetsoppfatning; lik behandling av ulike kunne bare bidra til å opprettholde ulikhet. Juristene fikk følge av flere, og departementet ga etter: i tillegg til unntaket fra generalklausulens hovedbestemmelse (§ 3.3), fikk også lovforslaget en formålsbestemmelse om at den «særlig tar sikte på å bedre kvinners stilling» (§ 1). SV nektet likevel å samarbeide med Arbeiderpartiet om et lovvedtak i 1975 – SV delte kvinnebevegelsens synspunkt på at det som trengtes var en lov mot diskriminering av kvinner – og forslaget ble sendt tilbake til regjeringen. Før det igjen ble fremmet, hadde kvinneverettsmiljøet assistert SVs stortingsrepresentanter med utformingen av et eget lovforslag; mens likestillingsloven slik vi kjenner den i dag ble vedtatt i et kompromiss mellom Arbeiderpartiet og Høyre. Det er likevel liten tvil om at det særlig var det kvinnerettslige miljøets innsats som sørget for en hjemmel for å praktisere positiv forskjellsbehandling i likestillingspolitikken – en hjemmel som på 1980-tallet i sin tur la grunnlag for en serie politiske framstøt for å etablere kvotering som likestillingspolitisk virkemiddel. For sammensetningen av offentlige styrever, utvalg og råd ble kvotering påbudt gjennom en ny bestemmelse i likestillingsloven (§ 21).

Ulike forsøk på å regulere kvotering ved opptak til utdanning og ved ansettelses i offentlig virksomhet fikk imidlertid

langt trangere vilkår på 1980-tallet enn kvotering i ulike politiske sammenhenger. I dagens diskusjon av positiv forskjellsbehandling har også kvinneforskningsmiljøene vært mindre synlige. Men denne usynligheten er ikke bare selvvalgt. På mitt eget institutt – ISF (Institutt for samfunnsforskning) – har vi på oppdrag fra Barne- og familiedepartementet kartlagt både omfang og effekter av dagens kvoteringsordninger i utdanning og arbeidsliv – og rapportert tilbake til oppdragsgiveren (Teigen og Jensen 1995). Heller ikke denne gangen har konklusjonene vært i tråd med den politiske ledelsens intensjoner. Barne- og familieministeren ønsket seg en åpning for kvotering av menn til omsorgsykker. Det advarte vi mot, blant annet fordi den formelle *adgangen* til kvinne-kvotering i liten grad har vært *praktisert* fram til i dag. De stillingene der det har vært – og fortsatt er – aktuelt å gi kvinnelige søkere fortrinnsrett, er først og fremst typiske karriereyrker. Her er det mange faktorer som virker inn på vurderingen av søkerne, slik at det ofte vil være få søkere som er likt eller tilnærmet likt kvalifisert. Til stillinger i barnehager, i grunnskolen eller barnevernsinstitusjoner er det derimot grunn for å tro at flere søkere vil ha omtrent like kvalifikasjoner, slik at en enkelt mannlig søker vil kunne utkonkurere mange like godt kvalifiserte kvinnelige søkere. Effekten kan m.a.o. bli at kvinnes muligheter på arbeidsmarkedet generelt sett blir dårligere.

Regjeringen har likevel fremmet forslag om å endre likestillingsloven slik at manns-kvotering blir mulig. Og i dag har det skjedd med bifall i kvinnevertsmiljøet. På samme måte som regjeringen, har også JURK denne gangen vært positiv – om enn noe betinget – til kvotering av menn til omsorgsykker.

Den politiske betydningen av kjønn

Det andre eksemplet handler om nok en allianse mellom deler av det norske kvinneforskningsmiljøet, deler av den nye kvinnebevegelsen og deler av det partipolitiske miljøet fra begynnelsen av 1970-tallet. Det var en allianse med store ambisjoner – den tok kort og godt sikte på å oppheve utestengningen av kvinner fra sentrale politiske verv.

Grunnlaget for alliansen finner vi i den norske kvinneforskningens relative «statsvennlighet». Politisk makt ble ikke ansett som suspekt i seg selv, men tvert imot som et nødvendig middel for å oppheve samfunnsmessige dominans- og underordningsrelasjoner (se Ås 1975, Halsaa 1977, Skard 1980, Hernes 1982). Denne statsvennligheten skilte seg klart fra dominerende retninger innenfor såvel amerikansk som engelsk og kontinental feminisme på begynnelsen av 1970-tallet. I Norge kunne da også veien fra forskningen til politikken være svært kort – ikke sjelden var kvinneforskerne selv partipolitisk aktive. Og gjennom overlappende medlemskap såvel som strategiske politiske allianser, fikk kvinneforskningens begrepsdannelser et feste i partipolitikken. På begynnelsen av 1970-tallet sto begrepet om «kvinnekulturen» sentralt innenfor kvinneforskningen; gjennom dette begrepet ble det satt fokus på kvinners verdier, kvinners erfaringer, kvinners interesser. Langt på vei unngikk den tidlige norske kvinneforskningen en ellers dominerende kjønn/klasse-debatt; det ble her argumentert for at det som samlet var sterkere enn det som splittet. På dette grunnlaget ble det også utformet en politisk argumentasjon der kjønn ble definert som politisk relevant i forhold til politikken *beslutnings-*

formål. Denne argumentasjonen ble i sin tur brukt for å begrunne krav om tiltak for å styrke kvinnerepresentasjonen internt i partiene, på Stortinget og i kommunestyrene. Dels var denne virksomheten formelt organisert – gjennom en serie av tverrpolitiske valgkampanjer fra begynnelsen av 1970-tallet der representanter for såvel den nye kvinnebevegelsen som de etablerte kvinneorganisasjonene samarbeidet med kvinnelige partimedlemmer for å øke kvinnerepresentasjonen i politiske verv.

Her ble det ikke først og fremst argumentert med basis i individuelle rettferdighetshensyn eller, om vi vil si det slik, stilt krav om like muligheter uavhengig av kjønn. I stedet ble det brukt kollektivistiske, eller gruppedefinerende, argumenter. Nøkkelformuleringen var «Kvinnenes egne representanter»: bare kvinner kan representere kvinners verdier, og kvinners interesser. En slik kollektiv argumentasjon gikk samtidig rett til kjernen av ett av politikkenes mest sentrale legitimitetsgrunnlag – at den for å være demokratisk må være *representativ*: den kan ikke ekskludere «de berørte partene» fra deltakelse i utformingen av beslutninger.

Om vi går tilbake til partienes nominasjonsprosesser på begynnelsen av 1970-tallet, så ser vi at spørsmålet om betydningen av kandidatens kjønn i nominasjonssammenheng var nokså tvetydig. Innlegget nedenfor er blitt presentert som typisk for nominasjonsdebattene tidlig på 1970-tallet:

Jeg forslår fru NN, ikke fordi hun er kvinne, men fordi hun er dyktig.
(Christensen 1976, s.151)

Mot slutten av 1980-tallet er derimot

følgende type begrunnelse altoverskyggende – og nå siterer jeg statsministeren ved utnevningen av den første norske «kvinneregjeringen»:

Det er til det beste for samfunnet at kvinners verdier, og kvinners rettferdighetssans, blir en del av politikken.

De to sitatene illustrerer tydelig hvordan forståelsesformer som preget kvinneforskningen tidlig på 1970-tallet, i dag blir reflektert i den politiske offentligheten. Om vi et øyeblikk følger Ottar Brox' (1991) presisering av troverdighetens betydning for «det politiske» – at det sentrale med politikken er å få folk til å høre på seg og få dem til å godta budskapet, må vi også kunne si at kvinneforskningens politiske gjennomslagskraft her har vært formidabel. I dag er det langt fra uvanlig å finne formuleringer i offentlige likestillingsdokumenter som like gjerne kunne vært sakset fra den nordiske kvinneforskningens eget tidsskrift – NORA. Jeg skal gi ett lite eksempel, hentet fra en brosjyre fra Barne- og familiedepartementet i 1995:

Kjønn preger oss alle – enten vi er arbeidstakere, pasienter, politikere, barn ... Kvinner og menn prioriterer og organiserer livene sine forskjellig, og de har ulik tilgang på goder og økonomiske ressurser... Kjønn preger samfunnets strukturer; arbeidsmarked, næringsliv, helsevesen og utdanningsinstitusjoner. Likestillingshensynet ligger i å tilgodese kjønnetes ulike atferd, ønsker og behov – i en omfordeling av makt og ressurser. (Fra: «Dette er regjeringens integreringspolitikk». Barne- og familiedepartementet, januar 1995, s. 3.)

Forskning for likestilling – NORAS' programsatsing 1986–1991

Forskningsprogrammet for likestilling ble til på et direkte politisk initiativ, som ledd i gjennomføringen av Regjeringens handlingsplan for likestilling 1985–1989. Regjeringen ønsket seg et program som kunne belyse endringer i familien som omsorgsinstitusjon og som økonomisk fellesskap, analysere konsekvensene av utradisjonelle yrkesvalg, framskaffe kunnskap om krisesituasjoner – som mishandling, eller skilsmisse – og vurdere tiltak som iverksettes i likestillings-sammenheng (St.meld. 69 (1984–85)). Gjennom dette programmet fikk m.a.o. dialogen mellom kvinneforskning, politikk og administrasjon et institusjonelt uttrykk. Men institusjonaliseringen betydde også at verktøy-funksjonens dilemmaer kom klarere til uttrykk.

I likestillingsprogrammet skulle «brukerinteressene» være sterkt representert; flere av de departementene som var med på å finansiere programmet hadde også representanter i programstyret, og delte ut forskningsmidler. De kunne – om de ville – ha kontakt med prosjektene underveis. Programmet, som ble administrert av NORAS (det daværende Norges råd for anvendt samfunnsforskning), finansierte først og fremst kvinneforskning i institutt-sektoren. Det ble lagt mye vekt på formidlingsarbeid, og programinnsatsen ble oppsummert gjennom en stor nordisk konferanse og en egen bokutgivelse – *Nye kvinner – nye menn* (Haukaa red. 1991). Her ble det rapportert fra prosjekter om fødselsrett, omsorgspolitik, mannlighet og faderskap, om småbarnsfedrenes overtidsarbeid og ektefellers arbeidsreiser, om informasjons- og teknologiyrker, om ungdom og

yrkesvalg, om likestilling i småskolen, og om det som var mitt eget prosjekt under likestillingsprogrammet; kvinneintegrasjonen i norsk politikk. Innenfor rammen av programmet ble det også laget en egen rapport om oppdragsgivernes forventninger til forskningen – både ved oppstart, underveis og ved avslutningen av programmet (Haukaa og Alstad 1991). Den rapporten fører oss, slik jeg ser det, direkte tilbake til de problemstillingene jeg reiste innledningsvis om forskning som «politisk verktøy» – og det vanskelige forholdet mellom kunnskap og legitimering.

Helst ville oppdragsgiverne at forskningen de betalte for skulle gi dokumentasjon som kunne komme til nytte i det interne arbeidet i departementet. I enkelte tilfeller innebar dette forventninger om at forskerne fortrinnsvis burde utrede konkrete handlingsvalg i relasjon til forvaltningens arbeidsoppgaver:

Nærmest at det står at hvis en gjør sånn og sånn, så går det sånn og sånn – og hvis en gjør sånn så går det sånn. Sette opp i klartekst en konsekvensrekkefølge. Klare signaler om at det finnes alternative veier å gå som vil føre deg helt forskjellige steder. Det forlanger en av prosjekter som dette. (Sitert fra intervju i evalueringen; Haukaa og Alstad 1991)

Nærmere en definisjon av forskning som synonymt med «konsekvens-analyse» er det vel vanskelig å komme. Her var ikke rommet stort for mer grunnlagsorienterte problemstillinger. Slike uttalte forventninger fra oppdragsgiverens side gjorde da også programstyret sitt beste for å advare mot:

prosjektene som får hele feltet til å framstå som enda vanskeligere å manøvrere i, og hvilken handlingsanvisning ligger i dette? Ett prosjekt tydeliggjør dilemmaet mellom distriktspolitikk og likestilling: kanskje er det slik at målsettingen om å få kvinner til å bli boende i distriktene best blir oppnådd ved å oppmuntre jenter til ikke å bryte med de tradisjonelle mønstrene for utdanning og tilknytning til arbeidsmarkedet? For kanskje fungerer utdanning som en enveisbillett ut av distriktene – for jenter? Men når feltet framstår som enda vanskeligere enn det først så ut til, må vi tro at det rett og slett er fordi det er komplisert, ikke at forskningen kludrer det til. (Sitert fra programstyrets egenevaluering til NORAS i 1992.)

Riktignok ble også det å «frambringe nye perspektiver» på ulike problemfelter etterspurt av oppdragsgiverne. Men heller ikke dette var uproblematisk forventninger, sett fra forskningens side. For de som særlig etterspurte nye, eller «bredere», perspektiver, hadde samtidig en lei tendens til særlig å ønske seg perspektiver som kunne bidra til å legitimere synspunkter oppdragsgiveren allerede hadde:

Vi forventer en kunnskapsbase – ikke en oppskrift på handling. Vi vil leggee premissene bredt. Vi vil ha en plattform å argumentere, arbeide og legitimere ut fra. Jeg bruker forskningsresultater fra anvendt forskning for å underbygge mine egne uttalelser. (Sitert fra intervju i evalueringen; Haukaa og Alstad 1991)

Sitatet illustrerer med all ønskelig tydelighet Brox' refleksjoner om forholdet

mellom samfunnsforskning og politikk: Samfunnsforskning er et våpen i kampen for å bli trodd. Men selv om – eventuelt når – vi beklager og protesterer mot en rent legitimerende bruk av forskningsresultater, er dette likevel noe vi vanskelig kan skjeme oss mot. Ingen kan kreve eksklusiv eiendomsrett til forskningens resultater; forskningens eksistens kan heller ikke rettferdiggjøres isolert fra samfunnet.

Midtveis på 1990-tallet tror jeg riktignok at mange opplever kvinneforskningen som mer distansert fra det politiske – mer introspektiv, og opptatt av vårt eget – av vitenskapsinterne problemstillinger og av livet innenfor eller på siden av Akademia. At de gamle båndene mellom kvinneforskningen og kvinnebevegelsen er blitt løsere, om ikke helt oppløst, fikk vi sist demonstrert på oppsummeringskonferansen for programmet for grunnleggende kvinneforskning gjennom innlegg fra både kvinneforskere og representanter for kvinnebevegelsen. (Publisert som: *Kjønn og samfunn i endring*. Rapport fra avslutningskonferanse 1994. Program for grunnleggende samfunnsvitenskapelig kvinneforskning. Norges forskningsråd 1995. Red.anm.) Til en viss grad handler nok dette om en reell tilbaketrekning, også for den delen av kvinneforskningen som foregår innenfor rammen av «anvendt forskning». Jeg skal ikke gi erfaringene fra likestillingsprogrammet skylden for det. Mange av forskerne – meg selv inkludert – hadde gode arbeidsbetingelser, og liten eller ingen «brukerstyring» i gjennomføringen av prosjektene innenfor dette programmet. Noe av tilbaketrekningen kan likevel begrunnes på den måten jeg skisserte innledningsvis: Verktøy-funksjonen innebærer en vanskelig balansegang, og oppmerksomheten om fallgropene er

skjerpet. I all sin mangfoldighet tror jeg likevel at mye av kvinneforskningens identitet fortsatt er knyttet opp mot evnen – og viljen – til å problematisere makt- og kommandostrukturer. Men fortsatt foretrekker svært mange posisjonen på «utsiden» heller enn på «innsiden». (Selv om, i parentes bemerkt, også denne selvforståelsen er gjenstand for debatt internt i kvinneforskningsmiljøene, jf. Halsaa 1995.) Slik sett må vi kunne fastslå at forskningsministerens gamle oppfordring til sitt eget fag, sosiologien, om å komme seg fra elfenbenstårnet og over i kommandotårnet (Hernes 1979), er en oppfordring som aldri har gitt svært stor gjenlyd i kvinneforskningsmiljøene – til tross for anstrengelsene mine i dette innlegget for å framvise noen eksempler på det motsatte.

Hege Skjeie
forsker

Institutt for samfunnsforskning

Litteratur

- Aubert, Vilhelm. Om metoder og teori i sosiologien. I *Det skjulte samfunn*. Pax, Oslo 1969.
- Brox, Ottar. Samfunnsvitenskap og politikk. I Terje Rød Larsen (red.). *Kompetanse og kontrovers – Festskrift til Gudmund Hernes*. FAFO, Oslo 1991.
- Christensen, Tom. Kvinnen som politisk trekkplaster. I *Tidsskrift for samfunnsforskning*, nr. 1/1976.
- Halsaa, Beatrice. *Kvinner og politisk deltakelse*. Pax, Oslo 1977.
- Halsaa, Beatrice. Maktens pris? I *Kjønn og samfunn i endring*. Konferanserapport, Norges forskningsråd 1995.
- Haukaa, Runa (red.). *Nye kvinner – nye menn*. Ad Notam, Oslo 1991.
- Haukaa, Runa og Arve Alstad. NORAS' program Forskning for likestilling; evaluering av forskningsformidling. NORAS, Oslo 1991.
- Hernes, Gudmund. Elfenbenstårn eller kommandotårn. Om disiplinforskning og forskning for samfunnsplanlegging. I *Tidsskrift for sam-*

- funnsforskning* nr. 4/1979.
- Hernes, Helga. *Staten, kvinner ingen adgang?* Universitetsforlaget, Oslo 1982.
- Hernes, Helga. *Welfare State and Woman Power. Essays in State Feminism.* Norwegian University Press, Oslo 1987.
- Leira, Arnlaug. Hankjønn, hunkjønn, intetkjønn? Forståelser av kjønn i sosiologien. I Arnhild Taksdal og Karin Widerberg (red.). *Forståelser av kjønn.* TaNo, Oslo 1992.
- Skjervheim, Hans. Vitskap, samfunn og politikk. I *Filosofi og dommekraft.* Universitetsforlaget, Oslo 1983/1992.
- Skard, Torild. *Utvalgt til Stortinget.* Gyldendal, Oslo 1980.
- Skard, Torild. *Hverdag på Løvebakken.* Gyldendal, Oslo 1981.
- Slagstad, Rune. Feminismen som normativ teori. I *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 1/1994.
- Teigen, Mari og Ragnhild Steen Jensen. *Kjønnskvoltering i utdanning og arbeidsliv.* ISF rapport 9:95.
- Ås, Berit. On Female Culture, an attempt to formulate a theory of women's solidarity and action. I *Acta Sociologica*, no. 2-3/1975.
- Ot.prp. nr. 33 (1974-75): Om lov om likestilling mellom kjønnene.
- St.meld. nr. 69 (1984-85): Om tiltak og virkemidler i likestillingspolitikken.

Romantikens dameføtter

Av Torill Steinfeld

I denne artikkelen er Torill Steinfeld på sporet etter kvinnen som «ikke gikk», men «svevet». Hun finner henne igjen i eventyret, i balletten, i skjønnlitteraturen og i brev og dagbøker fra første halvdel av forrige hundreår. Artikkelen er en lett utvidet versjon av et foredrag som ble holdt under kvinneforskningsstafetten ved Universitetet i Oslo i oktober.

I oktober 1808 skrev en av den europeiske romantikkens legendariske kvinner, Bettina Brentano, senere von Arnim, et brev til Goethes mor. Bettina var bare 21 år gammel, og brevet hun skrev, dreide seg om en annen begavet ung kvinne, forfatterinnen Karoline von Günderode. To år tidligere, i 1806, hadde Karoline von Günderode tatt livet av seg. Ettertiden har forklart selvmordet dels med flere ulykkelige kjærlighetshistorier, men også med en dødsfascinasjon hos Karoline von Günderode selv. Den viste seg både i forfatterskapet hennes og i livssyn og atferd. I dikt og skuespill lot hun døden bli et helt sentralt tema; personlig hyllet hun tanken om å leve fullt og dø ung. At ideen var mer enn tidstypisk koketteri, vitner dolken hennes om; i årevis før hun brukte den, bar hun den alltid med seg. Kort sagt, Karoline von Günderode var velegnet til å bli en kultfigur for et århundre som skulle dyrke

forestillingen om at kvinnelig skjønnhet, begavelse og død hører sammen, og at intet emne i verden er så poetisk som en vakker ung kvinnes død. Gitt, naturligvis, at den besynges av en mann, helst av hennes etterlatte elsker, for nå å rekapitulere den amerikanske forfatter Edgar Allan Poe.

Denne gang er det imidlertid en sørgende kvinne som får tegne bildet av den døde unge kvinnen. Det skjer i Bettina von Arnims berømte brev til Goethes mor, som ble trykt opp i Bettinas bok *Goethes brevveksling med et barn* (1835) og deretter i verket om *Die Günderode* fra 1840.¹

I brevet sitt beskriver Bettina venninnen som «bløt» og «delikat» i alle trekk, latteren hennes var lav, det virket nesten som om hun kurret, figuren var for flytende til at man kunne kalle den slank, sittende blant andre kunne hun se ut som en ånd som var i ferd med å

Karoline von Günderrode 1780-1806.

smelte i luften, skriver Bettina Brentano.

Også Karoline von Günderrodes måte å gå på var spesiell. Hun gikk ikke, «sie wandelte», formulerer Bettina det på tysk, vel vitende om at leseren kanskje ikke vil forstå hva hun mener med uttrykket (Arnim 1920, s. 70). Det er dobbeltbetydningen vandre/forvandle hun her sikter til. Da den engelske utgaven av *Goethes brevveksling med et barn* skulle utgis i 1839, var Bettina von Arnim antagelig selv ansvarlig for å oversette «wandelte» med «moved», satt i kursiv (Blacwell & Zantop 1990, s. 455 f.).

På norsk dreier det seg om det fenomen som etter hvert skulle festne seg til en beskrivelse av kvinnen som *svevet*. «Man taler om en svævende Gang! Det var som om hun ikke gikk!» skriver Camilla Collett et halvt hundreår etter om *sin* døde ungdomsvenninne Christiane Schultz, og frammaner nok et bilde av en ung kvinne som var for skjønn og begavet til å tåle livet. Av en ånd som var klar til å smelte i luften, og en kropp som bare løselig hadde jordfeste.

Trengs det flere eksempler, kan vi gå til en beskrivelse av den italiensk-

svenske «nattergalen» Mathilda d'Orozco, gift Montgomery-Silverstolpe, ført i pennen av en av hennes mange beundrere. Mathilda d'Orozco var en stjerne i Stockholms salongliv i 1820-årene og opptrådte også hyppig ved hoffet med sin sang og sin harpe:

Och hvilken fin skepnad! Och hvilken luftig gång! Og huru hon, med överlägsen beräkning och oöverträfflig framgång, snarare «försvann», än gick, när hon slutat den tidens omtyckta sällskapssång: «Jag drömde att jag henne såg!» Och hvilken tomhet i de öferbefolkade gemaken, sedan hon forsvunnit! (Öhrström, 1993, s. 236)

Det er denne koblingen mellom føtter, bevegelse og kvinnelig fortolkningskunst, som beskrivelsen av Mathilda d'Orozco bærer bud om, som skal orientere denne artikkelen. At koblingen infiseres av forestillinger om hvor skjønn den kvinnelige død er, blir også et poeng i framstillingen. For liksom den romantiske tidsalder via operaen gav næring til fantasiene om at den syngende kvinne må dø (Cavell 1994, s. 132, Clément 1989), ble også «svevende» kvinner innskrevet i en besettende dødsmystikk, på og utenfor scenen.

Jeg har kalt artikkelen «Romantikkens dameføtter». Hensikten er først og fremst å minne om føttenes betydning i noen velkjente fortellinger fra denne epoken og noe av den kunst som siden har tegnet bildet av romantikken for oss. Avslutningsvis skal jeg hente fram en berømt roman fra vår egen tid som retter seg mot denne fascinasjonen av små pike- og kvinneføtter.

Eventyret

La oss starte med eventyret. For der kan

det stundom gå godt for kvinnene, i hvert fall for enkelte av dem, og særlig for den som har små føtter. Så små at ingen andre kan oppvise maken, og slett ikke smette en av dem inn i den glasskoen som gir adgang til prinsens hjerte og slottets saler. Det er det, som vi vet, bare Askepott som kan.

I eventyret straffes nemlig den som har store føtter og begjærer det hun ikke skal få. Askepotts to onde stesøstre skjærer forgjeves av seg tær og hæl for å passe glasskoen, men blodet forråder dem. Siden, når de går til og fra kirken for å se Askepott vies, så hakker to duer ut øyene på dem, først det ene, så det andre. Slik foregår det i hvert fall i brødrene Grimms originalversjon. I tid befinner vi oss nå like før 1820; fortellingen om Askepott inngikk i brødrenes tyske sager, først utgitt i årene 1816–1818. Og bortsett fra å lære utallige små og store piker at føttene deres aldri kan bli for små, har eventyret om Askepott naturligvis også fortalt dem – og oss – at lykken står den kvinne bi som er saktmodig og setter sin lit til overnaturlige makter, når urett rammer henne.

Vender vi et øyeblikk tilbake til Karoline von Günderrode, skal vi nå notere oss at slett ikke alle så henne med Bettina Brentanos blikk, som en bløt og luftig skikkelse. Bettinas bror, dikteren og eventyr- og folkevisesamleren Clemens Brentano, som var en av von Günderrodes tapte elskere, kan gi oss en annen forestilling om henne. Clemens Brentano ble nemlig støtt da Karoline von Günderrode fikk publisert en samling av sine dikt i 1804, og forfatteridentiteten bak pseudonymet hennes attpåtil ble avslørt offentlig. I et brev til henne beskylder han henne for å være for lærd og for at hun beveger seg over og mellom det mannlige og det kvinnelige. I vår sam-

menheng er det spesielt interessant at han påstår at hun opptrer som en moderne vismann, som har funnet to turtelduer med spådomskraft, har stukket øynene ut på dem og stukket dem i parykken sin. Dette bærer diktene hennes bud om.

Clemens Brentanos symbolikk er naturligvis like tvetydig som den uklare kjønnsidentiteten han tillegger forfatterinnen. I Askepott er duene, i tråd med gammel tradisjon, knyttet til den urmoderlige kraften som holder sin hånd over Askepott, og straffer de onde søstrene. Men hvordan skal vi forstå at Karoline von Günderrodes dikt er som slike duer, samtidig som de har sin årsak i at forfatterinnen har stukket øynene ut på duene, og altså har tiltatt seg den historieformende og straffende makten som duene har i eventyret? Er det publikasjonen av diktene og Karoline von Günderrodes nye status som offentlig fruentimmer som fanges inn av Brentanos aggressive metaforbruk?

Det spørsmålet skal få stå ubesvart, men vi kan godt notere oss at Karoline von Günderrode selv reagerte skarpt mot billedbruken hans. «Ta denne fryktelige parykken av meg,» svarte hun ham i et brev, «den tynger og hemmer meg så jeg ikke kan bevege meg fritt.» Først når parykken – og altså sammenligningen med duene – er fjernet, er hun villig til å fortelle hvorfor hun dikter: Hun skriver for å gi sitt liv et varig uttrykk og komme inn i det fellesskapet av store ånder, som dikterne tilhører, forteller hun ham (jf. Blackwell & Zantop 1990, s. 423 f.).

De to oppfatningene av Karoline von Günderrode, den ene av den svevende, bløte unge kvinnen, den andre av den mannlig-kvinnelige kunstneren som hogger øynene av duene for å skape sitt dikterspråk, skal her brukes til å reise spørsmålet om det fins eller kanskje ret-

tere fantes – hvis vi nå holder oss til det 19. århundre – en motsetning mellom kvinnens føtter på den ene siden og språket og stemmen på den andre. Hvorfor har føttenes skjønnhet vært så akseptabel, og kvinnens stemme- og språkkunst så provoserende, i hvert fall når den ikke var satt i andres tjeneste, men ble brukt til å si noe på egne vegne? Kan man tenke seg en kvinne som både oppfyller skjønnshetskravene til fot og bevegelse og samtidig får bevare sin egen stemme uten å møte sanksjoner?

Nei, synes H.C. Andersen å mene i sitt eventyr om «Den lille havfrue» fra 1837. Den lille havfrue, husker vi, måtte ofre tungen til havheksen for å få de deilige beina, som skulle sikre henne prinsens hjerte og en udødelig sjel. Havfruer har nemlig ingen udødelig sjel, de blir til skum på bølgene når de dør. Prinser derimot – og andre menneskemenn – har den egenskap at de kan gi en havfrue en udødelig sjel *uten å miste sin egen*, hvis og når de elsker og ekter henne.

For den som vil vinne en prins, nytter det imidlertid ikke med fiskehale, får den lille havfrue vite. For på jorden forstår de seg ikke bedre på det, enn at man må ha «to klodsede Støtter, som de kalde Been, for at være smuk». Derfor må den lille havfruen altså ofre tungen sin. Det hjelper henne slett ikke at havfruer har deiligere stemmer enn noe menneske, og at den lille havfruen hadde den deiligste stemmen av alle. Heksen skjærer tungen ut. Til gjengjeld får hun «hvad Menneskene kalde nydelige Been», og hun beholder sin «svævende Gang»; «ingen Dandserinde kan danse som dig», sier heksen. Men det vil gjøre vondt. For hvert skritt hun gjør, vil det kjennes som å trække på en kniv, og blodet må flyte. Se det er historien som ligger bak den lille havfrues berømte replikk: «Men

Marie Taglioni (1804-84) i Sylfiden (1832). Legg merke til den tetsittende overdelen, som lar hals og armer være nakne, og det halvlange, hvite skjørtet. Under kjolen har hun rosa tights. Skoene var av satin, men de var ennå ikke avstivet foran i 1832. Kjolen var designet av Eugène Lamy.

naar Du tager min Stemme,' sagde den lille Havfrue, 'hvad beholder jeg da tilbage!' 'Din deilige Skikkelse,' sagde Hexen, 'din svævende Gang og dine talende Øine.'»(Andersen 1962, s. 83 f.)

Den som kjenner H.C. Andersens eventyr, vet at den lille havfrue mislyktes. Prinsen, som hun engang hadde reddet livet til, elsket henne nok, men kjente henne ikke igjen og forvekslet henne med en annen, en virkelig menneskeprinsesse, som han så giftet seg med. Derfor gikk det som heksen hadde fortalt henne

på forhånd, hun ble til skum på bølgene etter bryllupsnatten. Den lille havfrue hadde ofret stemmen og språket for beina, og mistet både kroppen og den sjelen hun etterstrebt, på det.

Rett nok forsyner H.C. Andersen sin historie med en ganske utvendig forsonende slutt. Fordi den lille havfrue har vært så snill og god, opphøyes hun til en av *luftens døtre*. Disse har heller ingen sjel, men det kan de få hvis de gjør tilstrekkelig mange gode gjerninger i hele tre hundre år. Og hvis små barn er ekstra

snille, kan luftens døtre nå målet litt fortere. Hver god gjerning fra et barn, godskrives en av dem.

Der kan vi slippe den lille havfruen. Hun har realisert den skjebne som tilsynelatende lå så forlokkende foran de svevende kvinnene i århundrets første par tiår; hun har «smeltet» til luft. Og det løftet som førte henne i ulykken, kan andre små piker fascineres av. For hvis de gjør riktig mange oppofrelser, ja, da kan det hende at den lille havfruen likevel får sjelen sin.

Balletten

Den lille havfrue ble en av luftens døtre, plassert i en posisjon mellom menneske og natur, jordisk og overjordisk. Luftens døtre tilhørte de kvinnelige luftånder. De er mer kjent som *sylfider*.

Sylfidelignende kvinneskikkelser fins det flust med i skjønnlitteraturen i det 19. århundres første halvdel. Men det var på scenen og i balletten at de først og fremst ble legemliggjort. For dette er tidsalderen da ballerinaen ble ballettens trekkplaster. Det er tiden for eteriske kvinneskikkelser som begynte å sveve rundt på tærne, iført det halvlange, klokkeformete tyllskjørtet som Marie Taglioni introduserte.

Selv skulle Marie Taglioni bli selve sinnbildet på romantikkens sylfide, da hennes far i 1832 koreograferte balletten *Sylfiden* til sin datter. I balletthistorien står oppførelsen av *Sylfiden* i Paris og siden i London som selve gjennombruddet for den romantiske ballettkunst. Marie Taglionis svevende bevegelser høyt over gulvet, hennes fugeletthet og make-løse tåpissdans, ansiktsuttrykkets mildhet og de vemodige lengslene tilskuerne leste inn i det, gjorde et voldsomt inntrykk. «Ingen kunde modstå hendes underfulde svæven», hun «løftet en fra jor-

den med sig, man kunde græde ved hendes dejlige dans», skriver den danske ballettmester August Bournonville om Taglioni i sine erindringer. Det vanlige publikum oppfattet det hele som ren natur, påstår han, mens ballettkyndige ble forbløffet over hennes makeløse teknikk og flid (Bournonville 1979, s. 102 f.).

Marie Taglioni skal ha vært den første danserinne som virkelig danset på tærne (Chujoy 1949, s. 463); hun stod for gjennombruddet for den tåpissdansen som vi forbinder med romantikkens ballerinaer. Sammen med Fanny Elssler og siden med Charlotta Grisi – stjernen i *Giselle* fra 1841 – kom Marie Taglioni til å forme samtidens og ettertidens forestillinger om hva ballett er – og hvordan kvinnelig skjønnhet arter seg.

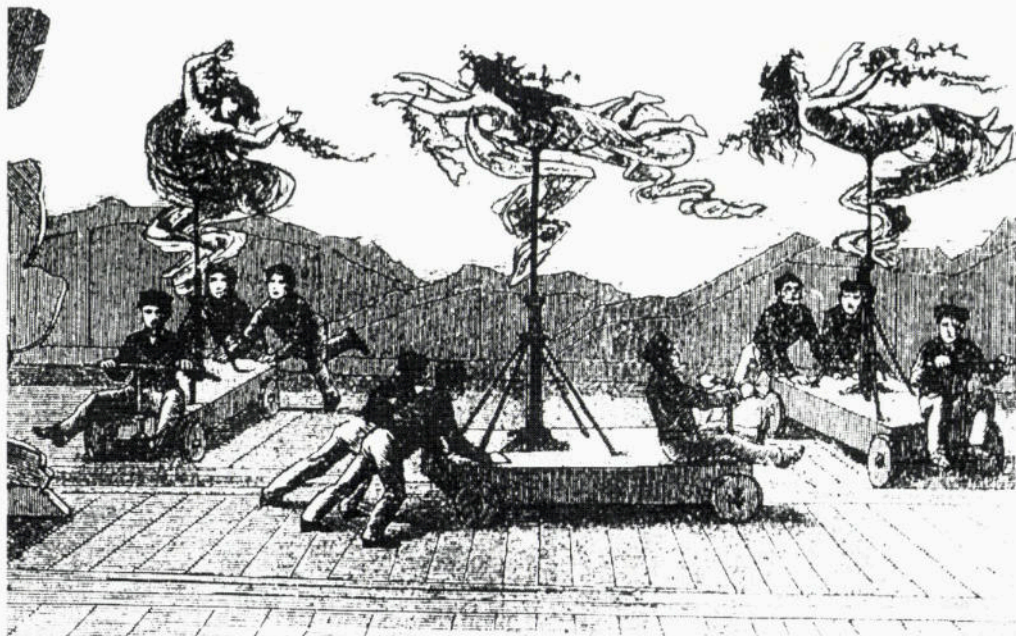
Omkostningsfritt ble det imidlertid ikke. Bournonville framhever i sine memoarer hvordan den nye primadonnadyrkelsen kom til å detronisere de mannlige danserne, som tidligere, i det 18. århundre, hadde vært hovedfigurene i balletten. Den gang kunne balletten begripes som «kunsten å forskjønne den menneskelige skikkelse»; den hentet sine forbilder i klassisk kunst og fikk sitt fornemste uttrykk når den velskapte mannlige danser inntok maleriske stillinger og viste sine smukke armbevegelser og langsomme trinn utfra de fem grunnposisjonene. Nå derimot ble de mannlige danserne redusert til å være «løftemaskiner og avstivere» for danserinnene, og ballerinaene gav seg over til et effektjageri som truet med å sette balletten i klasse med akrobatikk og andre markedsloyer, skriver Bournonville. Ingen av de store ballerinaene tålte en god danser ved siden av seg, mente han, de foretrakk et repertoar som lot dem være eneste stjerne, til nød trengte de mannen som en kraftig arm nå og da.

«De sier at Parispublikummet er vanskelig å tilfredsstille.» Litografi av Honoré Daumier.

Også tradisjonelle normer for skjønnhet ble tilsidesatt, beklaget Bournonville. Han holdt tydeligvis fast ved en skjønnhetsoppfatning der man skyr ekstremene og søker harmoni mellom enkeltelementene og en sinnets avslapning hos den som mottar kunstinntrykket. Hvilken

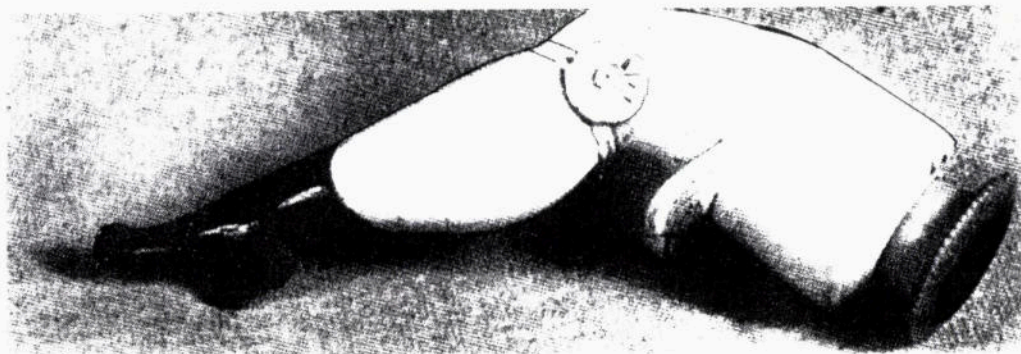
hjemmel fins der i hele skjønnhetens rike for «et ben, oppløftet til skulderens høyde, ja, til issens høyde?» spør han. Og hva med en hel solo på tåpissene og «disse spring, der ender med en sidden paa hug?». Eller «disse baglængs eller forlængs fald i dansernes arme, der får

Noen av luftens døtre, slik publikum ikke fikk se dem.

Fra dansefoajéen en kveld det er forestilling i teatret. Det øves og konverseres og flørtes og forhandles med herrene som har fått adgang bak scenen. Akvarell av Eugène Lamy fra 1837.

Sigarettholder som forestiller Fanny Elsslers bein.

nogle rå hænder til at klappe af henrykkelse» og andre til forlegent å vende blikket ned. Er inntrykket behagelig? spør Bounonville retorisk (samme sted s. 155 f.).

Vår tids feministiske forskning har naturlig nok vært mer opptatt av omkostningene for kvinnene. For vel kunne ballerinaen detronisere den mannlige danser, også lønnsmessig, men koreografene var normalt menn. Som så ofte når det gjelder kunst, ble kvinnen en fortolker, og ikke selv skapende og styrende. Presser vi poenget, ble den stumme kvinnens kropp et redskap for mannens ideer. Det vitner ikke bare ballerinasjakkelsen om; også ballettkorpset, hvor alle ansiktsuttrykk og bevegelser skulle samordnes så de ble ganske like, illustrerer denne nye teknologiseringen av kvinnekroppen.

Finansieringen av balletten lå også i menns hender. At publikum var mannsdominert, påvirket selvsagt forestillingens utforming. Dessuten var danserinnene, som oftest var underbetalte, hvis de ikke tilhørte primadonnagruppen, avhengige av mannlig proteksjon. De som lyktes, var gjerne elskerinner til direktører, koreografer eller innflytelsesrike aristokrater og salongløver. Lenger nede på stigen var ballettkorpsets ungpiker

tilgjengelige for tilbud som de fikk fra det mannlige publikum. Ja, i Parisoperaen ble det til og med en formell adgangsordning for menn som ville oppholde seg bak scenen for å knytte kontakt med danserinnene. Slik kom danserinnene til å legemliggjøre de mest trivielle forestillinger om kvinnen, på en gang en overjordisk skikkelse en kan tilbe og kvinnekjønn til salgs.

Utnyttelsen kunne dessuten kommersialiseres. Det ble for eksempel laget sigarettmunnstykker som forestilte Fanny Elsslers bein, disse beina som kunne få en mann til å gråte eller besvime, eller, som det rapporteres fra London i 1843, opptre som en gal og bite «his neighbour's pig-tail in sheer ecstasy» (Adair 1992, s. 97).

For ettertiden er det også lett å se at ballettens svevende, tynne kvinneskikkelse kunne bli en farlig identifikasjonsfigur for samtidens unge kvinner. Vi snakker jo om en tid da gelé og syltetøy var moderne diettmat for skrantende – og sultende – ungpiker fra samfunnets bedrestilte lag, og hvor den tuberkuløses hvite hud og febrerrøde kinn hadde noe forlokkende ved seg. For vi skal ikke glemme at døden alltid synes å ledsage denne stumme kvinneskikkelsen og at hun bekreftet at kvinnelig ungdom og

skjønnhet hørte døden til. I Taglionis *Sylfiden* dør hovedfiguren når mannen prøver å fange henne. I *Giselle* dør hel-tinnen fordi hun blir sviktet av en aristokratisk forfører. La meg også nevne en annen av Parisscenens sensasjoner fra årene rundt 1830, Aubers opera *Den Stumme i Portici*, hvor tittelrollen som den stumme fiskerpiken Fenella er en danserolle. Også Fenella dør, hun styrter seg i Vesuv, etter forgieves å ha prøvd å erobre sin prins, som nok elsker henne, men gifter seg med en «ordentlig» prinsesse i stedet. Operaen ble enormt populær, også i Norge.

En annen sak er at den dansende unge piken også kunne bli brukt som skremsel, slik tilfellet er i H.C. Andersens fortelling om «De røde sko», for nå å vende litt tilbake til eventyrfortellingen. «De røde sko» bygger på et motiv fra eventyret om Snehvit, hvor den onde stemoren må danse seg til døde i rødglødende sko i Snehviets bryllup. Hos H.C. Andersen er det unge Karen som dømmes av en engel til å danse seg ihjel, fordi hun var så stolt av sine nye, røde sko at hun tenkte på dem mens hun satt i kirken og lå foran alteret:

«Danse skal du!» sagde han, «danse paa dine røde Skoe, til Du bliver bleg og kold! til din Hud skrumper sammen som en Beenrads! Dandse skal Du fra Dør til Dør og hvor der boe stolte, forfængelige Børn, skal du banke paa, saa at de høre Dig og frygte Dig! Dandse skal Du, dandse --!» (Andersen 1962, s. 332.)

Scenebilde og ny teknologi

De svevende sylfider på Europas store scener i 1830- og 40-årene fikk ikke bare støtte av en mannlig arm og – etter hvert

– to tåspissko, de kunne også bli understøttet av røffere hjelpemidler, tauer som holdt dem oppe eller vogner som var skjult av kulissene og ble trukket rundt av scenearbeidere, gassbelysning som uthevet og skjulte. For fra årene rundt 1830 og fram mot 1850 skjer det en dramatisk utvikling av scenedekorasjonene og hele teknologien rundt teater-, ballett- og operaforestillinger i de store teaterhusene i Europa. Ny gassbelysning og mekanikk gir nye og hittil uante muligheter, også for å innordne mennesket i et helhetlig scenebilde der grensen mellom dødt og levende og mellom ulike former for liv settes på spill. Svevende feer kan nå bli både en demonstrasjon og et illusjonsskapende dementi av denne nye sceneteknologien. Tilsynelatende luftig (over)natur, og samtidig et eksempel på hva man kan få til i eventyrenes – og mekanikkens – tidsalder.

Hvor sterkt inntrykket kunne bli, kan vi ane i tidens reiseberetninger. Vi kan for eksempel gå til reisedagboken til den unge, musikalske Arendalspiken Sophie Dedekam, som besøkte Paris i 1845. Slik skildrer Sophie en av de eventyrlige teaterforestillingene hun så under oppholdet der:

I Henseende til Decorationer er det vel noget af det pragfuldeste man har seet. Det er ubegribeligt at man kan fremtrylle saadant. Man seer et Vandspring, en stor Fos af virkeligt Vand, hører Susen og seer Skummet glimre i Maaneskin, man seer Feer svæve op og ned i Luften, man seer Fiske som tale og danse, Urter som gaae, man seer i det Uendelige. (Dedekam 1929, s. 41)

En annen gang var Sophie i operaen og så og hørte Meyerbeeers *Robert le diabol*

le. Scenografien var igjen imponerende, og de blå lysene som danset og hoppet omkring da de døde nonnene steg opp av gravene i den berømte scenen i tredje akt, var forunderlige:

Men hvad jeg saae da Tæppet gik op, overtraf Alt hvad jeg havde tænkt mig. Scenen forestillede en Markedsplads med en Mængde Mennesker, Boder etc., og i Baggrunden seer man en By ved Søen, hvor Baade og smaae Fartøier seile forbi, Fjelde og en Dal ere paa den ene Side, nei, man kan ei tænke sig noget saa deilig. (...) Men idet Bertrand kommer ind, seer man smaae blaagtige Lys danse op og ned i Luften og hoppe omkring Gravene, hvorfra Nonnerne hæve sig, kaste deres Liigklæder og ere forandrede til Dandserinder, som søge at friste Robert til at gribe Ønskevisten, som ligger paa Alteret. Hvor jeg vilde ønsket du kunde have seet det, min søde Moder. (Dedekam 1929, s. 34)

At teknologien stundom kunne svikte, med farlige følger for danserinnene, er en annen sak. Den franske forfatter og kritiker Theophile Gautier, som for øvrig leverte historien til *Giselle*, beretter for eksempel om en gang det nesten gikk galt ved en beneficeforestilling for Marie Taglioni. To sylfider ble hengende i luften, og man fikk dem verken opp eller ned. Publikum skrek av skrekk, og til sist måtte teatermaskinisten risikere livet og komme ned i tau fra taket for å få dem fri (Adair 1992, s. 95).

Liv og dikt

Vi skal ikke lete lenge i skjønnlitteraturen fra første halvdel av det 19. århundre, før vi støter på de sylfidelignende kvin-

nene, de som ikke går, men synes å sveve bortover gulvet. Et i og for seg tilfeldig valgt, men karakteristisk eksempel er Marie-skikkelsen i G.P. Bloms roman *Fordum og nu* fra 1849.

Marie var en rank Skabning med de yndigste Former. I alle hendes Lemmer var den fuldkomneste Harmonie (...). Hendes Bevægelser var fulde af naturlig Ynde, og hun svævede som Sylphiden over Gulvet. (s. 204 f.)

Naturligvis dør Marie av uforklarlige grunner, hun svinner hen, mens hennes mer robuste pleiesøster Anna overlever.

Vi vet at kunsten imiterer livet, men vi vet også at livet imiterer kunsten. Kan-skje av den grunn kan vi ofte spore sylfiden mellom linjene i beretninger fra virkelige kvinners liv, i brev og dagbøker fra den tidsalder vi kaller romantikkens. Den svevende kvinneskikkelsen synes å være godt forankret både i kvinners og menns fantasiliv.

Jeg skal nøye meg med å trekke fram ett eksempel på denne fascinasjonen ved kvinners måte å gå på, levert av et par, Camilla Wergeland og Johan Sebastian Welhaven. Slik forklarer Welhaven hvordan han først ble tiltrukket av den 17-18 år gamle Camilla:

Jeg begyndte ikke med at føle Vendskab for Dem, men naar De gik over Gulvet eller sad fordybet i et Digt, som jeg forelæste, var det som en smuk Melodi spillede i mit Indre. (Collett 1927, s. 158)

Forklaringen kommer i et brev til Camilla Wergeland våren 1834. Tar vi Welhaven på ordet, var det altså hennes måte å gå på og hennes stumme lytten til hans stemme som først tiltrakk ham. Men da

«Og så hadde hun svarte sko, som var dobbelt så store som føttene. De skoene hadde pappaen hennes kjøpt til henne i Sør-Amerika, og de var så store forat de ikke skulle bli for små til henne når hun vokste, og Pippi ville aldri ha noen andre sko.»

Camilla – som jo var vant til å skritte ut hjemme på Eidsvold – en gang gikk ut i regn og blåst, trass i at Welhaven skulle komme og lese dikt for hennes vertskap i Christiania, ble han tydeligvis støtt. I hvert fall fikk hun like etter høre at han hadde sagt at hun hadde *store* føtter og gikk stygt på dem. Ennå på sine eldre dager, da Camilla Collett gjennomgikk dagboken sin fra 1830-årene, såret bemerkningen henne, og hun forundret seg over at han kunne si slikt, han som flere

ganger hadde rost hennes gange.

Det hører kanskje med til historien at Welhaven ble forferdet da Camilla Wergeland en gang fortalte ham at hun hadde gått på stylter. Klokt nok fortalte hun ikke at hun faktisk hadde vært drivende *god* til å gå på stylter. Det har vi flere vitnemål om enn hennes eget.

Mon vi ikke også skal unne oss en informasjon som Camilla Wergelands venninne Emilie Diriks leverer i et brev, at Welhaven en gang prøvde å skrive en

såkalt «kinesisk Fortælling». Heltinnen i fortellingen «havde saa smaae Fødder, jeg troer de vare 1/2 Tomme lange, at alt hvad hun havde paa, hvad hun *sad* paa, kort alt hvad der omgav hende, var af Porcelain». Opplysningen hadde hun fra bokhandler Johan Dahl, Welhavens forlegger (Collett 1930, s. 169).

«Og så sanne sko!»

«Romantikkens dameføtter» er et tema med mange forgreininger, som lett kan følges videre opp mot vårt eget århundre. Det skal jeg ikke gjøre her. Men det er fristende avslutningsvis å minne om en velkjent historie fra vår egen tid som kan leses som en kommentar til det tema jeg har tatt opp i denne artikkelen; jeg tenker på Astrid Lindgrens fortelling om *Pippi Langstrømpe*.

Nå skal det med en gang sies at vi ikke vet om Pippi hadde spesielt store føtter. Men store sko hadde hun i hvert fall. Lange nok til å vokse i, og store nok til å sprelle med tærne i. Det likte Pippi, derfor var hun glad i skoene sine, og derfor sov hun med føttene på puten. Et stykke på vei handler nemlig *Pippi Langstrømpe* om kvinneføttens frigjøring.

Det må ha vært denne sansen for føttens frihet som gjorde at Pippi, til forskjell fra den unge Camilla Wergeland, ikke ble slått ut den dagen hun møtte en høyrøstet, ung herremann som påstod at føttene hennes var for store. «Og så sanne sko!» ropte den slemme Bengt en dag til Pippi. «Få låne dem av deg da! Jeg ville gjerne ut og ro, skjønner'u». Pippi løftet i stedet Bengt opp «i de sterke armene sine» og sendte ham til værs i en fart. Det gjorde hun også med kameratene hans. De endte på en grein eller et hagegjerde, hvis de da ikke, som en av

dem, landet i et blomsterbed etter luftetur. For det skal innrømmes, at til sylfider klarer hun ikke å omforme nabolagets guttebøller. Selv ikke Pippi Langstrømpe.

Torill Steinfeld
post doc. stipendiat
Norges forskningsråd

Litteratur

- Adair, Christy. *Women and Dance, Sylphs and Sirens*. New York University Press, New York 1992.
- Andersen, Hans Christian. *Samlede eventyr og historier*, bind 1, 1962.
- Arnim, Bettina von. *Goethes Briefwechsel mit einem Kinde*. Leipzig 1920.
- Blackwell, Jeannine & Susanne Zantop. *Bitter Healing. German Women Writers 1700-1830*. University of Nebraska Press, Lincoln & London 1990.
- Blom, Gustav Peter. *Fordum og nu*. 1849.
- Bournonville, August. *Mit teaterliv*, I, København 1979.
- Cavell, Stanley. *A Pitch of Philosophy. Autobiographical Exercises*. Harvard University Press, Cambridge, Mass./London 1994.
- Chujoy, Anatole (ed.). *The Dance Encyclopedia*. New York 1949.
- Clément, Catherine. *Opera, or the Undoing of Women*. University of Minnesota Press, Minneapolis 1989.
- Collett, Camilla. *Optegnelser fra ungdomsaarene*. 1927.
- Collett, Camilla. *Breve fra ungdomsaarene*. 1930.
- Dedekam, Sophie. *Dagbok og brev*. 1929.
- Grimm, Jacob og Wilhelm. U.å. *Die Märchen der Brüder Grimm*. München.
- Lindgren, Astrid. *Pippi Langstrømpe*. 1982.
- Öhrström, Eva. Klaveret, notboken och behageligheten. Om kvinnors musicerande under romantiken. I Ulla-Brita Lagerroth og Margaretha Ramsay (ed.). *Romantiken över gränser*. 1993.

Note

1. Karoline von Günderrodes etternavn skrives normalt med to r-er. Von Arnim bruker bare én.

Hva koster smilene?

Av Ulla Forseth

Blide, smilende damer møter oss overalt i servicesektoren: Bak skrankene, i klesbutikkene og på kundeservice. Men hva koster smilene? Til hvilken pris er disse damene forekommende? spør Ulla Forseth, og svarer på basis av resultater fra et prosjekt som ble finansiert av Nordisk Ministerråd.

Serviceansatte er en stadig økende yrkesgruppe. 87% av alle yrkesaktive kvinner i Norge arbeider i dag i serviceyrker (Likestillingsrådet 1995). Mange av disse innehar såkalte frontlinjeyrker/interaktivt servicearbeid. Denne typen arbeid har følgende særtrekk sammenlignet med vareproduksjon (Norrman 1983):

- Produktet er ikke håndgripelig.
- Ansikt-til-ansikt-kontakt mellom tjenesteproducent og kunde/bruker.
- Produksjon og konsumpsjon skjer samtidig.

Møtet mellom tjenesteproducent og kunde, omtalt som «sannhetens øyeblikk» (et uttrykk fra tyrefekterarenaen), er avgjørende for kundens opplevelse av kvaliteten på tjenesten (Norrman 1983). Derfor er det viktig at tjenesteyteren er i stand til å tolke forventningene til kunden. Kvinner blir ansett for å være, og anser seg selv som, spesielt kvalifisert for slikt

arbeid (Acker 1994). Tjenesteyteren utfører en kjønnet jobb (Acker 1993). Hun eller han forventes å være blid, forekommende og omsorgsfull, kort sagt, opptre i tråd med stereotypiserte feminine atferdstrekk (Folgerø & Fjeldstad 1995, Leidner 1991). Men hva «koster» denne atferden og disse smilene? Hva er de positive og negative sidene i servicejobber med mange «sannhetens øyeblikk»? Denne artikkelen er basert på et større prosjekt om arbeidsmiljø, bedriftsstrategier og økonomi i tjenesteyting (Forseth 1994a). Prosjektet ble finansiert av Nordisk Ministerråd, og gjennomført i perioden 1991–1993.

Trekk ved «gode» og «dårlige» jobber

På bakgrunn av litteraturstudier og forskning med selvstyrte grupper i Norge på 1960-tallet, formulerte Thorsrud og hans

medarbeidere seks psykologiske jobbkrav som handler om ansattes behov for variasjon og innhold, læring og utvikling, innflytelse, støtte og respekt, helhet og at jobben er forenlig med en ønskelig framtid (Thorsrud & Emery 1969). Disse utgjør fundamentet for seinere arbeidsmiljølovgivning og teoretiske modeller om arbeidsmiljø. Warr (1987, referert etter Strack et al, 1991) bygger også på Thorsrud & Emery, og har formulert en modell for sammenhengen mellom arbeidsmiljø og mental helse. Ut fra dette har Warr laget en oversikt over hva som ideelt sett kjennetegner «gode» og «dårlige» jobber.¹:

- 1 Inntekt (lønn, pensjon).
- 2 Variasjon (varierte oppgaver eller variasjon i måten en utfører oppgavene på).
- 3 Identifikasjon med mål og oppgaver (om en ser eget arbeid som en integrert del av en helhet).
- 4 Kontroll og frihetsgrad (mulighet for å regulere arbeidsmengde, arbeidsbelastning, pauser o.l).
- 5 Bruk av ferdigheter og utviklingsmuligheter (mulighet for å kvalifisere seg).
- 6 Frykt (knyttet til å mislykkes, risiko for å miste jobben eller ikke å bli forfremmet).
- 7 Sikkerhet (i jobbsituasjonen, ens egen stilling, inntekt osv.).
- 8 Samhandling (sosialt fellesskap med overordnede og kolleger).
- 9 Sosial posisjon (status, tittel og prestisje som er knyttet til jobben).

Warr sier selv at denne inndelingen i kategorier ikke er uproblematisk. Listen kan både forkortes og forlenges. Enkelte faktorer, f.eks. lønn og samhandling, er dessuten bare viktige opp til et visst

punkt. Ifølge Warr vil «gode» jobber score positivt på alle dimensjonene bortsett fra «Frykt».

Kvinner og menn kommer imidlertid ikke likt ut når slike dimensjoner studeres (Kaul 1982, Kaul & Lie 1982). I typiske kvinneyrker, som det er mange av i tjenesteyting, er ofte arbeidet ensformig, frihetsgraden lav og påvirkningsmulighetene små (Karasek & Theorell 1990). Forskning har også vist at arbeidsvilkårene i slike kvinneyrker lett blir betraktet som «naturgitte», hinsides de ansattes styringsmulighet (Skaar 1988). I stedet for å kreve endringer i arbeidsvilkårene, mestrer ofte kvinner en belastende arbeidssituasjon ved hjelp av individuelle strategier, f.eks. deltid. Dermed er det lett å underkjenne belastningene i yrket, fordi de blir mindre synlige.

«Å selge opplevelser» og «skape en hjemlig atmosfære» mens «omsorgstanken tømmes»

Denne artikkelen er basert på data fra fire virksomheter. Ved valg av virksomheter var følgende kriterier sentrale: Privat og offentlig sektor skulle være representert. Vi ønsket også virksomheter med bare kvinnelige arbeidstakere, og virksomheter med begge kjønn i arbeidsstokken.

1. *Skrankepersonalet* (transportvirksomheten, privat sektor): Arbeidsoppgavene består i å registrere kunder, ta ut billetter og registrere bagasje. Begge kjønn er representert i arbeidsstokken, men det er kvinne- og mannsdominerte arbeidsområder. Gjennomsnittsalderen blir anslått til 35–40 år ved den utvalgte avdelingen. Deltidsarbeid er lite utbredt.

2. *Kundeservice* (kommunikasjonsvirk-

(Foto: Svein Erik Dahl, Samfoto.)

somheten, offentlig sektor): Arbeidet består i å besvare forespørsler og registrere ordrer og klager vedrørende kommunikasjonsutstyr. Begge kjønn er representert i arbeidsstokken, men det er kvinne- og mannsdominerte områder. De fleste arbeidstakerne er mellom 25–45 år. Gjennomsnittsalderen ved avdelingen er 35–37 år. Deltidsarbeid er ikke utbredt.

3. *Butikkseilgerne* (motekjeden, privat sektor): Arbeidet består i å betjene kunder, pakke inn tøy, slå inn på kasse, pakke ut, prise klær, henge opp klær i butik-

ken, tørke støv og rydde. Arbeidstakerne er kvinner. Ved den ene avdelingen er gjennomsnittsalderen 25 år, ved den andre 30–39 år. Deltidsarbeid er svært utbredt.

4. *Omsorgsarbeiderne* (omsorgsvirksomheten, offentlig sektor): Her fokuserer vi på de som har minst formell utdanning, som hjelpepleiere, hjemmehjelpere og assistenter. Deres brukere er hovedsakelig eldre mennesker som trenger hjelp til pleie og omsorg, matlaging og husarbeid, enten i eget hjem eller ved en institusjon.

Majoriteten av arbeidstakerne er kvinner. Deltidsarbeid er svært utbredt.

Til sammen intervjuet vi 20 kvinner i frontlinje-posisjoner og 10 ledere fra disse virksomhetene. Hvert intervju varte i 2–3 timer. Temaene for intervjuene var bakgrunnsinformasjon om virksomheten, organisasjon og ledelse, fagforening(e)s virksomhet, samarbeidsforhold og klima, mål for bedriften, tilstandsbeskrivelse av arbeidsmiljøet, mål for arbeidsmiljøarbeidet og hvordan en tenker rundt spørsmålet arbeidsmiljø og produktivitet. Vi har også supplerende data om Kommunikasjonsvirksomheten og Omsorgsvirksomheten fordi de har inngått i tidligere prosjekter.

Ved presentasjonen av data tar jeg utgangspunkt i Warrs klassifikasjon av «gode» og «dårlige» jobber (referert etter Strack et al. 1991). I tillegg har jeg inkludert noen dimensjoner som blir framhevet i mitt materiale. Disse er *arbeidstid, fysiske belastninger, tidspress og følelsesmessig stress*.

Hva er en god jobb?

Enhver slik tabell gir et forenklet bilde av virkeligheten, men kan likevel være nyttig fordi den gir en viss oversikt. I min drøfting av tabellen vil jeg konsentrere meg om fire hovedpoeng:

Det *første* poenget er knyttet til diskusjonen om hva som er en «god» jobb. Ut fra tabellen er «idealjobben» en jobb hvor en scorer positivt på alle dimensjonene. Dette er utopisk. Det sentrale er imidlertid grader av oppfyllelse. Problemet er at det er manglende standarder på flere av områdene. Tabellen dokumenterer at de fire jobbene avviker fra idealet om den «gode» jobb langs flere dimensjoner. Samtidig viser intervjuene at

mange av disse «avvikene» kompenseres (Forseth 1994a). Dette har også sammenheng med at det er *samspillet* mellom de ulike faktorene og arbeidstakernes evner, behov og forventninger som er avgjørende (Agervold 1991). Arbeidet blir oppfattet som givende fordi det kan sammenlignes med en «scene» hvor noe skjer hele tiden – «en sitter ikke bortgjemt på et kontor». Det er alltid en ny kunde å ta hånd om. Serviceyteren må fatte raske beslutninger og får ofte umiddelbar tilbakemelding. Arbeidsoppgavene er på en måte ikke varierte, f.eks. legge varer i en pose, slå inn på kasse, tørke støv og rydde. På den andre siden er variasjonen knyttet til den stadige strømmen av nye kunder/brukere. Kvinnene i materialet forteller hvordan det har blitt økt fokus på «sannhetens øyeblikk» – møtet med kunden. Det er ikke lenger tilstrekkelig med kunnskap om selve tjenesten, men tjenesteyter forventes å «gi noe av seg selv» og bruke «hode, hjerte og hender» for å «skreddersy tjenesten ut fra behovene til den enkelte kunde/bruker». Tjenesteyteren skal «selge en opplevelse». I butikken ble det også lagt vekt på å «skape en hjemmekoselig atmosfære» og «behandle kundene som gamle kjenninger». Dette er eksempler på det kjønnede preget i disse jobbene. Kvinners arbeid har tradisjonelt gått ut på å yte omsorg overfor andre.

Kontakten med kolleger blir også trukket fram som et positivt trekk ved arbeidet. Blant omsorgsarbeiderne blir det hevdet at den tette samhandlingen og «gruppepress» av og til oppleves som en barriere for å endre rutiner. I alle yrkesgruppene blir det gitt eksempler på «fjerne» ledere (Forseth 1994b). Spesielt hos Skrankepersonalet og Kundeservice sier personalet at de savner oppfølging fra lederne. Et fellestrekk ved de fire

yrkesgruppene er at de identifiserer seg sterkt med sine arbeidsoppgaver, og har et positivt forhold til arbeidsplassen totalt sett.

Kommersialisering av følelser

De nye jobbkravene har bidratt til at arbeidet er mer interessant og givende. Kvinnene gir uttrykk for at de opplever jobben som «givende», og de er stolte av arbeidsplassen. «Medaljen» har imidlertid en bakside. Dette har sammenheng med økte krav om effektivitet, produktivitet, rutinisering, omstilling og «kommersialisering av følelser». Den siste faktoren handler om å være blid og forekommende selv om kunden er ubehagelig. En kan derfor havne i en situasjon hvor en blir fremmedgjort i forhold til egne følelser og egen atferd. Smilet føles ikke lenger som ens eget.

Belastninger i seg selv er ikke nødvendigvis negative. Det skjer først når det ikke er samsvar mellom kravene og mulighetene til selv å styre belastningene. I litteraturen blir dette omtalt som stressende arbeid (Karasek & Theorell 1990). Mitt *andre* hovedpoeng er at det er slike jobber vi finner i utvalget. Alle de fire yrkesgruppene befinner seg nederst i hierarkiet, og arbeidstakerne rapporterer om lav kontroll/frihetsgrad. Dette har sammenheng med sterk kundestyring, og er et av særtrekkene ved tjenesteyting. Å være bedriftens ansikt utad innebærer situasjoner med krysspress:

«Målet med det nye kundekonseptet er økt service og kortere ventetid. Hver enkelt arbeidstaker skal nå betjene kunden fra A til Å. Dette innebærer mer variert arbeid for oss, men har også økt vår følelse av krysspress.

Ifølge det nye systemet, skal vi ikke bruke mer tid på hver kunde enn 12–15 minutter. Vanligvis er dette tilstrekkelig, men enkelte kunder har andre forventninger. De bruker telefonen som bindeledd til verden utenfor hjemmet, og ønsker ofte å fortelle sin livshistorie. Dette skaper et dilemma for oss, spesielt når vi får et signal om at andre kunder venter i telefonen.» (Kvinnelig serviceyter, Kundeservice.)

Dette er et eksempel på intensivering fordi «salget av opplevelser» skal foregå på kortere tid eller blir rutinisert.

Fysisk og mentalt slit

Alle de fire virksomhetene har, riktignok i varierende grad, satset på kurs- og opplæringstilbud. I Omsorgsvirksomheten er det minst tilbud til de minst faglærte, blir det hevdet. Slike «hopningstendenser», at de som har mest får mest, har også tidligere blitt dokumentert (Pape 1993). Både i Transportvirksomheten og i Kommunikasjonsvirksomheten blir det rapportert om frykt og usikkerhet på grunn av effektivisering, omstilling og nedbemannning (Forseth 1994b, Saksvik 1995). I en situasjon hvor selve jobben er truet, kan det være tøft å fortsatt «yte det lille ekstra» overfor kundene.

Flere av kvinnene sier at de føler seg som «ei vaskefille» eller «helt tom» ved arbeidsdagens slutt. En av kvinnene ved Kundeservice uttrykker seg slik:

«Jeg er helt utslitt. Du har tatt deg helt ut ... må ta meg igjen i hodet ... må leve med det. Jeg håper at vi kan få til litt mer jobbrotaasjon.» (Kvinnelig serviceyter, Kundeservice.)

De andre arbeidstakerne bekrefter dette. En av omsorgsarbeiderne uttrykker det slik:

«Omsorgstanken er tom når jeg kommer hjem til familien. Det er ikke mye omsorg igjen til ektefelle, barn og slektninger.» (Kvinnelig omsorgsarbeider, Omsorgsvirksomheten.)

Disse sitatene viser at denne typen arbeid ikke bare er fysisk, men mentalt slitsomt fordi en stadig «bruker hele seg» for å «tjene» andre. Det blir også sagt at flere har muskel/skjelettplager. Sykefraværet for hjelpepleierne og hjemmehjelperne i Omsorgsvirksomheten er alarmerende høyt. Sykefraværet er på henholdsvis 20% og 14%. I de tre andre virksomhetene er tallet vel 5%.

«Kjønningen» i frontlinjeyrker er tydelig med kvinner i kundeoposisjon, og menn som ledere, koordinatore og støt-tepersonell. Fra Transportvirksomheten har jeg hentet følgende sitat om den kjønnsmessige arbeidsdelingen:

«Det har hendt at enkelte kunder, for det meste menn, ikke gir seg før vi tar til tårene. Dersom en vanskelig situasjon skulle oppstå ved skranken, er det ofte nok å tilkalle en mannlig kollega fra 'de indre lokalene' (i en høyere posisjon) for å 'jekke ned' sinte (mannlige) kunder... Det er en tendens til at mannlige kolleger avanserer til en mer tilbaketrukket og beskyttet posisjon bort fra kundene. Dette blir også betraktet som naturlig fordi menn blir betraktet som mindre tålmodige enn kvinner.» (Kvinnelig serviceyter, Skrankepersonalet.)

Sitatet viser at avansement i denne typen jobb betyr å bevege seg bort fra kundene.

Det blir også sagt at det er forskjeller på hvordan kvinner og menn opptrer i sam-handlingen med kunder. Menn blir ikke ansett som å være like tålmodige som kvinner. Derfor foretrekker de heller en mer skjermet posisjon «bak scenen» hvor de kan kommunisere med sine «likemenn».

Frydefull utmattelse?!

Både inntekt og status er lav for butikk-selgerne og omsorgsarbeiderne, blir det sagt. Dette har sammenheng med at flere av disse yrkene ikke krever langvarig utdannelse, men har også historiske forklaringer. En av butikk-selgerne uttrykker det slik:

«Lønna er ikke til å leve av. Det skyldes at dette er et kvinneyrke. Det blir ikke sett på som et skikkelig yrke. Opprinnelig var det husmødre som ville ut i arbeidslivet – få litt 'rekreasjon'.» (Kvinnelig butikk-selger, Motekjeden.)

Dessuten er kvalifikasjonene i disse jobbene «usynlige», f.eks. kommunikasjon, sosiale ferdigheter og empati (Forseth 1995). Dette er ferdigheter som er vanskelige å formalisere eller beskrive. Lie & Rasmussen (1983) trekker også fram at slike ferdigheter ofte betegnes som kvinnelige egenskaper, og ikke som yrkeskvalifikasjoner som skal læres og belønnes. Det er ikke bare ferdighetene som er usynlige. Gjennom denne presentasjonen av positive og negative faktorer i frontlinjeyrker, har jeg dokumentert at mange av belastningene også er usynlige. I Motekjeden blir det f.eks. sagt av både ledere og arbeidstakere at arbeidsmiljøet er «bortimot problemfritt».

Tabell: Et «oversiktskart» over arbeidsmiljøtilstanden i fire utvalgte yrkesgrupper med kundekontakt.

	Skranke- personalet (Transport)	Kundeservice (Kommunika- sjon)	Butikk- selgerne (Motekjeden)	Omsorgs- arbeid- erne
Variasjon	+/-	+/-	+/-	+/-
Kontroll/frihetsgrad	-	-	-	-
Kompetanse/utviklings- muligheter	+	(+)	-	-
Kvalitet på samhandling kunder/brukere	+/-	+/-	+/-	+/-
Kvalitet på samhandling kolleger	+	+	+	+/-
Kvalitet på samhandling ledere	-	-	-	-
Fravær av frykt	(+)	(+)	+	+
God inntekt	+	+	-	-
Høy status	+	+	-	-
Ordinær arbeidstid	-	+	-	-
Fravær av fysiske belastninger	-	-	-	-
Fravær av tidspress/stress	-	-	-	-
Fravær av følelsesmessig stress	-	-	-	-

Jeg følger Warrs klassifisering og bruker pluss og minus til symbol for positive eller negative verdier på de ulike dimensjonene. En pluss etter f.eks. variasjon innebærer at arbeidet er variert. Ifølge Warr får gode jobber verdien pluss på alle dimensjonene med unntak av én. Denne dimensjonen er «frykt» (for å miste jobben, ikke bli forfremmet o.l.). Det samme gjelder «mine» tilleggsdimensjoner fysiske belastninger, tidspress og følelsesmessig stress. For at symbolene i tabellen visuelt skal bety det samme for alle dimensjonene, har jeg tilpasset de sistnevnte ved å sette f.eks. «fravær av frykt». Med andre ord vil en «god» jobb være en jobb med positive scorer på alle dimensjonene.

Arbeidsmiljøproblemene dreier seg særlig om «tørr luft, støv, støy, slitne bein og tunge løft». I intervjuene med arbeidstakerne ble det imidlertid også gitt eksempler på problematiske forhold knyttet til kunder, kolleger og ledelse. Til dels blir belastningene «kompensert» av de positive sidene i jobben. Spissformulert vil jeg likevel karakterisere disse jobbene med begrepsparet «*frydefull utmattelse*»! Intervjuene viser at frontlinje-arbeid er givende, men at det også kjennetegnes av ambivalens. Å inneha en posisjon mellom «barken og veden», hvor en opplever at en «bruker opp seg selv» under rammebetingelser som ikke gir rom for tilstrekkelig service, kan virke utarmende. Kundekontakten kan i slike tilfeller oppleves som mer belastende enn givende.

Deltidsvalget

Mitt *andre* poeng er knyttet til hvordan kvinnene mestrer de mest belastende jobbene. Bortsett fra Kundeservice, har alle de andre gruppene ubekvem arbeidstid eller skiftarbeid. For å unngå å bli utslitte velger kvinnene i de tøffeste yrkene, som f.eks. varehandel og omsorg, deltid.

«Jeg jobber deltid fordi full stilling ikke hadde gått. Altfor mye å jobbe i full stilling. Bruker for mye av deg sjøl på den måten ... Avhengig av familiesituasjonen ... Familieforhold gjør at mange går i redusert stilling. Det er holdningen til kvinner ... å gå ned i stilling ... Vil ikke ødelegge familielivet og ofrer i stedet penger og pensjonspoeng. I denne typen jobb bruker vi oss sjøl både fysisk og psykisk. Tar inn over oss sorg og pårørende. Føler oss pumpa. Med deltid

blir du litt mer skjermet.» (Kvinnelig omsorgsarbeider, Omsorgsvirksomheten.)

Det er få som greier «å stå jobben helt ut» – å være heltids omsorgsarbeider til de går av med pensjon, blir det sagt. Det blir også nevnt at det er lettere for ledelsen å «styre» arbeidstakere på deltid. Ifølge denne omsorgsarbeideren bidrar høy deltidsandel også til at det blir mindre fokus på belastningene i arbeidsmiljøet. *Belastningene blir på en måte tilslørt*, fordi kun et fåtall blir utsatt for de totale belastningene som yrket innebærer. Analysen viser videre at de to virksomhetene med høy deltidsandel, Motekjeden og Omsorgsvirksomheten, har flere barrierer for arbeidsmiljøutvikling (Forseth 1994a, Forseth 1995). Disse dreier seg blant annet om snever definisjon av begrepet arbeidsmiljø (fokus på de fysiske aspektene), fokus på kunder/klienter på bekostning av arbeidstakerne, manglende kartlegging av arbeidsmiljøtilstanden og mangelfull sykefraværstatistikk.

«Bortimot problemfritt» arbeidsmiljø

Avslutningsvis vil jeg nevne et *fjerde* poeng. Jeg har vurdert det slik at flere av kriteriene for en god jobb ikke er oppfylt, spesielt ikke hos butikkselgerne og omsorgsarbeiderne. Dette står i kontrast til deres egne beskrivelser. Spesielt gjelder dette butikkselgerne, hvor flere (både ansatte og lederne) omtalte arbeidsmiljøet som «bortimot problemfritt». Det er flere grunner til dette avviket: Deres fokus er, som tidligere nevnt, rettet mot fysiske arbeidsmiljøproblemer mer enn organisatoriske. Fenomenet har også

sammenheng med ulik kompetanse, ulikt utgangspunkt, ulike krav og forventninger. Videre har Bråten (1983) i sin modellmakt-teori trukket et skille mellom modellsterke og modellsvake aktører. I en interaksjonssituasjon vil ofte de underordnede ta de overordnede perspektiv, og resultatet blir f.eks. et ensartet syn på arbeidsmiljøet. Det kan også skyldes at belastninger på ett felt oppveies av positive forhold på et annet, f.eks. den «opplevelsesmessige» dimensjonen i møtet med kunden.

Avslutning

I litteraturen pågår det en diskusjon om «kostnader» og «belønninger» i frontlinjeyrker (Wharton 1993). På den ene siden blir det hevdet at frontlinjearbeid innebærer «kommersialisering av følelser» og fare for fremmedgjøring og utbrenthet (Hochschild 1983). Grimsmo et al. (1992) snakker om «det moderne tjenerskapet» som opplever «økende rutinisering av håndtering av krevende mellommenneskelige relasjoner». På den andre siden blir det sagt at slikt arbeid bare får slike negative konsekvenser under visse betingelser, som f.eks. for arbeidstakere med lav autonomi og lang ansiennitet og som arbeider lange dager. Denne studien bekrefter at interaktivt servicearbeid er preget av ambivalens: Kvinnene i mitt materiale sier at det er mange positive trekk ved denne typen arbeid. Intervjuene viser imidlertid at de positive sidene har en «bakside». Mer interessante og varierte arbeidsoppgaver parallelt med økende intensivering er også påvist av andre forskere (Acker 1992, Kvande & Rasmussen 1995). Arbeidet ved «front-linjen» innebærer risiko for emosjonell og fysisk utarming. Begrepet «frydefull utmattelse» passer

godt på deres beskrivelser. Noen av de mest belastende sidene ved jobben er dessuten usynlige, og knyttet til samhandlingen med kunden og «ledelses/støttepersonalets» vilje og evne til å yte støtte. Denne typen belastninger er vanskelig å kommunisere til ledelsen, og er derfor ikke legitimert som belastninger (Newton et al. 1995). Dette kan være noe av forklaringen på hvorfor kvinnene er så tilfredse med jobbene sine, samtidig som de seinere har mange eksempler på negative trekk.

Innledningsvis nevnte jeg at interaktivt servicearbeid er en kjønnet jobb. Serviceyteren forventes å være blid, forekommende, full av empati og omsorgsstereotypiserte kvinnelige atferdstrekk. Kvinner i frontlinje-posisjoner og menn som koordinatore og ledere «bak scenen», blir ansett som naturlig bl.a. fordi «menn ikke er så tålmodige som kvinner» (Forseth 1994a). Som i krigstid (frontlinje er en militær metafor), blir det betraktet som en forfremmelse å forflytte seg fra frontlinjen, og også en måte å overleve på (bort fra selve slaget). I servicesektoren er imidlertid kvinnene igjen for å «kjempe i slaget om kundene». Dersom frontlinjepersonell skal bli en konkurransefaktor ved å «selge positive opplevelser», er det viktig med økt bevissthet om de usynlige belastningene i interaktivt servicearbeid.

*Ulla Forseth
forsker,
SINTEF IFIM*

Litteratur

Acker, Joan. The Future of Women and Work: Ending the Twentieth Century. I *Sociological*

- Perspectives*, 1992, nr. 1, s. 53-68.
- Acker, Joan. Å kjønne organisasjonsteori. I *Nytt om kvinneforskning*, 1993, nr. 1.
- Acker, Joan. The Gender Regime of Swedish Banks. I *Scand. Journ. of Management*, 1994, nr. 2, s. 117-130.
- Agervold, Mogens. Det gode arbejde i psykosocialt perspektiv. I *Nordisk Psykologi*, 1991, nr. 4, s. 249-273.
- Bråten, Stein. *Modeller av menneske og samfunn*. Universitetsforlaget, Oslo 1983.
- Folgerø, Ingebjørg S. & Ingrid H. Fjeldstad. On Duty – Off Guard: Cultural Norms and Sexual Harassment in Service Organizations. I *Organization Studies*, 1995, nr. 2, s. 299-313.
- Forseth, Ulla. *Arbeidsmiljø som konkurransefaktor i tjenesteyting?* Nord 1994:6, Nordisk Ministerråd, København 1994a.
- Forseth, Ulla. *Reactions du personnel face aux changements organisationnels et importance du comportement de l'encadrement*. Paper presentert på Congrès international de psychologie de travail de langue française, Neuchâtel, Sveits, 31. august – 2. september, 1994b.
- Forseth, Ulla. «Front-line Girls» and «Backstage Boys». *Work Environment and Gender Structures in Interactive Service Work*. Paper til The 2nd European Conference of Sociology, Budapest, Ungarn, 30. august – 2. september, 1995.
- Grimsmo, Asbjørn et al. *Det moderne tjenerskap: varm på beina, kald i hjertet? Noen sider ved arbeidsmiljøet i tjenesteyting*. Rapport nr. 12, Arbeidsforskningsinstituttet, Oslo 1992.
- Hochschild, Arlie R. *The Managed Heart. Commercialization of Human Feeling*. University of California Press, Berkeley 1983.
- Karasek, Robert & Töres Theorell. *Healthy Work, Stress, Productivity and the Reconstruction of Working Life*. Basic Books, New York 1990.
- Kaul, Hjordis. *Når fravær er nærvær. Småbarnsforeldres bruk av omsorgspermisjoner*. Rapport 82009, SINTEF IFIM, Trondheim 1982.
- Kaul, Hjordis & Merete Lie. When Paths are Vicious Circles – How Women's Working Conditions Limit Influence. I *Economic & Industrial Democracy*, 1982, 3, s. 465-481.
- Kvande, Elin & Bente Rasmussen. *Intensification through Decentralization. Reorganization as Gendered Processes*. Paper til The 2nd European Conference of Sociology, Budapest, Ungarn, 30. august – 2. september, 1995.
- Leidner, Robin. Serving Hamburgers and Selling Insurance: Gender, Work, and Identity in Interactive Service Jobs. I *Gender & Society* 1991, nr. 2, s. 154-177.
- Lie, Merete & Bente Rasmussen. *Kan kontordamene automatiseres?* Rapport 83004, SINTEF IFIM, Trondheim 1983.
- Likestillingsrådet. *Minifakta om likestilling*, Oslo 1995.
- Newton, Tim et al. *«Managing» Stress – Emotions and Power at Work*. Sage, London 1995.
- Norrmann, Richard. *Service Management: Ledelse og strategi i produksjon av tjenester*. Bedriftsøkonomens forlag, Oslo 1983.
- Pape, Tom C. *Arbeidsmiljø i Norge*. FAFO-rapport nr. 149, FAFO, Oslo 1993.
- Saksvik, Per Øystein. Attendance Pressure during Organizational Change. I *International Journal of Stress Management*, akseptert for publisering 1995.
- Skaar, Solveig. *Mangel på spesialsykepleiere – et spørsmål om utdanningskapasitet eller arbeidsvilkår?* Rapport 88005, SINTEF IFIM, Trondheim 1988.
- Strack, Fritz et al. *Subjective Well-being*. Pergamon Press, Oxford 1991.
- Thorsrud, Einar & Fred E. Emery. *Mot en ny bedriftsorganisasjon*. Tanum, Oslo 1969.
- Wharton, Amy. The Affective Consequences of Service Work. I *Work & Occupations*, 1993, nr. 2, s. 205-232, 1993.

Note

1. Kategoriene er oversatt av artikkelforfatteren.

Om uønsket seksualitet i idretten

Av Liv-Jorunn Kolnes

Gjennom historien om «Lotta» ønsker Liv-Jorunn Kolnes å belyse et lite omtalt fenomen: uønsket seksuell oppmerksomhet i idrettslivet. Ett av funnene i hennes doktorgradsarbeid om kvinner og toppidrett handler om de motsetninger og dilemmaer som kvinnelige utøvere står overfor som kvinner og som idrettsutøvere. Mange av dem utsettes for ulike former for uønsket seksualitet. Problemet er sammensatt. Det handler om at idrett, kjønn og seksualitet veves sammen på en måte som oppleves som problematisk for den enkelte og for miljøet, og der utøveren befinner seg i en svært sårbar posisjon.

I mitt doktorgradsarbeid *Kvinner og toppidrett: Om kjønn, kropp, seksualitet og relasjoner i toppidretten* (Kolnes 1994), så jeg på motsetninger og dilemmaer som kvinnelige utøvere står overfor som kvinner og som toppidrettsutøvere. Ett av funnene er at mange kvinnelige idrettsutøvere utsettes for ulike former for uønsket seksualitet i idretten. Fenomenet «uønsket seksualitet» er imidlertid et sammensatt fenomen som ikke kan defineres entydig. Det handler om at idrett, kjønn og seksualitet veves sammen på en måte som oppleves som problematisk for den enkelte og for miljøet.

Det handler også så å si alltid om maktmisbruk, overfor personer som treneren har makt over og som er i en sårbar posisjon med hensyn til å havne i en avhengighetsrelasjon til treneren.

I studier av arbeidsliv og seksualitet har denne type erfaringer blitt analysert og beskrevet under begrepene «seksuell trakassering» og «seksuelle overgrep», som igjen kan defineres inn under den begrepsmessige samlebetegnelsen *seksualisert vold*.

Felles for definisjonene av uønsket seksualitet er at de omfatter et stort spekter av uønskede tilnærmelser som for den

utsatte ofte representerer en invadering og en følelse av angrep på egen identitet. Det er ikke alltid mulig å trekke klare skillelinjer mellom innholdet i de ulike begrepene, ettersom fenomenene ofte glir over i hverandre. Forskere har argumentert for at det er makt, og ikke seksualitet, som er nøkkelkonseptet i ulike former for seksualisert vold, og at det er vår kjønnskultur, samt dominans- og underordningsaspektet ved seksualitet, som er basis for fenomenet. (Russel 1984; Holter 1992a) Det handler om en type makt som utspilles i direkte interaksjon mellom mennesker, og som er en av flere hersketeknikker som benyttes av enkelte menn for å kontrollere, dominere eller utnytte kvinner. Det handler altså mye om mannlig dominans gjennom seksualitet.

For å få et bedre grep om dette fenomenet slik det utspiller seg i den organiserte idretten, vil det være hensiktsmessig å se nærmere på hvordan den forskningen som har studert seksuell trakassering og seksuelle overgrep har behandlet fenomenet. Det er ikke sikkert at de eksisterende begrepene er de som nødvendigvis skal brukes i idrettssammenheng, men de kan – inntil videre – tjene som foreløpige analyseredskaper. Nedenfor vil jeg først si litt om hva litteraturen sier om omfang og konsekvenser av seksuell trakassering og seksuelle overgrep mer generelt, før jeg sier noe om situasjonen i idretten.

Omfang og konsekvenser av seksuell trakassering og seksuelle overgrep

Seksuell trakassering er ofte beskrevet som et fenomen som kjennetegnes av at

kvinner behandles som seksuelle objekter. Fenomenet refererer til uønskede seksuelle tilnærminger som inntil midten av 1970-årene har vært preget av *taushet* og *språkløshet*. Selv om det hender at også menn blir trakassert, viser forskningen at seksuell trakassering først og fremst er noe som kvinner utsettes for av menn i ulike sosiale sammenhenger – på jobben, på skolen, på gata, osv, der kvinner og menn må forholde seg til hverandre. Menn ser ut til å definere og oppleve seksuell trakassering svært forskjellig fra hvordan kvinner definerer fenomenet. I motsetning til kvinner, føler mange menn seg smigret over å få seksuell oppmerksomhet fra kvinner på jobben. (Gutek og Dunwoody, 1987.)

Utforskningen av seksuell trakassering sammenfaller med nyere studier av arbeidslivets seksuelle organisering (Hearn og Parkin 1985; Hearn m.fl. 1989). Denne forskningen argumenterer for at seksualitet i arbeids- og organisasjonslivet ikke må betraktes som et personlig eller privat anliggende, men som et offentlig og organisatorisk fenomen som må studeres og analyseres på linje med andre organisasjonsmessige forhold (Gutek 1989). Ettersom alle kvinner i prinsippet kan utsettes for dette, må seksuell trakassering betraktes som et kjønnsbasert kollektivt, strukturelt og kulturelt problem, og ikke som et individuelt problem. Av dette følger at søkelyset også må rettes mot en kulturs kjønssystem for å kunne forstå og forandre.

Sentralt i definisjoner av fenomenet seksuell trakassering er at de henspiller på tilskuede eller gjentatte verbale kommentarer, handlinger eller fysisk kontakt som er av en seksuell karakter, og som oppleves som uønskede og krenkende av mottakeren. Når ulike definisjoner av seksuell trakassering sammenfattes, om-

fatter disse følgende verbale og fysiske dimensjoner:

- uønskede seksuelle hentydninger eller kommentarer om kropp, klær og privatliv, som for eksempel «jeg liker dine sexy nye tights»
- uønskede telefonsamtaler, eller brev med seksuelt innhold
- å bli vist/få bilder eller ting av seksuell art der dette er uønsket
- latterliggjøring av og seksuelle vitser om kvinner generelt
- gjentatte uønskede forslag eller invitasjoner om seksuelle tjenester eller et seksuelt forhold
- implisitte eller eksplisitte trusler¹
- å bli «plukket» på, eller utsatt for annen uønsket kroppsberøring av seksuell karakter
- stryke seg inntil kroppen på andre
- forsøk på å kysse eller på å gi kjærtegn
- voldtekt eller voldtektsforsøk

Når det gjelder *seksuelle overgrep* har det også vært gitt en rekke definisjoner. Forskjellene mellom dem viser seg ved at ulike aspekter ved overgrepet vektlegges. Groth og Birnbaum (1979) definerer seksuelle overgrep som alle seksuelle handlinger der en person blir presset eller tvunget inn i en seksuell aktivitet mot sin vilje. En av de mest aksepterte definisjonene med hensyn til seksuelle overgrep mot barn finner en hos Schechter og Roberge (1976). Ifølge deres definisjon dreier seksuelle overgrep seg om involvering av barn eller ungdommer i seksuelle aktiviteter som de ikke fullt ut forstår, og som de ikke er i stand til å gi et kvalifisert samtykke til. Situasjoner der det ikke er nødvendig med trussel eller tvang regnes i den forstand også som overgrep.

Ulike former for *seksuell oppmerksomhet* kan imidlertid også oppleves som ønsket og/eller som et positivt element i ulike sosiale relasjoner, men dette faller selvsagt ikke inn under en definisjon av hva som betegnes som seksuell trakassering eller seksuelle overgrep. Den uønskede seksuelle oppmerksomheten som finner sted mellom to parter i ulike sosiale sammenhenger kan betegnes som en gjensidig ønsket seksuell opplevelse mellom to likeverdige parter. Spesielt for det som kan beskrives som seksuelt trakasserende handlinger eller seksuelle overgrep er først og fremst at de oppleves som uønskede og krenkende av den som utsettes.

Hvem utsettes?

Selv om kvinner i alle aldre, av ulike raser, fra forskjellige yrker og inntektsgrupper og med ulik ekteskapelig status opplever seksuell trakassering, viser forskningen at unge og ugifte kvinner er mest sårbare. (Gutek og Dunwoody 1987.) En norsk studie av seksuell kontakt mellom psykologer og klienter viser også at det er de yngre kvinnelige klientene som er i faresonen, mens det er de middelaldrende og eldre mannlige terapeutene som utgjør en risiko for andre (Haavind og Hvistendahl 1992). I tillegg ser det ut til at kvinner i utradisjonelle jobber (Gutek og Morasch 1982) og i jobber der det er stor kjønnskjøvet (Frøberg og Sørensen 1992) er mer utsatt for seksuell trakassering enn andre kvinner. Kvinner som befinner seg i en underordnet stilling i forhold til de menn de samhandler med, er som nevnt også sårbare for seksuell trakassering, ettersom fenomenet ikke bare handler om seksualitet, men også om makt. Mens kvinner forsøker å unngå menn som trakasserer, er de altså samtidig ofte avhengige av

disse mennene i arbeidssituasjonen.

Omfang

De fleste undersøkelser av seksuell *trakassering* er gjort i Nord-Amerika, men temaet har de siste årene også fått økt forskningsoppmerksomhet i Norge og Skandinavia. En årsak til dette er at man har fått øynene opp for at seksuell trakassering påvirker det psykososiale arbeidsmiljøet særlig for kvinnene. Uten å gå i detalj om hva de forskjellige undersøkelsene sier om utbredelsen av seksuell trakassering i denne sammenheng, viser forekomststudiene at tallene varierer fra 9 til 88 prosent.² Studiene forteller at kvinner ofte har en bredere definisjon av *innholdet* i begrepet seksuell trakassering enn menn. «Når kvinner gjør vurderingen, definerer de et bredt spekter av seksuell oppførsel på arbeidet som seksuell trakassering, mens mennene tenderte mot å bare regne mer ekstrem oppførsel som trakassering», sier Gutek og Dunwoody (1987:254).

Når det gjelder forekomst av seksuelle *overgrep* viser en norsk representativ undersøkelse at 19 prosent av voksne kvinner og 9 prosent av mennene har vært utsatt for seksuelle overgrep før de fylte 18 år (Sætre, Holter og Jebsen, 1986). En gjennomgang av en rekke forekomstundersøkelser viser imidlertid at tallene varierer fra 6 prosent til 62 prosent når det gjelder jenter, og fra 3 prosent til 31 prosent når det gjelder gutter (Peters, Wyatt og Finkelhor, 1986). Den store variasjonen i forekomst-tallene kan skape forvirring om hvor omfattende seksuelle overgrep er. Til tross for usikkerhet i de forutsetningene som disse tallene bygger på, mener Normann, Thams og Magnus at «med så høye prevalens-tall som selv de mest konservative estimatene tilsier, og med

de skadevirkningene alvorlige overgrep medfører, kan det slås fast at seksuelt misbruk av barn er et folkehelseproblem» (1992:330).

Konsekvenser

Alle typer handlinger som oppleves som uønsket seksuell oppmerksomhet får konsekvenser både for de kvinnene som rammes direkte, og for organisasjonen eller det psykososiale arbeidsmiljøet som de er en del av (Gutek og Dunwoody 1987). Ifølge litteraturen opplever kvinner som utsettes for seksuell trakassering i arbeidsorganisasjoner ofte lavere produktivitet, mindre tilfredshet med jobben, redusert selvtillit, og tap av motivasjon overfor sitt arbeid (Gutek 1985). Kvinner som trakasseres føler ofte sinne og bitterhet, og de påtar seg ofte skylden selv for at de er blitt utsatt for seksuell trakassering (Jensen og Gutek 1982).

Når det gjelder konsekvensene av seksuelle overgrep er skadevirkningene ofte alvorligere. Ulike former for seksuelle problemer, misbruksproblemer og depresjons-, angst- og somatiseringsproblemer er beskrevet som vanlige konsekvenser blant ofrene. Å leve med overgrepserfaringer er en lang prosess av reaksjoner som ikke uten videre kan beskrives som «tilstander», ettersom sporene av erfaringene ofte endrer seg over tid.

Seksuell trakassering i idretten

Inntil midten av 1980-tallet har seksuell trakassering vært et lite kjent og utforsket fenomen i idretten. Forekomstundersøkelser av seksuell trakassering i idretten finnes foreløpig ikke, men nyere undersøkelser indikerer at seksuell trakassering av kvinnelige idrettsutøvere er et omfattende problem som må bli tatt på

alvor (Clarke og Gwynne-Tymothy 1988; Lackey 1990; Lenskyj 1990, 1992). Litteraturen sier at det eksisterer ulike former for uønsket seksualitet i idretten, fra de mer «moderate» tilnærmelsene, til de mer alvorlige overgrepene (incest). Mellom disse ytterpunktene ligger det igjen ulike variasjoner av ødeleggende trener/utøver-konstellasjoner.

Mens mange har forestillinger om at kvinnelige idrettsutøvere har mye selvtillit og «mental tøffhet», viser nyere studier at en treners autoritet, og ofte manipulerende eller utnyttende atferd, sjelden blir utfordret av kvinnelige idrettsutøvere. Som tilfellet er med kvinnene i min egen doktorgradsstudie, rapporterer også et økende antall kvinnelige utøvere i USA og Canada at uønsket seksuell oppmerksomhet og psykologisk krenkende atferd fra mannlige trenere er så vanlig at det nærmest blir oppfattet som et *normalt* fenomen ved idretten (Blinde 1989; Crosset 1986). Som kvinner på andre mannsdominerte områder, synes mange kvinnelige utøvere å ha resignert i forhold til verbal og fysisk trakassering. En av de første undersøkelsene av seksuell trakassering i idretten i USA viser at de kvinnelige utøvernes følelse av maktesløshet og mangel på muligheter til å påvirke situasjonen, førte til en slags «akseptering» av nedsettende kommentarer og påtrengende atferd fra mannlige trenere (Lackey 1990).

Bortsett fra at temaet er berørt i mitt doktorgradsarbeid (Kolnes 1994), har man i Norge ikke satt seksuell trakassering på dagsorden i idrettsforskningen. I en undersøkelse av spiseforstyrrelser blant kvinnelige toppidrettsutøvere, rapporterte imidlertid noen av kvinnene at en av årsakene til at de hadde utviklet spiseforstyrrelser hadde sammenheng med at de var blitt seksuelt misbrukt/

utnyttet av treneren (Sundgot-Borgen 1994). I den øvrige litteraturen om spiseforstyrrelser blant kvinnelige idrettsutøvere er seksuell trakassering og psykologisk manipulerende atferd og kommentarer i forhold til kropp og utseende fra trenerens side godt dokumentert. Det hevdes blant annet at mange kvinnelige idrettsutøvere tyr til mer eller mindre helsefarlige slankemetoder for å leve opp til trenerens, dommerens og publikums krav om heteroseksuell attraktivitet (Rosen og Hough 1988; Black og Burokes-Miller 1988; Ciliska og Rice 1989). Dette mønsteret og den økende seksualiseringen av den kvinnelige toppidrettsutøverens kropp, er strukturer som også bekreftes i min egen studie.

I mitt materiale forteller både de kvinnelige og de mannlige utøverne at det at mannlige trenere ofte prøver seg på kvinnelige utøvere, er noe «alle» vet om, og at det er et ganske vanlig fenomen i idretten. Materialet viser at det først og fremst er de kvinnelige utøverne som rapporterer at de utsettes, og at det er mannlige trenere som utsetter kvinnelige utøvere for denne type oppmerksomhet. Undersøkelsen forteller også at det ofte er stor aldersforskjell mellom den utsatte og den som utsetter. Mange av de intervjuede lagutøverne fortalte dessuten om trenere som til stadighet prøvde seg på, eller hadde hatt et forhold til, flere jenter på samme lag.

I tillegg avdekker avhandlingen at «systemet» er innrettet på en måte som i større grad beskytter trakassereren enn den som utsettes. Flere av kvinnene fortalte for eksempel om trenere som i opptil flere år har forsøkt seg på jentene i laget uten å lykkes, og uten at det har blitt reagert fra klubbledelsen. En kvinnelig lagutøver fortalte at spillerne en gang henvendte seg til ledelsen i klubben

fordi de ønsket å få sparket treneren. De følte det var en belastning å ha en trener som ikke kunne «la jentene være i fred». Klubbens ledelse gikk imidlertid imot å fjerne treneren, ettersom laget da kunne «risikere å bli stående uten trener resten av sesongen». Ledelsen signaliserte på denne måten at de *aksepterte* trenerens tilnærmelser overfor de kvinnelige utøverne, samt at prestasjonsmessige hensyn var viktigere enn hensynet til kvinnene.

At barn og unge i idretten involveres i seksuelle aktiviteter som de ikke fullt ut forstår, eller som de ikke er i stand til å gi et kvalifisert samtykke til, har vi også fått kunnskap om gjennom saker som er blitt ført for retten. I ett tilfelle ble en mannlig trener dømt etter å ha misbrukt en kvinnelig utøver seksuelt i 11 år. Overgrepene begynte da jenta var 10 år, og ble i starten begrunnet med at de ville gjøre henne til en bedre idrettsutøver. For jenta var treneren en tillitsperson som hun stolte på, han var en slags «farsperson» for henne. Treneren hadde stor makt over henne, både som voksen, som mann, og som trener, men misbrakte grovt tillitsforholdet til jenta og den maktposisjonen som han befant seg i.

Inntrykket er at ulike former for uønsket seksualitet av mange blir oppfattet som en «alminnelig» del av idrettens trener- og organisasjonskultur. Det ser dessuten ut til at mange (mannlige) ledere ikke forstår at det kan være et problem for unge jenter at treneren hele tiden prøver seg på dem. Inntrykket er også at ledere ofte oppfatter de mannlige trenernes seksuelle interesse for de ofte langt yngre kvinnelige utøverne som en «naturlig» del av kjønnssystemet. I den forstand ligger det en innebygd kjønnsdiskriminering i idretten ved at mannlige ledere og tillitsvalgte i tilfeller av motsetninger og konflikter identifiserer seg

sterkere med de mannlige trenerne enn med de kvinnelige utøverne.

Historien til Lotta

Det kan se ut til at idretten gir mange anledninger – både på det relasjonelle, det kulturelle og det strukturelle plan – til at ulike former for uønsket seksualitet kan finne sted. Ut fra den kunnskapen jeg har om fenomenet og ut fra mine samtaler med kvinner som har vært utsatt for mer eller mindre alvorlige former for grenseoverskridelser, kan flere historier fortelles om det som utspiller seg mellom mannlige trenere og kvinnelige utøvere i idretten. Den historien som jeg nå vil fortelle er således bare en av flere, men ikke desto mindre kan den være betegnende for sosiale omstendigheter der jenter utsettes for seksuell oppmerksomhet eller manipuleres inn i en seksuell relasjon av trenerne sine. Historien er rekonstruert på bakgrunn av flere jenters og kvinners beretninger.

Lotta er en svært dyktig og lovende utøver. Hun er 13 år når den nye treneren – en mann på 31 som er samboer og far til to små – kommer inn i bildet. Som jenter flest på den alderen har hun ikke erfaringer med nære relasjoner til det annet kjønn fra før av. Hun har heller ikke mye tid til overs for gutter, ettersom idretten krever mer og mer av hennes fritid. Lotta får snart rikelig oppmerksomhet fra treneren. Hun får ekstra oppfølging og etter hvert får hun også særbehandling fra trenerens side i form av spesielle treningsprogram og oppfølging av disse. Treneren lar henne forstå at hun er spesiell, og at hun har et unikt talent sammenlignet med de andre jentene. Hun er hans spesielt utvalgte. Etter hvert som Lotta blir eldre (14-15 år), utvides oppmerksomheten til også å gå utover

treningssituasjonen. Treneren må jo «passe på slik at hun ikke foretar seg ting som kan gå ut over treningen hennes», særlig da med tanke på gutter og slikt. Han passer henne opp når hun er alene, gir henne skyss hjem, inviterer henne ut, på kino eller lignende. Samværet er i det store og hele begrunnet med at han vil gjøre henne til en best mulig idrettsutøver, derfor får hun denne ekstra «omsorgen». Og Lotta synes på sin side det er flott å ha en trener som gir henne så mye oppmerksomhet, en som kan så utrolig mye om trening. Dette er en type oppmerksomhet som hun ikke tidligere har opplevd.

Lotta har stor respekt for treneren, han er en betydningsfull tillitsperson som hun er blitt sterkt knyttet til. Han er blitt en svært viktig person i livet hennes, hans ord er selve «loven» for henne. Han hjelper henne jo med å bli en bedre idrettsutøver, og er det noe hun virkelig ønsker seg så er det en gang å komme på landslaget. Omgivelsene hennes er også svært opptatt av dette, og støtter opp under satsingen hennes. De ser ikke annet enn at hun er en lovende utøver med stor idrettslig fremgang.

Som ung kvinne er hun imidlertid i en svært sårbar posisjon med hensyn til fysiske tilnærmelser fra det annet kjønn. Etter hvert forteller treneren henne hvor flott han synes hun er. Hun er den fineste jenta han kjenner, og hun har den flotteste kroppen. En sen vinterkveld – uventet og plutselig – smyer han hånda si under gensen hennes mens de sitter i bilen utenfor idrettshallen. Lotta blir så overrumplet at hun er ute av stand til å yte motstand. Hun klarer ikke å reagere eller beskytte seg. Det er ufattelig og uforståelig for henne at treneren, som hun jo har sånn tillit til, tar på henne. Og så på den måten! Hun reagerer med å bli hand-

lingslammet, maktesløs og ordløs. Episoden representerer begynnelsen på en svært vond og vanskelig tid for Lotta.

Treneren forteller henne at det er best at ingen får vite om dem, og at det han gjør med henne kan være en hemmelighet mellom bare de to. Av frykt for å bli avvist av treneren, av redsel for ikke å bli trodd og av skyldfølelse og usikkerhet med hensyn til sin egen rolle i det som har funnet sted – ja, for hun kunne jo egentlig ha trukket seg unna, men gjorde det ikke – tør ikke Lotta si fra verken til venninnene eller til andre voksne. Det er vel heller ikke så alvorlig at han tar på kroppen hennes, eller at han kom inn på rommet hennes og ville ligge ved siden av henne på forrige samling, tenker hun. Dessuten så har han jo, når alt kommer til alt, vært så snill mot henne, og hjulpet henne til å bli en av de mest lovende i sin idrettsgren.

På den annen side både kjenner og vet hun med seg selv at det som skjer er galt. Men hun fortrenger det og distanserer seg fra det ved å bagatellisere det. Før hun forstår konsekvensene av hva som er i ferd med å skje, sitter hun «i klisteret». Hun er i en umulig situasjon, som hun ikke klarer å komme seg ut av; det blir galt uansett hva hun gjør. Å si fra om det som har skjedd blir problematisk fordi det har foregått over tid: «Du var jo med på det selv» og «hvorfor har du ikke sagt fra tidligere?», vil kanskje omgivelsene si. Dessuten har hun svært ambivalente følelser overfor treneren sin: hun er jo glad i ham, samtidig som hun vet at det han gjør med henne er galt og ekkelt.

Denne historien er som nevnt kun en av flere som rammer unge idrettsjenter. Med den ville jeg vise hvordan slike møter kan fortone seg, hvordan de kan utvikles over tid, og hvilken umulig situasjon den involverte kan havne i. Den

reiser dessuten en rekke spørsmål ved konsekvensene av slike møter: Kanskje Lotta ikke tør stå fram før hun er blitt godt over 20 år og gammel nok til å være helt sikker på at det var galt det som skjedde? Kanskje får hun problemer senere med å gå inn i kjæresteforhold til gutter? Kanskje hun får spiseproblemer og/eller psykiske problemer som følge av alt det fortrente som ingen har fått vite om og som har festet seg i kroppen hennes? Eller hun blir kanskje latterliggjort av idrettsmiljøet hjemme for det som hun har stått fram med, men som ingen tror på? Kanskje hun må slutte med idretten for å slippe å treffe treneren? Hva skal hun da fylle livet sitt med? Hun har jo vært idrettsaktiv i hele oppveksten og det er jo det hun mestrer best av alt. Og så er det hun som skal straffes for at treneren hennes ikke klarer å forholde seg profesjonelt nok i relasjon til de jentene han trener?

Avslutning

Som følge av at begge kjønn i dag er deltakere på de ulike arenaene som idretten utspiller seg i er det naturlig at idretten – som andre organisasjoner og arbeidsplasser – også er blitt en arena for rekruttering av kjærlighetsforhold. Men det er ikke disse «likeverdige» forholdene som var tema for denne artikkelen. Det er de ulikeverdige og de problematiske relasjonene, som kjennetegnes av trenere som misbruker sine maktposisjoner, som har vært i fokus.

Gjennomgåelsen ovenfor viser at fenomenet uønsket seksualitet er et svært problematisk og til dels skjult organisasjonsmessig problem i idretten. Det er et fenomen som vi trenger mer kunnskap om, for at vi skal klare å begrense omfanget og redusere skadevirkningene.

Aktuelle spørsmål i det videre arbeidet er blant annet: Hvordan skal fenomenet gripes an videre? Hvordan skal vi som forskere og behandlere forholde oss til fenomenet? Hvilke begreper skal vi bruke i studiet av det? Og hva kan vi gjøre med hensyn til forebygging? Hvor kan utsatte kvinner henvende seg for å få hjelp til å bearbeide sine erfaringer med manipulerende trenere, all den tid det fortsatt er et ikke-tema på den idrettspolitiske dagsorden? Og er det ikke på tide å sette etiske prinsipper og yrkesetiske retningslinjer for treneryrket på dagsorden? Som følge av at idretten er blitt en arbeidsplass for stadig flere idrettsutøvere, trenere og personer i støtteapparatene, for å nevne noen, er det også betimelig å spørre hvem som har ansvaret for idrettens arbeidsmiljø og personalpolitikk mer generelt.

Trenere må dessuten gis langt mer kunnskaper om hvordan tillitsforhold kan utnyttes og makt kan misbrukes i møter mellom trenere og utøvere, og særlig i møter mellom mannlige trenere og unge kvinnelige utøvere. Utnyttelse, misbruk eller trakassering av personer som treneren har makt over kan ikke forsvares verken ut fra samfunnsetiske eller idrettsetiske hensyn og verdier, selv om akkurat *den* treneren har fremragende idrettslige resultater å vise til.

*Liv-Jorunn Kolnes
dr.scient i idrettsvitenskap
p.t. prosjektleder*

*Sekretariat for handlingsplanen mot
vold i bildemediene*

Litteratur

- Blinde, Elaine. Unequal exchange and exploitation in college sport: the case of the female athlete. I *Arena review* 1989, 13, 2, s. 110-123.
Black, D., og M. Burckes-Miller. Male and female

- college athletes: use of anorexia nervosa and bulimia nervosa weight loss methods. I *Research Quarterly* 1988, 59, 3, s. 252-256.
- Ciliska, D. og C. Rice. Body image/body politics. I *Healthsharing* 1989, 10, 3, s. 13-17.
- Clarke, Heather F. og Susan Gwynne-Timothy. *Stroke: the inside story of Olympic contenders*. Lorimer, Toronto 1988.
- Crosset, Todd. Male coach/female athlete relationships. Paper presentert ved Norsk forening for idrettsforskning konferanse 15.-16. november 1986.
- FAFO. 14 av 100 utsatt for sex-press. I *Arbeiderbladet* 4. februar 1992.
- Frøberg, Sissel og Rønnaug Sørensen. *Stopp seksuell trakassering på jobben*. Tiden Norsk Forlag, Oslo 1992.
- Groth, Nicholas A. og Jean H. Birnbaum. *Men who rape. The psychology of the offender*. Plenum Press, New York 1979.
- Gruber, James og Lars Bjørn. Blue-collar blues. The sexual harassment of women autoworkers. I *Work and occupations* 1982, 9, 3, s. 13-14.
- Gutek, Barbara A. *Sex and the workplace: Impact of sexual behavior and harassment on women, men and organization*. Jossey Bass, San Francisco CA 1985.
- Gutek, Barbara A. Sexuality in the workplace: Key issues in social research and organizational practice. I J. Hearn m.fl. (red.). *The sexuality of organization*. Sage Publications, London 1989.
- Gutek, Barbara A. og Vera Dunwoody. Understanding sex in the workplace. I Stromberg, Larwood og Gutek (red.). *Women and work*. Sage Publications, California 1987.
- Gutek, Barbara A. og Bruce Morasch. Sex-ratios, sex-role spillover, and sexual harassment of women at work. I *Journal of Social Issues*, 1982, 38, 4, s. 55-74.
- Hearn, Jeff og Wendy Parkin. «Sex» at «work». *The power and paradox of organization sexuality*. Wheatsheaf, Brighton 1985.
- Hearn, Jeff m.fl. *The sexuality of organization*. Sage Publications, London 1989.
- Holter, Harriet. Seksuell trakassering: en hersketeknikk i arbeidsorganisasjonen? I M. Brant-sæter og K. Widerberg (red.). *Sex i arbeid(et)*. Tiden Norsk Forlag, Oslo 1992a.
- Holter, Harriet. Tvang til voksen seksualitet. Om seksuelle overgrep mot barn. I *Nytt om kvinneforskning*, 1992b, 4-5.
- Haavind, Hanne og Maria Hvistendahl. Erotisk og ikke-erotisk kroppskontakt og berøring mellom psykologer og deres klienter. Foredrag ved Norsk psykologforenings lederkonferanse 20. oktober 1992.
- Jensen, Inger W. og Barbara A. Gutek. Attributions and assignment of responsibility in sexual harassment. I *Journal of social issues*, 1982, 38, 4, s. 121-136.
- Kane, Mary Jo og Lisa Disch. Sexual violence and the reproduction of male power in the locker room: The «Lisa Olson Incident». I *Sociology of sport journal*, 1982, 10, s. 331-352.
- Kolnes, Liv-Jorunn. *Kvinner og toppidrett. Om kjønn, kropp, seksualitet og relasjoner i toppidretten*. Doktorgradsavhandling, Norges Idrettshøgskole, Oslo 1994.
- Lackey, D. Sexual harassment in sports. I *Physical Educator*, 1990, 47, 2, s. 22-26.
- Lenskyj, Helen. Power and Play: Gender and Sexuality Issues in Sport and Physical Activity. *Int. rev. for. soc. of sport*, 1990, 25,3, s. 235-245.
- Lenskyj, Helen. Unsafe at Home Base: Women's Experiences of Sexual Harassment in University Sport and Physical Education. I *Women in Sport and Physical Activity Journal*, 1992, 1,1.
- MacKinnon, Catherine. *Sexual harassment of working women; a case of sex-discrimination*. Yale University Press, New Haven 1979.
- NESH (Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora.) *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, jus og humaniora*. Norges forskningsråd 1994.
- Normann, Erik K., Kristian Tambs og Per Magnus. Seksuelle overgrep mot barn – et folkehelseproblem? I *Nordisk Medicin*, 1992, 107, s. 326-330.
- Peters, S.D., G.E. Wyatt og D. Finkelhor. Prevalence. I D. Finkelhor (red.). *A sourcebook on child sexual abuse*. Sage, Beverly Hills 1986.
- Rosen, L. og D. Hough. Pathogenic weight control behaviors of female college gymnasts. I *The physician and sportsmedicine*, 1988, 16, 9, s. 140-143.
- Russel, Diane. *Sexual exploitation*. Sage, Beverly Hills 1984.
- Russel, Diane. *The secret trauma: Incest in the lives of girls and women*. Basic Books, New York 1986.
- Scechter, M.D. og L. Roberge. Sexual Exploitation. I R. Helfer og Kempe (red.). *Child abuse and neglect: the family and community*. Ballinger, Cambridge 1976.
- Sundgot-Borgen, Jorunn. *Risk and trigger factors of the development of eating disorders in fe-*

male elite athletes. Medicine and science in sports and exercise. In press.

Sætre, Marianne, Harriet Holter og Elle Jebsen. *Tvang til seksualitet. En undersøkelse av seksuelle overgrep mot barn.* Cappelen Forlag, Oslo 1986.

Tambs, Kristian. Undersøkelse av seksuelle overgrep mot barn. Rapport, Statens institutt for Folkehelse, Oslo 1994.

U.S. Merit Systems Protection Board. *Sexual harassment in the federal workplace. Is it a problem?* U.S. Government Printing Office, Washington D.C. 1981.

Wergeland, Ebba, Kitty Strand og Eli Heiberg Endresen. *Gravid i Norge ved inngangen til nittiårene. Graviditet og arbeid.* Rapport nr. 1. Institutt for forebyggende medisin, Universitetet i Oslo 1991.

Noter

1. Slike forekommer gjerne når den trakasserte befinner seg i en underordnet posisjon i forhold til trakasserer, det vil si når trakasserer har flere sanksjonsmuligheter enn det som ligger i selve situasjonen. Dette kan for eksempel være i en lærer/veileder-student-relasjon, i en arbeidsgiver-arbeidstaker-situasjon, eller i en trener-utøver-relasjon.
2. The United States Merit Systems Protection Board (U.S. MSPB, 1981) studerte et stort representativt utvalg bestående av 20 083 statsansatte i USA. Undersøkelsen viste at 42 prosent av kvinnene og 15 prosent av mennene

hadde vært utsatt for seksuell trakassering i løpet av de siste to årene. Og flere kvinner enn menn oppga negative konsekvenser i selve jobben som følge av seksuell trakassering. Gruber og Bjørn (1982) intervjuet 138 kvinnelige arbeidere i bilindustrien. 36 prosent av kvinnene rapporterte seksuell trakassering. *Redbook Magazine* trykket et spørreskjema om seksuell trakassering i 1976. Omtrent 9000 kvinnelige lesere besvarte spørreskjemaet. Utvalget er ikke representativt, men ettersom 88 prosent oppga å ha vært utsatt for seksuell trakassering og hele 92 prosent mente at dette var et alvorlig problem, var funnene likevel oppsiktsvekkende (Safran 1976, referert i Gutek og Dunwoody 1987). En spørreskjemaundersøkelse av 5000 gravide norske lønnsarbeidende kvinner viste at 9 prosent av disse hadde vært utsatt for seksuell trakassering som beskrevet ovenfor (Wergeland, m.fl. 1991). Og i en undersøkelse av restaurantbransjen i Norge rapporterte 14 prosent av de ansatte seksuell trakassering og vold (FAFO 1992).

Barbara Gutek har utført to telefonundersøkelser i Los Angeles-området. I den første (1980) fant hun en systematisk forskjell i hvordan kvinner og menn definerer og oppfatter seksuell trakassering, og i hva som oppleves som uønsket og krenkende. Utvalget besto av 399 kvinner og menn. Kvinner oppfattet i langt større grad enn menn – 65 prosent mot 35 prosent – atferd som blikk, fliring og berøring som seksuell trakassering.

Närhet som utgångspunkt för feministisk kunskapsproduktion?

Ved Eva Lundgren-Gothlin

Karin Widerberg:

Kunnskapens kjønn. Minner, refleksjoner og teori

Pax forlag, Oslo 1995.

Frågan om relationen mellan kunskap och kön kan leda till vittgående reflektioner inom epistemologi, kunskapssociologi och vetenskapsteori. En som på ett egenartat vis berör problemområdet är

Karin Widerberg, professor i sociologi i Oslo, i boken *Kunnskapens kjønn. Minner, refleksjoner og teori*. Hennes utgångspunkt är den sk minnesarbetsmetoden, utarbetad av tyskan Frigga Haug. Minnesarbetet innebär att man funderar över, skriver ner och analyserar konkreta minnen kring kropp och identitet. Det syftar till att öka vår kunskap om hur vi skapas och skapar oss som kvinnor och samtidigt som underordnade.

Widerberg undersöker frågan om relationen mellan kunskap, sexualitet och kön med hjälp av minnesarbetsmetoden och hennes personliga minneshistorier utgör nästan 2/3 av bokens omfång. I den resterande delen av boken reflekterar hon över feministisk teori om subjektivitet, kunskap och objektivitet. Trots att Widerberg säger att hon delvis censurerat sig själv för att inte utlämna släktingar, vänner och kolleger, tycker jag att hon modigt berättar om personliga erfarenheter.

Widerberg har valt det här angreppssättet av flera skäl. Ett som vi ska återkomma till är att hon ser «närhet» som centralt i feministisk kunskapsproduktion, ett annat att hon är kritisk till att feminismen idag ofta enbart är meta-teori utan anknytning till kvinnors empiriska verklighet.

Subjektivitet och objektivitet

I kontrast till traditionell sociologisk forskning, har Widerberg låtit forskningssubjekt och forskningsobjekt sammanfalla. Det gör att den oundvikliga frågan om vetenskaplig objektivitet måste behandlas, något som Widerberg också avslutningsvis gör. Hon vilar i denna fråga på feministiska teoretiker som Haraway, Harding och Longino som avvisar tron på en absolut objektivitet för lokala, situerade kunskapsanspråk. Objektivitet i denna mening ses som något som kollektivt skapas i en forskargrupp. En grupp som kräver köns- och klassmässig representativitet.

Widerberg säger själv att en drivkraft till boken var känslor, känslor av «ubehag og velvære». Hon undersöker var hon kände välbefinnande i relation till kunskap från barndom till vuxen ålder

och en underliggande fråga är naturligtvis varför känslor av obehag dominerat i relation till universitetet. Den känslan är inte irrelevant eller ointressant eftersom den troligen delas av många kvinnor och kan vara en orsak till att kvinnor är i minoritet på högre tjänster.

Genom att konfrontera kön, sexualitet och kunskap i minnesarbetet påvisar Widerberg intressanta samband. Att de reaktioner flickan möter från sin omgivning när hon växer upp till kvinna, leder till en splittring mellan huvud och kropp, en splittring som naturligt nog kan verka hämmande på flickors kunskapsutveckling. Minneshistorierna synliggör att sexualitet och kön är viktigt också i sammanhang där det inte sägs vara det, som inom universitetet, där kvinnor till skillnad från män blir bärare av kön, samtidigt som kön är en osynliggjord kategori. Hur ska man handskas med dessa motsättningar?

Titeln till trots är det centrala temat i boken kvinnlig identitet och subjektivitet. Relationen till kunskap ges aldrig någon ingående behandling. Någon generell definition av kvinnlig subjektivitet ger inte Widerberg, eftersom hon menar att det är omöjligt. Kvinnor tenderar istället att under bestämda historiska situationer «positioneras» till att dela vissa erfarenheter. Erfarenheter som så att säga gör en till kvinna och som i sin tur ger en viss «handlingsförmåga».

Widerbergs syn på subjektivitet och kön är präglad av feministiska teoretiker som Frigga Haug, Dorothy Smith, Ann Game och Joan Scott. En gemensam utgångspunkt för alla de ovan nämnda är att erfarenhet ses som «tolkad», dvs språkligt eller diskursivt förmedlad. Erfarenhet är därmed inte något som «finns där» redo att upptäcka, någon sorts «sann grund».

«Nærhet» som feministisk utgångspunkt

En latent motsättning finns i texten och når ytan på ett par ställen. En motsättning mellan ett mer postmodernistiskt (Scott, Game) och ett mer materialistiskt (Smith) synsätt, mellan en köns- och en kvinnohistoria. En motsättning som artikuleras då Widerberg deklarerar att «nærhet» ska vara «utgångspunkt og målsetting for feministisk kunnskapsproduksjon». Med det menar hon bland annat att forskningen bör ha en «nærhet til kvinners liv» och till «det nære i deres liv – det daglige i hjem og på jobb». Nærhet ska också präglade, som vi tidigare varit inne på, relationen mellan forskaren, forskningssubjektet och objektet eller temat. Frågan är om inte denna inriktning skär sig mot den postmodernistiska inriktningen på diskurser, positioner, kön, inte bara på kvinnor, och på olikhet och skillnad, något som bland andra Scott står för.

Man kan vidare fråga sig: bara för att det är en central del av kvinnlig subjektivitet att kvinnor har erfarenhet av nærhet, ska det då göras till en epis-temologisk utgångspunkt? Om kvinnor ska forska om kön, det vill säga också om män och manlighet som en kategori att analysera, är «nærhet»

svårt att upprätthålla som ideal. Likaledes kan man fråga sig om Widerberg definierar bort män som feministiska kunskapsproducenter. Jag vill vidare hävda att nærhet kan dölja olikhet och skillnad, och att avstånd också kan synliggöra.

Möjligen är det så att nærhet förefaller långt mer problematiskt som utgångspunkt för en idéhistoriker än för en sociolog. Det jag vänder mig mot är inte att ha det som en utgångspunkt för feministisk kunskapsproduktion, utan att göra det till Utgångspunkten. Boken hade nog vunnit på att de teoretiska reflektionerna fått mer utrymme och frågan om nærhet behandlats mer ingående.

För kvinnor inom universitetet kan *Kunnskapens kjønn* säkert fungera förlösande, genom att uppmuntra till egen reflektion. Ett problem med boken, förutom att de teoretiska reflektionerna inte mer fördjupats, är att den sönderfaller i två delar som inte riktigt integrerats. Om den första delen är en personlig tillämpning av minnesarbetsmetoden, framstår den andra som en mer fristående introduktion till några centrala frågeställningar inom modern feministisk teoribildning. Det gör att *Kunnskapens kjønn* känns som ett försök till något nytt, men till vad är jag inte riktigt säker på att jag förstår.

Kvinne blant advokater – en studie fra en av de tryggeste mannsbastioner?

Ved Åsunn Lyngedal

Tone Christin Galaasen og
Hildur Nilsen:

Advokater eller kvinnelige advokater?

Ved årsskiftet 1994/95 var 11% av landets advokater kvinner. I sin avhandling til juridisk embetseksamen har Tone Christin Galaasen og Hildur Nilsen tatt tak i dette tallet og forsøkt å finne noen av årsakene til at det er slik.

De har i samarbeid med Den Norske Advokatforening foretatt en spørreundersøkelse blant kvinnelige advokater. Avhandlingen består av resultatene fra undersøkelsen som er sammenholdt med lignende forskning fra andre land. De har også benyttet seg av eksisterende statistikk fra Den Norske Advokatforening.

La meg med en gang si at dette er spennende lesning. Selvsagt særlig for jurister, men jeg vil også tro at den har generell interesse. Det handler om kvinner som beveger seg i en av de best bevarte mannsbastioner og gir derfor et

bilde som er likestillingspolitisk interessant.

I det følgende vil jeg se på noen av resultatene fra undersøkelsen samt gi noen egne bemerkninger.

Kvinnelige advokater

Den første kvinnelige «sagfører» startet sin praksis i 1904 og bare 20 kvinner fikk advokatbevilling før 1940. I dag er det like mange kvinner som menn som studerer jus. Men bare 16% av de kvinnelige juristene blir advokater.

Men hva med de som blir det? Jo, disse oppgir å være meget fornøyde med yrket sitt. De finner det interessant og meningsfylt. Dette til tross for at de gir uttrykk for til dels store innvendinger mot arbeidsforholdene.

Ett av de problemene kvinnene oppgir å møte er at yrket er vanskelig å kombinere med omsorg for små barn. Dette kan i stor grad sees i forhold til overtid og krav om inntjening fra firmaene de ar-

beider i. Over halvparten av de kvinnelige advokatene svarer at de ofte arbeider overtid. Dette fra fem til ni timer utover 40 timers uke. Kvinnene beskriver også et stort press i forhold til å skape større inntekter for sitt firma. Dette til tross for at 70% er fornøyde med sin egen inntjening.

De tjener godt, men mindre enn sine mannlige kolleger

Kvinnelige advokater tjener i snitt mer enn andre akademikere, og en stor overvekt av kvinnene er fornøyde med sin lønn, til tross for at de mener at menn i samme stilling tjener mer enn dem selv. Dette er ikke målt i denne undersøkelsen, men det vises til en undersøkelse fra 1988 som viser at lønnsforskjellen er 11% i kvinnes disfavør.

Dette knyttes i undersøkelsen i stor grad opp til de fagområder i jussen som kvinner arbeider mer med enn menn: familie- og barnerett. Forfatterne påpeker at slikt arbeid har lavere status enn f.eks. forretningsjuss. Dette fordi det ofte er betalt med offentlige salærsatser og derfor gir lavere inntjening.

Forfatterne peker på at det offentlige gjennom lave offentlige salærsatser derfor kan være ett av de viktigste hindre for større likestilling blant advokater.

Metoden

Alle undersøkelser av denne typen vil ha svakheter, og forfatterne av undersøkel-

sen påpeker selv disse og hvordan de mener de kan ha virket inn. De viktigste er at det ikke er foretatt noen pre-test av spørreskjemaene, og at skjemaet er preget av Den Norske Advokatforening. Det er også gitt kort svarfrist til respondente. Forfatterne nevner flere problemstillinger som de bare har kommet inn på, og som de mener kan være interessante å se nærmere på i senere undersøkelser.

Menns verden?

Det er ikke tvil om at vilkårene for det å være advokat er satt av menn. Men kvinnene som er i yrket er dyktige og vil etter hvert kunne kreve at premissene endres. Dette gjør undersøkelser som denne viktige fordi de vurderer yrket på kvinners premisser og kan gjøre kvinnelige advokater oppmerksomme på at de ikke er alene med sine ønsker.

Det er mange av kvinnene i undersøkelsen som mener at kvinner har evner som gjør dem meget godt egnet til yrket sitt. I tillegg til faglig dyktighet nevner de særlig evnen til klientbehandling og til å finne løsninger på konflikter uten at en kommer så langt som til domstolene.

Kvinnene oppgir at det ikke er så vanskelig som en kanskje skulle tro å kombinere yrket med det å ha omsorg for barn. Men ennå kreves det holdningsendringer, der dyktighet ikke måles i om en tjener en million og hvor mye overtid en arbeider.

Det er utvilsomt også mange menn som vil sette pris på slike endringer.

L I T T E R A T U R

K O M M E N T A R E R

En utvalgt bibliografi for kvinnens menneskerettigheter

Et praktisk og greit hefte til å putte i veska! Her får du lett med deg en rikholdig oversikt over litteratur fra hele verden. I heftet finnes lister over bøker fra ulike land i verden, fra Afrika, Midt-Østen, Asia, Australia, Europa, Mellom-Amerika. Og her finnes alfabetiske oversikter over forfattere innen ulike juridiske temaområder, som eksempler kan nevnes: familieliv, jentebarna, utdanning og flyktninger.

*A Select Bibliography of Women's
Human Rights*

Rebecca J. Cook

Valerie L. Oosterveld

The American University Law Review
vol. 44 no. 4, april 1995

Kontakt eventuelt

Professor Rebecca J. Cook

Faculty of Law

Toronto, Canada M5S 2C5

Tel. + 416 978 44 46

Faks + 416 978 78 99

E-mail rebecca.cook@utoronto.ca

Kjenn din rett!

Ganske riktig – dette er navnet på klassikeren til Juridisk Rådgivning for Kvinner – JURK – som utkom første gang i 1982, så i 1985 og så, som tredje reviderte og ajourførte utgave i 1993. En lommeadvokat for kvinner som vi gjerne trekker frem. Redaktører er Reidun Lauvstad, Ranveig Sem, Elisabeth Lea Strøm og Ingrid Wirum, og advokat Anne Robberstad har vært faglig veileder. Boka utgis av Cappelens forlag og omhandler følgende tema:

- § Likestilling
- § Fødselsrett
- § Ugift samliv
- § Familierett og skifterett
- § Barn og foreldre
- § Offentlige stønader
- § Arbeidsrett
- § Vold mot kvinner
- § Rettshjelp

Her finnes også gode råd, liste over lover, litteraturliste og oversikter over krisesentre, krisetelefoner og interesseorganisasjoner.

FN-konvensjonen om å avskaffe diskriminering av kvinner

Vedtatt av
FNs generalforsamling
18. desember 1979
Trådte i kraft 3. september 1981

Kan bestilles fra
Likestillingsrådet
Postboks 8036 Dep
0030 Oslo
Telefon 22 34 25 71
Telefaks 22 34 95 21

FNs konvensjon om barnets rettigheter

Vedtatt av
De Forente Nasjoner
den 20. november 1989
Ratifisert av Norge
den 8. januar 1991

Kan bestilles fra
Barne- og familiedepartementet
Postboks 8036 Dep
0030 Oslo
Telefon 22 34 90 00
Telefaks 22 34 95 15

Kvinnens menneskerettigheter

En stor og tung «mursten» av en bok forelå i fjor på engelsk om dette temaet. Den inneholder hele 23 artikler innenfor fire hovedområder:

- Utfordringer
- Internasjonale og regionale tilnærmingmåter
- Nasjonale tilnærmingmåter
- Menneskerettigheter av særlig betydning for kvinner

Boken drøfter hvordan FNs konvensjon om å avskaffe alle former for diskriminering av kvinner kan bli et effektivt instrument, blant annet i arbeidet for likestilling mellom kvinner og menn. Den tar opp interaksjonen mellom kvinner og deres familier, inkludert den offerposisjon mange er i på grunn av diskriminering og maktbruk, men unngår den stereotypiske forestilling om at kvinner bare har rettigheter og plikter innenfor familiestrukturen. Boken diskuterer også forholdet mellom universelle rettigheter og det faktum at kvinner befinner seg i ulike kulturer.

Bidragene i boken kommer fra ulike fagdisipliner som blant annet inkluderer jus, statsvitenskap, sosialantropologi, filosofi og, selvsagt, tverrfaglig kvinneforskning.

*Human Rights of Women
National and International Perspectives*
Edited by Rebecca J. Cook
University of Pennsylvania Press
Philadelphia 1994.
634 sider.

Kvinneretten gir ut tre skriftserier

Kvinnerettslige studier (36 nr. fra 1976 til 1994)

Kvinnerettslige arbeidsnotater (51 nr. fra 1977 til 1994)

Working papers in women's law (44 nr. fra 1983 til 1992)

Skriv eller ring og be om oversikt!

Institutt for offentlig rett
 Avdeling for kvinnerett
 Karl Johans gate 47
 0162 Oslo
 Telefon: 22 85 93 00
 Telefaks: 22 85 94 66

Veien til lystbetont skriving og gode rutiner

Karin Widerberg, som er professor i sosiologi ved Universitetet i Oslo, har skrevet boka *Oppgaveskriving*. Dette er en nyttig bok for studenter ved universiteter og høyskoler som skal skrive prosjektoppgave, semesteroppgave, mellomfagsoppgave eller hovedfagsoppgave. Den er og til hjelp for studenter som har hjemmeeksamen. Gjennom praktiske øvinger lærer en her teknikker som kan åpne for gode rutiner og lystbetont skriving.

Boka gir blant annet svar på følgende spørsmål:

- hvordan få til gode arbeids- og tidsrutiner
- hvordan lage en forventningsanalyse og tidskontrakt med seg selv
- hvordan lage arkiv og idébok
- hvordan sette i gang å skrive
- hvordan lage tankekart og bruke dem på temaet i oppgaven
- hvordan «skrive teori»
- hvordan skrive noter, referanser og litteraturliste
- hvordan få fram «ulike røster» i teksten
- hva menes med saklighet og «faglighet»
- hva er veiledning
- hvordan få til gode veiledningsrutiner

Karin Widerberg:

Oppgaveskriving

Veien til lystbetont skriving og gode rutiner

TANO, Oslo 1994

NIKK er i gang

Nordisk institutt for kvinne- og kjønnsforskning (NIKK) er i gang. Åpningen av instituttet ble markert 16. oktober, midt i første styremøte, med et syttitalls deltakere fra hele Norden. Styreleder og koordinator for finsk kvinneforskning Liisa Husu ønsket velkommen, og statssekretær Ingunn Yssen, fra det norske Barne- og familiedepartementet foretok den formelle åpningen. Deretter fulgte hilser fra avdelingssjef Gudmundur Einarsson, Nordisk Ministerråd, og forskningsdirektør Tom Løland, Universitetet i Oslo. Undertegnede presenterte kort instituttet, og hilser, telegrammer og gaver kom fra fjern og nær.

Nordisk institutt for kvinne- og kjønnsforskning (NIKK) er en tverrfaglig nordisk forskningsinstitusjon som er finansiert av Nordisk Ministerråd og lokalisert ved Universitetet i Oslo for en treårs kontraktsperiode (1.9.95 til 30.8.98). Instituttet er samlokalisert med Senter for kvinneforskning. Vi er én av en rekke nordiske institusjoner og

«institusjonsliknende tiltak», og er opprettet som et ledd i Ministerrådets satsing på likestillingsområdet, bl.a. som ledd i en ny handlingsplan for likestilling for perioden 1995–2000.

Det er unikt at det er opprettet et nytt nordisk institutt i disse tider med uro rundt det nordiske samarbeidet. Samme uke som vi hadde vårt første styremøte og åpning, ble det kunngjort at 47 nordiske institusjoner har vært politisk evaluert, og 19 av disse har blitt karakterisert som å ha «lav nordisk nytte». Frykten for nedleggelser er stor.

Vårt styre, som består av en representant fra hvert av de nordiske land, har ansvar for den langsiktige strategiske planleggingen, og en diskusjon om dette begynte altså i oktober. Fra Norge sitter forsker Tian Sørhaug som medlem (og styrets nestleder) og professor Kari Melby som varamedlem 1).

To nye nordiske stillinger ble besluttet utlyst, en forskningsleder og en informasjonskoordinator, med søknadsfrist senhøstes 1995. Vi kan håpe på at vi i løpet av våren/sommeren 1996 vil ha

disse stillinger besatt, samtidig med at vi vil ha laget en handlingsplan for instituttets arbeid framover.

Mulige modeller for instituttet («clearing-house» vs. mye aktiviteter på stedet) ble også diskutert. Styret ønsket i størst mulig grad at instituttet skulle være begge deler, dvs. et knutepunkt med vekt på informasjon kombinert med et visst omfang av forskning på stedet utover det forskningsleder selv vil gjøre. Viktigheiten av å prioritere i forhold til kravet om «nordisk nytte», og å avklare både samarbeid og arbeidsdeling med andre institusjoner ble understreket.

Foreløpig har Instituttet fem kontorer i Sognsveien 70, men styret har besluttet at vi trenger ytterligere fem, og Universitetet i Oslo har forpliktet seg til å skaffe større og mer hensiktsmessige lokaler innen sommeren 1996. To kontorer skal være til disposisjon for eksternt finansierte prosjekter og tre til utenlandske gjesteforskere; f.eks. en nordisk med NorFA- midler, en baltisk gjesteforsker og en fra utlandet utenfor Norden/Baltikum, f.eks. en fra skandinavistmiljøene.

Det kommer allerede inn henvendelser med forslag til hva vi skal arbeide med, både når det gjelder forskning, konferanser, koordinering og formidling. Vi har f.eks. fått spørsmål om å møte forskere som arbeider med utvikling av et svensk kurs for forskerveiledere om veiledning i genusperspektiv. En idé er at dette på sikt kan gi grunnlag for å utvikle en nordisk «kurspakke» om dette. Dette kan igjen gi ringvirkninger i form av nasjonalt og lokalt tilpassede kurs. Selv skal vi arrangere ad hoc-møter, konferanser og seminarer, men i første omgang ikke ha egen undervisning. På kalenderen for neste år står bl.a. en mønstring av nordisk og samnordisk forskning i Oslo

etter initiativ fra og i samarbeid med Foreningen for nordisk kvinne- og kjønnsforskning. Foreløpig har nærmere 40 forskere og forskergrupper meldt sin interesse for å delta.

Vi har foreløpig planer om å samordne og stimulere samnordiske forskningsprogram – og prosjekt, vi skal satse på forskerutdannings- og forskerkurs, og legge forholdene til rette for mer nordisk og internasjonal student- og forskerutveksling – f.eks. i NORDPLUS og SOCRATES/ERASMUS. Det kan skje ved at vi innhenter informasjon fra dem som har erfaringer med dette, og sprer den systematisk for å hjelpe andre å komme i gang. Vi kan også påvirke lokale internasjonale kontorer på universitetene med å spre kunnskap om hvilke kvinneforskningsnettverk som finnes. Det er ikke sjelden at de mangler denne kunnskapen.

Koordinering av nordiske informasjons- og dokumentasjonstjenester er høyt prioritert. Informasjonskoordinator får ansvar for å vurdere hvilke databaser instituttet selv bør bygge opp og hvilke vi kan påvirke andre til å ta ansvar for. Det er behov for en elektronisk diskusjonsgruppe på Internet, for en nordisk kompetansekatalog på feltet, og for elektronisk tilgjengelige databaser over prosjekter, litteratur og kompetanse og institusjoner og faglige begivenheter. Slik koordinering og oppbygging av infrastruktur innebærer uten tvil også effektivisering og bedre utnytting av nasjonale ressurser. Internet med WWW vil være til stor hjelp her, kvinneforskningen er allerede godt i gang med oppslagstavler, diskusjonsgrupper osv.

Nyhetsbladet på skandinavisk som skal hete Nytt fra NIKK har begynt å komme ut, og en engelsk/spansk brosjyre er gitt ut. Under planlegging for utgivelse

i 1996 er et engelskspråklig nyhetsblad: News from NIKK.

En del av informasjonen om oss og om nordisk kvinneforskning er lagt ut på instituttets hjemmeside i World Wide Web.

Det ligger godt til rette for mange og ulikeartede framtidige samarbeidspartnere og kontakter både innenfor og utenfor kvinne- og kjønnsforskningen og likestillingsfeltet. Jeg ser lyst på mulighetene for å få til mye. Jeg synes jeg merker en

økende interesse og entusiasme for det nordiske fra mange hold. Vi har overtatt et påbegynt adresseregister fra det tidligere koordinatorprosjektet. 700 navn har vi nå, likelig fordelt på Norden og øvrig utland. Nye kommer inn hver dag. Det er en utrolig interesse utenfor Norden, med abonnenter fra 48 land: f.eks. Canada, Costa Rica, Mali, Vietnam og Australia. Vi tar gjerne imot flere!

Fride Eeg-Henriksen

SEMINARER - KONFERANSER

Kvinnelige filosofer inviterer til refleksjon om krig

Den internasjonale forening av kvinnelige filosofer var i dagene 20.–23. september samlet i Wien til sitt 7. symposium. I anledning av at det i år er 50 år siden slutten på den annen verdenskrig var *krig* emnet som deltagerne var inviterte til å samle seg om. Dagens krigsskueplasser, mediedekningen av massevoldtekter i Bosnia, endringene i forholdet mellom Øst og Vest, og nye former for rasisme, var emner som arrangørene innbød til analyse og debatt om. I tillegg til filosofer, som naturlig nok var i flertall, deltok det også historikere, sosiologer, statsvitere, filmskapere og antropologer, til sammen bortimot 200 engasjerte kvinner. Blant tilhørerne var det alltid noen få unge mannlige studenter fra universitetet i Wien. Dessverre deltok de aldri i debatten. Selv er jeg etnolog og har i de siste årene arbeidet med både sivile og militære kvinneroller i moderne kriger. Det var Norges forskningsråd som ga meg muligheten til å reise til konferansen.

Konferansen var lagt til det gamle universitetet i sentrum av Wien, en ærverdig bygning bygd omkring 1870, mens selve institusjonen skriver seg fra middelalderen. I pausene kunne vi beundre en imponerende samling av byster over tidligere professorer ved universitetet som inneholdt bl.a. Schrödinger og Freud. Men det var ingen kvinner der.

Krig er et fenomen som til alle tider har vært en utfordring for filosofien, het det i invitasjonen. Den teoretiske tilnærmingen reiser grunnleggende spørsmål om de dypere årsakene til krig i ulike typer samfunn, om motvilje og motstand til den, og også innholdet i de ulike kulturelle former som krigen antar. Det at kvinner er ofre for krig, men samtidig også medskyldige og deltagere i den, og at de igjen og igjen utgjør kjernen i motstanden mot krig, alt dette er sentrale årsaker til å ta opp dette emnet. Våre dagers kriger og væpnede konflikter er den direkte årsaken og motivet til at arrangørene ba om innlegg hvor relevante feministiske, teoretiske rammer ble anvendt.

Første dag var det plenumsforedrag.

Så ble hovedemnet delt inn i 3 seksjoner: politikk, rett og moral; symbolikk, maktesløshet/ufølsomhet og filosofiens historie; estetikk, myter og media. I alt var det påmeldt godt over 60 foredrag, og innleiderne kom fra de fleste vest-europeiske land – merkelig nok var det ingen fra Frankrike – USA, Canada, Russland og tidligere Jugoslavia. Skandinavia var representert med to svenske innlegg.

Symposiet ble åpnet av Helga Konrad, den østerrikske forbundsministeren for kvinners rettigheter. Hun pekte på at vår tids kriger ikke først og fremst skiller seg fra fortidens kriger fordi kvinner er ved fronten, men fordi fronten nå er der hvor kvinnene er. Hun hevdet at derfor kan ikke kvinner lenger ignorere de militære, men må gå i dialog med dem – selv om hun personlig mener at kvinner ikke bør gå inn i forsvaret. Det er jo en diskusjon som pågår i flere av landene som var representert ved konferansen, og som kom igjen både i innlegg og kommentarer, for og imot. Konrad oppfordret i stedet kvinner til å engasjere seg i arbeidet for forbud mot spesielle typer våpen, som f.eks. antipersonell-miner.

Herta Nagl-Docekal ønsket så velkommen på vegne av vertskapet. Hun oppfordret deltagerne til å tale som feminister, og deretter som filosofer. Samtidig advarte hun mot faren for «ghettoisering» av kvinneforskningen, noe som kan unngås ved at den settes inn i en større sammenheng. Her hadde jo Konrad allerede pekt på en mulig vei, og som mange kvinner allerede har slått inn på. I ettertid ser jeg at innleggene avslørte at forsamlingen var temmelig sammensatt: her var det både de som var feminister først og deretter filosofer, og filosofer som bl.a. også var feminister, og filosofer som ikke følte seg vel med

en slik merkelapp på seg overhodet. Skillelinjene var langt fra absolutte, men hadde nok ofte et utspring i alder og det landet en kom fra. Det var også et merkbart skille mellom de som holdt seg godt innenfor den vitenskapelige analysens kompliserte, men allikevel trygge rammer, og de som søkte etter en praktisk anvendelse av kunnskapene til i det minste å forstå noe av det som skjer på krigsskueplassene i vår postmoderne verden. Spesielt inntrykk denne første dagen og under resten av konferansen, gjorde Rada Ivekovic. Opprinnelig fra Zagreb i Kroatia, lever hun nå i eksil i Frankrike, i et slags skjebnefellesskap med intellektuelle fra de andre nye statene som det tidligere Jugoslavia er delt inn i. Hennes emne var nasjonalisme og krig, og hvordan dette influerer på kvinners liv og levnet. Nasjonalismen er ikke en ideologi, men en form for sneversynthet som fører til ekskludering av grupper som vi definerer som «de andre». Ekstrem nasjonalisme fører til krig, og på grunn av sosialisering får menn og kvinner ulike oppgaver og symbolverdi i denne. Målet er en «ren» nasjon, og både frende og fiende ser en parallell mellom kvinners seksuelle renhet og nasjonens renhet. Dette er bakgrunnen for massevoldtekter av fiendens kvinner, som derfor i sin ytterste konsekvens er en voldtekt på «den andre» nasjonen. Det er frykten som får både kvinner og menn til å begå grusomme handlinger. Hun snakket også tankevekkende om hvordan nasjonalisme fører til en ekstrem gruppeorientering, som gjør at både kvinner og menn i virkeligheten bare står overfor valget mellom to muligheter: total identifisering og solidaritet med gruppen, også i grusomme handlinger, eller eksil.

Det er selvsagt umulig å omtale samtlige innlegg, men de som ble holdt på

denne første dagen fortjener spesiell oppmerksomhet, fordi de kom til å prege resten av symposiet. Birgitte Weissaupt fra Zürich, som også foreleser ved flere læresteder i Tyskland, var neste kvinne på talerstolen. Hun stilte spørsmålet om vi er på vei fra evig krig til evig fred? Hun tok for seg det samme problemet som mange filosofer og antropologer tidligere har arbeidet med, nemlig om krig er natur eller kultur, dvs. om det er nedlagt i våre gener å løse konflikter via krig og vold, eller om det er en menneskelig oppfinnelse. De aller fleste slutter seg til den siste hypotesen. Dersom vi aksepterer at krig er noe mennesker selv har funnet opp, er det også mulig å endre på dette, som på alle andre former for kulturell atferd. Jeg legger til for egen regning at den amerikanske antropologen Margaret Mead i 1940 skrev et essay om samme tema, hvor hun viser til tre folkegrupper som ikke kjenner til organisert form for krig som løsning på konflikter, og at det derfor er umulig å hevde at krigføring – som ikke er det samme som spontan bruk av vold – er en iboende del av menneskets natur. Men det verken Weissaupt eller Mead diskuterer, er hvordan vi skal make å endre denne negative formen for atferd. Og spesielt innenfor en tidsramme som ikke gjør det til en fjern utopi, og dermed relativt uinteressant for dagens handlende menneske. Samtidig med at en definerer krig som et kulturelt fenomen bør en være varsom, slik at en ikke blir tatt til inntekt for en holdning som ofte kommer til uttrykk, som at enkelte kulturer er mer krigerske og/eller voldelige enn andre, uten å ta hensyn til at enkelte land, som f.eks. vårt eget, har en mye enklere geopolitisk situasjon enn andre.

De to siste innleggene denne første dagen tok for seg et emne som er nært

knyttet til diskusjonen omkring krig og bruk av vold, nemlig holdningen til andre, og fremmedfrykten. Adrian M.S. Piper fra Wellesley, USA, tok utgangspunkt i en situasjon som vi møter over hele verden, hvor venner og naboer blir bitre fiender over natten. I alle fall kan det virke slik, selv om årsakene kan ha ulmet under en rolig overflate i lange tider. Hun avviste at fremmedfrykt kun kan forklares ut fra konkurranse om territorium eller ressurser, for da burde den også eksistere innenfor egen gruppe, og den skulle bli mindre når det er rikelig tilgang på ressurser. Det er en annen slags frykt det dreier seg om her, og som vi alle er i stand til å gi etter for under bestemte forhold. Jo nærmere en kommer i kontakt med andre, jo større sjanser er det for at de oppfører seg annerledes enn du forventer. Frykt er én måte å reagere på i en slik situasjon, og det kan virke skremmende, selv når det ikke er vold med i bildet. Framfor alt advarte hun mot bruk av stereotypier, fordi vi lett kan tro – eller handle som om – det er en kjerne av sannhet i dem.

De neste dagene var det mulig å vandre fra seksjon til seksjon, et fantastisk privilegium. Jeg valgte meg ut foredragsholdere som tok for seg kvinnelige filosofer; bilder av kvinner og krig, og spørsmålet om kvinner er pasifistiske av natur, eller om det er et resultat av sosialisering og rollefordeling når det mest er kvinner som er aktive i fredsbevegelser.

Den franske filosofen Simone Weil ble viet to innlegg, bl.a. av den svenske filosofen Ulla M. Holm. Weil døde i ung alder i 1944, etter et liv fullt av smerte og vansker, og har i mange år kommet i skyggen, spesielt av Simone de Beauvoir. Dette skyldes nok ikke minst at hun ikke tilhørte noen bestemt filosofisk ret-

ning, og heller aldri fikk tid til å skrive et hovedverk. Hun var kvinne, men ikke uttalt feminist, hun hadde en nesten romantisk holdning til fattigdommen og arbeidet i flere år ved samlebandet i en bilfabrikk. Allikevel sluttet hun seg ikke til venstresidens motstandsbevegelse, men til de Gaulle i London. Hun skrev om årsakene til at nazismen vokste fram i mellomkrigstidens Tyskland, men også om årsakene til det raske sammenbruddet i Frankrike. I dag er det især det hun har skrevet om vold, og hva den gjør, både med offer og utøver, som vekker interesse.

Framstillinger eller bilder av kvinner i krig i myter og litteratur, og myten om den iboende pasifismen hos kvinner, var sentrale temaer i flere innlegg, men jeg vil her gjerne framheve Morny Joy fra Calgary, Kanada, og Christine L. Cnossen fra Aberdeen. Joy peker på at relasjonen kvinner og krig ofte er problematisk for dagens feminister. På den ene siden har vi bildet av erobrede kvinner – ofre for krig, voldtekt og andre former for voldelig ydmykelse. På den andre siden ønsker kvinner rundt om i verden å gå inn i forsvaret, og da også i aktiv kamp, og ser på dette som en naturlig del av likestillingsprosessen. Bildet av kvinner som går ut i krig og tar liv virker fortsatt avskrekkende på mange, selv om det er et bilde som er kjent fra de fleste lands historie. Kvinner har kjempet og har også vært hærførere. Joy stiller spørsmål ved hvorfor ingen kvinnelige filosofer – for såvidt ingen mannlige heller – har reflektert over virkningen av dette tosidige budskapet til kvinnene: offeret og hevneren, som begge finnes i vår vestlige kulturarv. Fra omtrent samme utgangspunkt gikk Cnossen helt fram til vår tid. Hun mener at historien inneholder så mange eksempler på kvinnelige

soldater og hærførere, fra dronning Zenobia av Palmyra i det nåværende Syria til Margaret Thatcher, at vi for alltid må akseptere at myten om den fra naturens side pasifistiske kvinnen definitivt er ute, og at den har vært brukt til å fastlåse en rollefordeling som det i alle fall i vestlige land ikke lenger er grunnlag for. Hun viste til hvordan amerikanske media under Golfkrigen i 1990 først forkuserte på den som «Mummy's War» og viste bilder av mødre som forlot barna sine for å dra til en front på den andre siden av kloden. Etter hvert ble det imidlertid også vist bilder av unge fedre som gråtende knuget barna inntil seg før de gikk ombord i transportflyene. Dette var også «Daddy's War».

Våger jeg på grunnlag av dette å konkludere med at vi er på vei bort fra den tiden da krig var menneskesak og fred var kvinnesak til et punkt da både krig og fred er menneskesak? Holly Cullens innlegg om militærnektning av samvittighetsgrunner passer inn i denne sammenhengen. Hun er fra Durham, England, og tok utgangspunkt i skjebnen til engelske soldater som under første verdenskrig nektet å avtjene verneplikt. At kvinner bærer våpen blir fortsatt sett på som nesten unormalt, mens det under den første verdenskrig ble oppfattet som helt unormalt at unge menn, som ikke engang kunne beskyldes for å være homoseksuelle, skulle nekte å slutte seg til de stridenes rekke. Mange – de er omtalt især i litteratur om kvinner og krig, og antallet er ukjent, men det skal ha vært ganske mange – av de som holdt fast ved dette standpunktet ble tvangsinnlagt på psykiatriske sykehus. Og ble der også etter at krigen var slutt. Selv om dette nå tilhører historien, er det mange andre land hvor det er umulig for menn å nekte militærtjeneste, for eksempel i Israel. Dette er

enda en påminnelse om at pasifisme ikke er forbeholdt kvinnenaturen.

Det må nok også i sannhet sies at ikke alle innleggene var like interessante. Å møte andre standpunkt er stimulerende, men ikke når målestokken blir altfor forskjellig. Wien ligger svært nær det tidligere Jugoslavia, og det bor mange flyktninger der og ellers i Østerrike. En del av dem hadde funnet veien til symposiet. Både for dem og for andre som har opplevd andre kriger på kroppen eller gjennom kjære personer, virket det underlig å høre på innlegg som var annonsert med svært imponerende titler, men som egentlig var en rapport fra problemer med å arrangere demonstrasjoner i Tyskland eller en krisemaksimering av «torskekrigen» mellom New-Foundland og Spania. Det kan virke sårende når krigen i Bosnia og ett enkelt skudd fra et kystvaktskip behandles med like stort krav om å bli tatt alvorlig.

Men hovedinntrykket fra disse dagene er svært positivt. Bortsett fra de betenkelighetene som er anført ovenfor lå innleggene på et høyt nivå, og innholdsmessig var spennvidden passe stor. Nettopp den ulike bakgrunnen deltagerne hadde, både faglig og med hensyn til alder og arbeidssituasjon, gjorde at debattene ble spennende og stimulerende. Emnene krig, vold og fremmedfrykt er ladet med følelser, og de som vanligvis oppholder seg i elfenbenstårnet ble her utfordret av personer som lever midt oppe i tragediene. Tilnærmingen til problemene verken kan eller bør være den samme om en kommer fra en fredelig plett i Vesten eller nylig ut fra helvete i Bosnia. Den som er rammet av tragedien kjenner seg som oftest ikke igjen i kjølige, upartiske akademiske analyser av en konfliktsituasjon, og kan til og med føle seg såret og misforstått. Den som står

midt oppe i en krise kan på sin side mangle oversikten, og har lett for å se alt i svart og hvitt. Begge har behov for korrektiv for å kunne utdype forståelsen av de mekanismer som er virksomme, både på makro- og mikronivå, i slike situasjoner.

Det ble også anledning til sosialt samvær, til tross for et tettpakket program. Den første kvelden inviterte Wiens borgermester til mottagelse i det imponerende rådhuset i nygotisk stil som ligger like ved det gamle universitetet. En annen kveld var det åpningen av en utstilling i Statsbiblioteket som sto på programmet. I lunsjer og om kveldene var det reservert plass på restauranter i nærheten av universitetet, og der fortsatte debatten på uformelt vis. Her ble det også knyttet verdifulle kontakter for et framtidig fruktbart samarbeid om de emnene som ble tatt opp ved denne konferansen, og som dessverre antagelig vil være aktuelle også i framtiden.

Kari Karamé

«Kvinneskjebner» innvier Kvinnemuseet på Kongsvinger

Debatten om kvinnematerialets synlighet på våre museer har så langt i hovedsak dreid seg om innholdet i det som blir vist, respektive burde vises. Neste skritt må bli å diskutere også *formen* for gamle og nye, kvinneorienterte utstillinger. Formeksperimentene er jo en viktig del av den internasjonale museumsutvikling – vi kan ikke nøye oss med mindre enn å være å jour også med denne siden av problemet. Også formen må forandres og fornyes.

Slike refleksjoner kom da jeg så «Kvinneskjebner», en ny utstilling som

er helt tradisjonelt, for ikke å si konvensjonelt, utformet: en skjermutstilling, som presenterer sitt materiale (livshistoriene til 45 kvinner født før første verdenskrig) gjennom montasje av bilder og tekster, komplettert med noen få gjenstander «fra tiden». Det hele gir unektelig et noe tamt inntrykk i disse tider med heftige effekter. Men vi bør nok ikke kreve trend-riktighet og dramatisk scenografi i alle sammenhenger. Systemet med skjerm Brett kan selvsagt fungere bra etter sine pretensjoner. Skjermer er lette å transportere, lette å plassere, og publikum har en viss vane med å plukke ut det som interesserer. En skjermutstilling kan være mer eller mindre god, men må bedømmes etter sin art.

Et rikt materiale

Utgangspunktet her har vært forskningsprosjektet Kvinneskjebner, som Kirsten Danielsen har stått for. Hun har intervjuet 45 kvinner født mellom 1900 og 1914, fra forskjellige sosiale lag, og som er oppvokst mange steder i landet, men som på sine gamle dager ble bosatt i Oslo. Deres livsløp gir verdifull hverdagshistorie som Danielsen tidligere har publisert i boken *De gammeldagse piker*. Utformingen av utstillingen er ved Torunn Johansen, som har vært virksom som utstillingskonsulent i mange år.

Utstillingen har tre seksjoner, noe som blir markert med forskjellige farger på skjermene. Den første vil gi den sosiale bakgrunnen: samfunnsforholdene i mellomkrigstiden og kvinnes oppvekstvilkår innenfor forskjellige klasse-messige rammer. «Rubrikker» her er arbeid og ledighet, familie, boligforhold. Også skolegang og annen oppdragelse betones, med det for pikene i alle lag samme idealet om lydlighet og tilpasning.

Den andre seksjonen presenterer tre

forskjellige såkalte kvinnekarrrierer: hun som ble hustru og mor i arbeiderklassen, hun som flyttet til storbyen og ble hus-hjelp, og hun som levde den borgerlige kvinnes mer komfortable, men samtidig mer avhengige liv.

Den tredje seksjonen gir en sammenfatning og presenterer noen av de innsikter forskningsprosjektet har ført fram til. De gjelder først og fremst den avgjørende betydning ekteskapet hadde for kvinnes tilværelse, men også det faktum at ytre hendelser i mange tilfeller ga dem et ganske «uryddig» livsløp. Velferdssamfunnets utvikling skisseres som bakgrunn for det hele.

Det er flittige kvinner vi presenteres for – i mange tilfeller kan vi ane en heroisk hverdagsinnsats. Men tydeligvis har ingen av dem hørt til i et parti eller en forening, gått i 1. mai-demonstrasjon eller strikket for hedningemisjonen. De har strevet for seg og sine. Alle de kvinner som kjempet ut fra litt videre perspektiver befinner seg i denne sammenheng utenfor horisonten. Det er sikkert et valg i selve prosjektet, men jeg hadde ønsket at aktivistene hadde fått noen ord, i hvert fall i sluttkommentarene. Kvinne-kjønn som helhet har ikke fått del i demokrati og velferd helt uten egne anstrengelser, slik som man her kan få inntrykk av.

Presentasjonsmåten

Det er altså spørsmål om en slags «digest» av en innholdsrik forskningsrapport, og i slike sammenhenger er det selvsagt vanskelig å velge og vrake. På tross av at de impliserte sikkert mener de har konsentrert materialet til det ytterste, synes jeg de burde ha gjort et enda strengere utvalg. Fremdeles er det trengsel på skjermene av billedmateriale og tekster. Ved et første oversyn ser man rubrikkene

øverst på skjermene, men forøvrig virker ingenting viktigere enn noe annet.

Det er ikke noen overdreven dramatisering jeg ønsker meg; her er det forutsatt at publikum skal lese og studere, vi kan regne med en viss forhåndsinteresse som det ikke er nødvendig å vekke gjennom trompetstøt. Men også ved en bedømmelse av flatene som sider i en bok eller tidsskriftlayout, savner jeg den betoning av det viktigste, det mest sentrale i materialet, som en beslutsom redigerer skaper gjennom å «dra opp» visse bilder og tekster og ofre andre. Som det nå er, får publikum selv finne frem til det som interesserer i den jevne strømmen av informasjon. Antageligvis fungerer skjermene best som støtte for en foreleser eller en studiesirkel.

På ett punkt er jeg helt negativ til presentasjonen: enkelte svart-hvitt-fotografier er blitt kolorert for hånd, tydeligvis for å bli mer «levende» og «realistiske». Det synes jeg ikke de blir – det viktige med f.eks. en familie utenfor sitt lille hus er ikke at døren er blå og kjolene rødrotete, men hvordan huset er bygget og hva slags ansiktsuttrykk og kroppsholdninger menneskene har, og dette skjules av fargene. Det kunne være mye å si om opplevelsen av svart-hvitt respektive fargefoto som vi ikke kan gå inn på her, men jeg vil i hvert fall hevde at kolorerte fotografier ikke hører hjemme i museumsutstillinger. Der er de ensbetydende med materialforfalskning.

Harriet Clayhills

Teknologi og kjønn

Hvor finnes kvinneforskningen innen forskningssystemet? Kanskje ikke alltid under de overskriftene en tror. Programmet «Informasjonsteknologi og samfunn» er inne i sin andre 5-årsperiode. Under dette teknologiprogrammet er det fire kvinner av i alt seks stipendiater/forskere. Interessante titler for kvinneforskere er:

- Verdier, vilkår og virkelighet: Om kjønningsprosesser i informatikk og IT-forskning (Nora Levold).
- Tekno-sosiale trekantdramaer: Kjønn, informasjonsteknologi og hverdagsliv (Anne-Jorunn Berg).
- Fosterbilder og fosterinformasjon. Meninger og makt fra foreldreperspektiv (Ann Rudinow Sætнан).

Disse tre er knyttet til Senter for teknologi og samfunn ved Universitetet i Trondheim. Et annet miljø som støttes av programmet er en gruppe ved Senter for teknologi og menneskelige verdier ved Universitetet i Oslo i samarbeid med Norsk Regnesentral og Institutt for in-

formatikk. Gruppen er sammensatt av humanister og teknologer, og har fått miljøstøtte til kompetanseoppbygging på feltet kjønn og informasjonsteknologi. Temaer de vil ta opp er: Internett og myter om Internett, nye utfordringer for informatikkfaget, og Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementets IT-plan som blant annet lanserer planer om «Internett i alle klasserom». Kvinners og jenters situasjon i forhold til Internett, dataundervisning på skolen og innenfor informatikkfaget vil altså denne gruppa studere.

I forrige programperiode var også prosjekter med kjønnsperspektiv godt representert. Anne-Jorunn Berg og Elin Hagelskjær studerte teknologien i hjemmet, og spesielt nye «smarte» hjem; Tove Håpnæs og Bente Rasmussen studerte kvinnelige studenter i informatikk og kjønnspregningen av datafaget; og Merete Lie tok opp sammenhengen mellom teknologi og maskulinitet, symbolsk og i relasjon til kjønnsidentitet.

Programmet støtter også arbeidet med to engelskspråklige antologier. Den ene er om teknologi og arbeidsliv,

mens tema for den andre er teknologi, kjønn og hverdagsliv. Arbeidstittel på den siste er: «Domesticating technology. The construction of sociotechnical identities and practices», og den

kommer sannsynligvis ut i 1996.

Vil du vite mer, kan du kontakte programkomiteen for Informasjonsteknologi og samfunn ved Merete Lie, HIST sosialfag, 7005 Trondheim. Tlf. 73 82 82 99.

Bøker

Kjersti Ericsson: *Mosestille. Kjerringrokk. [Dikt]*. Forlaget Oktober as.

Betty Friedan: *Alderdomskilden*. H. Aschehoug & Co.

Sissel Lie: *Fri som foten. Om å skrive fagtekster*. Ad Notam Gyldendal AS.

Claudia Lindén och Ulrika Milles: *Feministisk bruksanvisning*. Nordstedts Förlag.

Gunnar Ringheim: *Hysteriske kvinnfolk. Når kvinner anmelder vold*. J. W. Cappelens Forlag a.s.

Tidsskrifter

The European Journal of Women's Studies. Vol. 2, Issue 1-4, (Issue 3: Special Issue on Tecnology). 1995, SAGE Publication, London, UK.

Women's Studies International Forum.

Vol. 18; No. 4, July-August 95, Elsevier Science Ltd., Oxford.

Häftet för Kritiska Studier, nr. 2/95. *EU-debattens retorik. Konstruktionen av Det nödvändiga*. Fören Häftet för Kritiska Studier, Stockholm.

Häftet för Kritiska Studier, nr. 3/95. Fören Häftet för Kritiska Studier, Stockholm.

Tvärtanten nr. 3/95: *Lön efter kön. Tema: Arbete*. Forum för kvinnliga forskare och kvinnoforskning & Institutionen för kvinnostudier och könsteori, Göteborgs universitet.

UTPOSTEN. Blad for allmenn- og samfunnsmedisin: *Er fastlegeordningen løsningen?* Nr. 5 /1995.

Artikler, hovedoppgaver, oversikter, prosjektnotater og rapporter

Andreas Balsliemke:

Warum Frauen in Norwegen Front gegen den Beitritt zur EU machten: Ursachen für das Abstimmungsverhalten der Frauen beim norwegischen EU-Referendum im November 1994. Deutsch/Sozialwissenschaft (Sek II/I), Achtes Semester, Nordistik. Münster, 1995.

Directory of National Focal Points for the Advancement of Women in Asia and the Pasific. 1995. Economic and Social Commission for Asia and the Pasific. United Nations. New York, USA, 1995.

Alberte. Skriftserie om kvinneforskning. *Kvinner i verden og tiden. Forfatterskap for 1990-åra.* Redigert av Åse Hiorth Lervik. Tromsø 1995, Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø.

Anne Enebakk and Stephen Dobson: *The Concept of Care in Nursing Education in England.* Gjøvik College Publication No. 2/1995.

Arkivkatalog. OPAM / 625. OL-Kvinneforum. Opplandsarkivet. Avd. Maihaugen, 1995. OL 1994 Kvinneforum, Lillehammer.

Generasjonsskifte i Akademia! Mannsbastion for fall? Rapport fra NSUs kvinnepolitiske konferanse i Bergen, 28.-29.10.1994, Norsk Studentunion, Oslo.

Sluttrapport – KITY – Kvinner I Tekniske

Yrkesområder 1992–1994. Oslo Kommune.

Sammendrag av sluttrapport – KITY – Kvinner I Tekniske Yrkesområder 1992–1994. Oslo Kommune. Byrådsavdelingen for Finans og Plan. 1995.

Gunn Engelsrud: *Kvinner i bevegelse – mellom lengsel og lyst.* Arbeidsnotat 5/95. Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo.

Vandana Shiva: *Diverse Forms of Life. Feminism, Biotechnology and Biocultural Diversity.* Working Paper 7/95. Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo.

Ingfrid Towsen: *The Voices Within.* Rapport 4/95. Senter for kvinneforskning, Universitetet i Trondheim, AVH.

Bente Rønning: *Kvinner arbeid på og rundt Folldal Verk.* Rapport nr. 3/95. Senter for kvinneforskning, Universitetet i Trondheim, AVH.

Likestillingskonferansen for universiteter og høyskoler. Røros 21.–23. september 1994. Universitetet i Trondheim.

Ole Wiig: *Forskning og utviklingsarbeid. Bevilgninger over statsbudsjettet 1980–95.* Rapport 5/95. Utredningsinstituttet.

Arbeidsnotater

Arbeidsnotat nr. 1/91:

Veiet og funnet for lett – og for tung.
Kjønn og vitenskapelig bedømmelse.
Rapport fra et seminar.

Arbeidsnotat nr. 3/91:

Kvinner, miljø og utvikling.
Rapport fra en nordisk
forskerkonferanse.

Arbeidsnotat nr. 4/91:

Femte nordiske seminar i medisinsk
kvinneforskning.
Rapport fra et seminar.

Arbeidsnotat nr. 2/93:

Sånn, ja!
Rapport fra en konferanse om
matematikk-didaktikk og kvinner i
matematiske fag.

Arbeidsnotat nr. 3/93:

Viten – Vilje – Vilkår.
Rapport fra en forskningspolitisk
konferanse om kvinneforskning.

Arbeidsnotat nr. 1/94:

Backlash i Norge?
Rapport fra en konferanse om kvinner i
90-åra.

Arbeidsnotat nr. 2/94:

Kvinner – En utfordring for idretten?
Rapport fra en konferanse i anledning
OL '94 på Lillehammer.

Øvrige numre er utgått!

Annet

Elisabeth Fürst: Kvinner i Akademia –
inntrengere i en mannskultur?
Oslo 1988.

Tamar Bermann, Harriet Holter, Bjørg
Aase Sørensen, Gro Hanne Aas:
På kvinners vis – med kvinners råd. Nye
perspektiver på forskningspolitikken.
Oslo 1988.

Enslige svaler i norsk forskning?
Kvinner i medisinsk, naturvitenskapelig

og teknologisk forskning i universitets- og høyskolesektoren 1974–1987. NAVF, NTNF, Oslo 1990.

Informasjons- og dokumentasjonstjeneste

om og for norsk kvinneforskning. Utredning utført av Mie Berg Simonsen. Sekretariatet for kvinneforskning og Senter for kvinneforskning, UiO. Oslo 1994.

BIDRAGSYTERE

Harriet Clayhills, 2862 Fluberg.

Fride Eeg-Henriksen, Nordisk institutt for kvinne- og kjønnsforskning, Universitetet i Oslo, Postboks 1156 Blindern, 0317 Oslo. Tlf.: 22 85 89 43. Faks: 22 85 89 50.

Ulla Forseth, SINTEF/IFIM (Institutt for industriell miljøforskning), 7034 Trondheim. Tlf.: 73 59 25 59. Faks: 73 59 25 70.

Else Anette Grannes, Likestillingsombudet, Postboks 8036 Dep., 0033 Oslo. Tlf.: 22 34 25 65. Faks: 22 34 95 21.

Kari Karamé, Norsk utenrikspolitisk institutt, Postboks 8159 Dep., 0033 Oslo. Tlf. 22 17 70 50.

Liv-Jorunn Kolnes, Gaustadvn. 12 A, 0372 Oslo. Tlf. 22 47 45 00 (arbeid).

Merete Lie, Høgskolen i Sør-Trøndelag, Avdeling for helse- og sosialfag, 7005 Trondheim. Tlf. 73 93 05 90.

Eva Lundgren-Gothlin, Göteborgs universitet, S-

412 98 Göteborg. Tlf. 00-46-31-773 43 86. Faks: 00-46-31-773 45 48.

Åsunn Lyngedal, Advokatfirmaet Storberget MNA, Postboks 8855 Youngstorget, 0028 Oslo. Tlf.: 22 33 51 61. Faks: 22 42 62 07.

Harriet Bjerrum Nielsen, Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo, Postboks 1040 Blindern, 0317 Oslo. Tlf.: 22 85 89 42. Faks: 22 85 89 50.

Björg Seland, Høgskolen i Agder, Avd. for humanistiske fag, 4604 Kristiansand. Tlf.: 38 07 96 39. Faks: 38 07 96 82.

Hege Skjeie, Institutt for samfunnsvitenskap, Munthesgt. 31, 0260 Oslo. Tlf. 22 55 45 10. Faks: 22 43 13 85.

Torill Steinfeld, Senter for kvinneforskning, Postboks 1040 Blindern, 0315 Oslo. Tlf. 22 85 89 39. Faks: 22 85 89 50.

Jane Elisabeth Wesenberg, Stensgata 41 B, 0454 Oslo.

INST. FOR SPESIALPED., UIO./BIBLIOTEKET
POSTBOKS 1140 BLINDERN
0316 OSLO

Returadresse:
Sekretariatet for kvinneforskning
Norges forskningsråd
Postboks 2700 St. Hanshaugen
0131 Oslo

I dette nummer:

Björg Seland: Sæveraassaken – en prøvestein for gifte kvinners rett til yrkesliv

Jane Elizabeth Wesenberg: Kvinneretten i Norge: historien, formålet, metodene og innholdet

Else Anette Grannes: FNs kvinnekonvensjon og familien

Harriet Bjerrum Nielsen: Kvinneforskning som et kritisk korrektiv

Hege Skjeie: Kvinneforskning som politisk verktøy

Torill Steinfeld: Romantikkens dameføtter

Ulla Forseth: Hva koster smilene?

Liv-Jorunn Kolnes: Om uønsket seksualitet i idretten

Kvinneforskning nr. 4/95